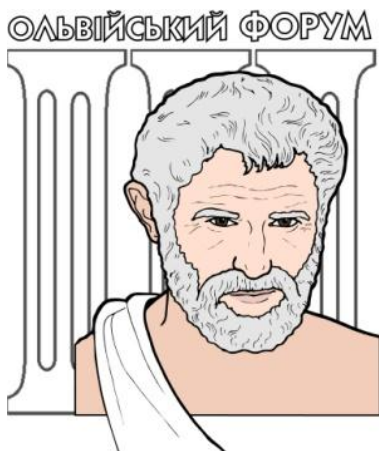

Міністерство освіти і науки України
Національна академія наук України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Міжнародна науково-практична конференція
«ОЛЬВІЙСЬКИЙ ФОРУМ – 2013:
СТРАТЕГІЇ КРАЇН ПРИЧОРНОМОРЬСЬКОГО
РЕГІОНУ В ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ»

ТЕЗИ 7

5-9 червня 2013 р.
Миколаїв – Ялта

«Ольвійський форум – 2013: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» : тези. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Том 7. – 292 с.

У збірнику містяться матеріали доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Ольвійський форум – 2013: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» секцій «Академічні свободи, університетська автономія, наука й освіта для сталого розвитку», «Сучасна юриспруденція», «Ресурси забезпечення соціально-економічного розвитку Причорноморського регіону», «Інформаційні та освітні технології у розвитку суспільства».

© ЧДУ ім. Петра Могили, 2013

**СЕКЦІЯ: АКАДЕМІЧНІ СВОБОДИ, УНІВЕРСИТЕТСЬКА
АВТНОМІЯ, НАУКА Й ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ**

УДК 378.001.76

*Волошин В. С., Чейлях А. П.,
К. В. Войцеховский, Я. А. Чейлях*

**МНОГОВЕКТОРНОСТЬ
И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ПОДГОТОВКИ
СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ЗАКАЗАМ РАБОТОДАТЕЛЕЙ**

Качественная подготовка специалистов для современных условий развития общества требует инновационных подходов к организации высшего образования, предусматривающих динамичный учет быстроменяющихся потребностей производства и рынка труда. Одним из ключевых направлений кардинального повышения уровня подготовки является гармоничная интеграция образовательно-научных возможностей ВУЗов и финансово-экономических преимуществ работодателей и бизнес-структур.

С целью подготовки молодого специалиста новой формации, сочетающего образовательно-профессиональные и мультидисциплинарные компетенции, необходимого современному и, особенно, перспективному рынку труда, в университете научно обоснована, разработана и реализуется система многовекторности и индивидуализации образования. Она включает гибкие траектории обучения и инновационные образовательные проекты, реализуемые совместно с промышленными предприятиями, общеобразовательными учебными заведениями, финансовыми учреждениями, властными органами и бизнесом в целевой подготовке специалистов по заказам работодателей. К ним относятся следующие:

– «школа-ВУЗ-предприятие» совместно с УВК «Школа-лицей № 14, общеобразовательная специализированная школа № 40 им. Е. Мисько, ОШ № 5 и ПАО «Металлургический комбинат «Азовсталь»;

- «подготовка высококвалифицированных специалистов по заказам предприятий» и совместно с ПАО «Металлургический комбинат «Азовсталь», ПАО «ММК имени Ильича»;
- «целевая подготовка студентов технических специальностей в сфере организации малого бизнеса» совместно с исполкомом Мариупольского городского совета;
- «взаимодействие с банками» совместно с «Приватбанком» и общеобразовательными школами по целевому обучению в продвижении банковских услуг;
- «фарватер карьеры» совместно с ООО «Портинвест» (в стадии разработки).

Суть инновационно-образовательных проектов заключается в дополнительной целевой корпоративной подготовке студентов инженерных и экономических специальностей в области междисциплинарных и мультидисциплинарных знаний по общеинженерному, экономическому, управленческому и бизнес-направлениям, углублению и расширению сферы профессионально-практической подготовки, формированию дополнительных компетенций, необходимых и перспективных для работодателя по его запросам. Студенты в рамках проектов дополнительно к стандартной программе изучают необходимые курсы, согласованные с работодателями: стратегические вопросы развития металлургии, экологии, энерго- и ресурсосбережения, системы менеджмента качества, психологию профессионала и карьерного роста, аспекты управления персоналом и производственными подразделениями, анализ хозяйственных решений и оценку рисков, современные информационные технологии, технический перевод и пр. Особое значение для промышленно развитого Мариуполя и Донецкого региона имеет изучение аспектов менеджмента качества и экологического менеджмента в соответствии с требованиями международных стандартов ИСО 9001 и ИСО 14000, по которым ГВУЗ «ПТТУ» сертифицирован.

Реализация инновационного образовательного проекта «Многовекторность и индивидуализация образования» осуществляется

путем создания благоприятных условий студентам, начиная с 1 курса, в получении профессионально-образовательных знаний, умений и компетенций по нескольким (2-3-м и более) образовательным направлениям и квалификациям. При этом возможных вариаций сочетания разных образовательных направлений, специальностей, специализаций и квалификаций должно быть разработано и предложено студенту множество. Эта поливариантность значительно расширяет интеллектуальный, образовательный и профессиональный кругозор будущего специалиста экстра-класса, дает ему очень широкие возможности в профессиональной самореализации и построении карьеры.

Важнейшим компонентом приобретения практических навыков и новых компетенций является дополнительная, углубленная производственная практика студентов (до 2 месяцев) после 3-го и 4-го курсов на рабочих должностях по избранной специальности, получение рабочей профессии (и заработной платы). Новым направлением в процессе целевой корпоративной подготовки специалистов стала производственная стажировка (на стадии дипломного проектирования) в основных производственных и функциональных подразделениях металлургического комбината «Азовсталь» по ротационной схеме (на протяжении 2-х месяцев) с дублированием функций основных инженерных и управленческих должностей, получением заработной платы. Стажировка позволила выпускникам сформировать новые функциональные практические навыки и должностные компетенции основных инженерно-технических и руководящих работников предприятия.

Новой формой обучения в 2013 г. стало проведение для студентов пятого курса – участников проектов – с промышленными предприятиями тренингов на темы «Основы ДНК менеджмента» и «Бережливое предприятие» ведущими специалистами-тренерами ПАО «МК «Азовсталь» и группы «МЕТИНВЕСТ». В результате тренингов студенты получили дополнительные знания и компетенции, гармонично дополнившие кругозор и общеинженерную эрудицию.

Новым шагом взаимодействия университета и промышленно-финансовой группы «Систем Кэпитал Менеджмент», холдинга «МЕТИНВЕСТ» явилось участие ГВУЗ «ПГТУ» в разработке первых в Украине профессиональных стандартов по опыту стран Западной Европы и Болонского процесса. Университет участвует в разработке профстандартов «Мастер конвертерного производства» и «Инженер-технолог конвертерного производства» в рамках создаваемой Правительством Украины Национальной Рамки Квалификаций. Эта совместная работа позволила на основе созданных стандартов разработать новые образовательные стандарты по образовательному направлению «Металлургия черных металлов» и соответствующим специальностям, более адаптированные к потребностям и перспективам современного металлургического производства.

Новым инновационным решением сочетания обучения студентов технических специальностей и дополнительной целевой предпринимательской подготовки стала разработка инновационного образовательного проекта «Подготовка выпускников технических специальностей в сфере малого бизнеса» совместно ГВУЗ «ПГТУ» и исполкомом Мариупольского городского Совета. Студенты получают знания и компетенции в области права и законодательства, налогообложения, товароведения, финансовой и кредитно-банковской систем, ведут разработку и защиту бизнес-плана.

Особое внимание уделяется воспитанию у студентов корпоративности и патриотизма к университету, будущему предприятию-работодателю, лучших качеств специалиста-руководителя и гражданина, методов и инструментов социальной коммуникации и социальной ответственности. Для этого предусмотрены экскурсии на предприятия, изучение истории предприятий, трудовых и корпоративных традиций, встречи с руководителями и ведущими специалистами предприятий, мастер-классы по карьерному росту, взаимодействие с молодежными организациями предприятий, советом ветеранов, активное участие в научной и общественной

работе. Все студенты изучают «Этику и этикет делового общения», факультативно-краткосрочные программы: секреты умелого руководителя; школа лидерства; ораторское искусство; искусство быть собой; управление конфликтами; управление временем и др.

Такой комплексный инновационный подход позволяет вести подготовку специалистов новой формации – обладающих не только прочными знаниями по избранной специальности, но дополнительными весьма полезными знаниями и компетенциями, максимально адаптированных к условиям работы и способных к самосовершенствованию и карьерному росту.

ЯКІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТІВ

Загострення конкуренції на ринку праці, інтеграція України в європейський освітній простір, рівень розвитку науки і технологій вимагають висококваліфікованих, критично мислячих, позитивно налаштованих фахівців, здатних до саморозвитку і самовдосконалення. Тож питання якості вітчизняної освіти набуває особливого значення в контексті державних освітніх стандартів.

Якість – це «філософська категорія, що виражає суттєву визначеність об'єкта, завдяки якій він є саме цим, а не іншим. Це об'єктивна і загальна характеристика об'єктів, що виявляється в сукупності їхніх якостей». Якість продукту розуміють як «відповідність стандарту, застосуванню, вартості, передбачуваним потребам». Якість освіти – це системно-соціальні характеристики, що визначають відповідність системи освіти прийнятним вимогам, соціальним нормам, державним стандартам. Якість вищої освіти – системна сукупність ієрархічно організованих, соціально значущих властивостей (характеристик, параметрів) в освіті (як результату, як процесу, як освітньої системи).

Питання якості освіти на всіх її етапах регулюються державними стандартами, мета яких – забезпечити диференційовану варіативність навчання при будь-якій її формі в кожному навчальному закладі. Держава змушена впроваджувати стандарти в освіті під тиском ринку праці, який диктує вимоги до випускників вищих навчальних закладів, що, у свою чергу, спонукає шкільну освіту розвиватись згідно з вимогами, необхідними для продовження навчання. Стандарти дають гарантії суспільству в тому, що буде забезпечено необхідний рівень якості освіти; водночас вони надають право кожній особистості формувати свої потреби та реалізовувати свої можливості. Стандарт становить

компроміс між ідеалом і реальністю. Він залежить від стану розвитку суспільства, насамперед від його економічного стану: із розвитком суспільства відбувається вдосконалення стандарту. Державний стандарт має бути реальним і соціально зумовленим. Реальність означає досягнення необхідних результатів при засвоєнні навчальної програми; соціальна зумовленість розглядається в контексті потреби у фахівцях як ринку праці, так і держави. Тут мова йде про відповідність спеціалізації студентів потребам бізнесу для вирішення короткотривалих завдань і суспільства в цілому – для вирішення довготривалих завдань.

Суспільство повинне формувати структуру ринку праці відповідно до перспективних напрямів розвитку науки та виробництва, оскільки об'єднання національних ринків товарів та послуг у єдиний інтернаціональний ринок різко загострює конкуренцію. З огляду на глобалізаційні процеси вітчизняна система освіти повинна якістю своєї інтелектуальної продукції не тільки відповідати вимогам практики, науки, соціальної сфери, але й значно їх випереджати. Випереджальний характер вітчизняної освіти забезпечується дієвістю державних стандартів та створенням незалежних структур, що контролюють якість освіти.

Державні стандарти виступають механізмом для регулювання ринку освітніх послуг з огляду на перспективний розвиток суспільства та створення умов для кожної особистості в плані її самореалізації.

Серед чинників, що забезпечують якість освіти, виділимо такі: професійна підготовка викладачів, їхні особистісні якості; відповідність навчальних програм сучасним вимогам; якісне навчально-методичне забезпечення процесу підготовки майбутніх фахівців; застосування сучасних технологій навчання; наявність адекватної системи контролю й оцінювання; належне матеріально-технічне забезпечення; спрямованість навчання на формування соціально значущих якостей фахівця. Якісна освіта залежить від якості самих вимог (цілей, стандартів і норм); якості ресурсів

(кадровий потенціал, програми, контингент студентів, матеріально-технічне забезпечення, фінанси тощо); якості освітніх процесів (наукова та навчальна діяльність, освітні технології, управління), що безпосередньо забезпечують підготовку фахівців.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕНЬ ІЗ ТЕОРІЇ НАВЧАННЯ (У ВИЩІЙ ШКОЛІ)

Як відомо, процесуальний характер навчання висвітлив у своїх працях ще Я. А. Коменський, саме йому належить думка про те, що предметом педагогіки як науки є вивчення здатності учня до пізнання та пошук таких способів навчання, які відповідають цим здібностям і тим знанням, якими учень оволодіє в майбутньому. Отже, мета цієї роботи полягає в тому, щоб розглянути та проаналізувати основні положення компетентнісного підходу як методологічної основи досліджень у сучасній дидактиці вищої школи. В освіті взагалі й у дидактиці вищої школи зокрема існували й існують декілька теоретично обґрунтованих, більшою або меншою мірою практично апробованих підходів: діяльнісний, проблемний, контекстний, задачний, системний, інтегрований, синергетичний, ресурсний, особистісний, аксіологічний, рефлексивний, технологічний та комбінаторні поєднаннях цих підходів до розгляду складних педагогічних об'єктів. Вищезазначені підходи активно сприймалися й дискутувалися науковою спільнотою, та офіційно не декларувалися як базові. Нині ж упровадження саме компетентнісного підходу знайшло відбиття у відповідних державних документах. Задля наукового обґрунтованого розв'язання дидактичних проблем у дослідженнях із теорії навчання (у вищій школі) необхідно забезпечити комплексне вивчення здійснюваної науково-педагогічної роботи в контексті можливостей реалізації положень методологічних підходів та їх комбінаторних поєднань. Саме за такої організації своєї науково-дослідницької роботи в площині дидактики вищої школи можна отримати максимально ефективно значущі результати щодо вдосконалення навчального процесу у вищій школі.

Отже, зупинимось на аналізі певних положень провідного методологічного підходу на сучасному етапі розвитку дидактики вищої школи – компетентнісного, реалізація яких має на меті вдосконалення процесу навчання в цілому й досягнення окремих дидактичних цілей у дослідженнях із теорії навчання (у вищій школі) зокрема.

У суто практичній площині в реаліях сучасної української системи освіти та в умовах фахової професійної підготовки спеціалістів компетентнісний підхід дозволяє: перейти у професійній освіті від його орієнтації на відтворення знань до їхнього застосування в більш досконалішій формі; «зняти» диктат об'єкта (предмета) праці; покласти в основу стратегії освіти підвищення гнучкості її форм і методів на користь розширення можливості працевлаштування випускників вищих навчальних закладів і їх здатності виконувати розширений обсяг функцій і завдань; забезпечити пріоритет міждисциплінарно-інтегрованих вимог до результату освітнього процесу; пов'язати більш тісно мету освіти майбутніх фахівців із ситуаціями їхньої самореалізації у світі професійної праці; орієнтувати людську діяльність на нескінченну розмаїтість професійних і життєвих ситуацій.

У наукових дослідженнях компетентнісний підхід (В. Байденко) здебільшого визначається як методологічний інструмент реалізації цілей Болонського процесу й успішної інтеграції вітчизняної освітньої системи в загальноєвропейський і світовий освітній простір. Використовуючи компетентнісний підхід у ролі механізму оновлення й реформування освітніх систем як на науково-методичному, так і на практичному рівнях, науковці дуже часто звертаються до різних аспектів. У дослідженнях Л. Когана, В. Серікова компетентнісний підхід розглядається як одна з підстав оновлення сучасної освіти саме тому, що дозволяє ліквідувати розрив між когнітивним, діяльнісним та особистісним рівнями розвитку майбутнього фахівця.

На адаптативно-реформувальних можливостях компетентнісного підходу акцентують увагу такі науковці, як А. Вербицький,

Б. Ельконін, Е. Зеєр, М. Нікандров, Г. Селевко, А. Хуторської. Так, Г. Селевко розглядає компетентнісний підхід як механізм поступової переорієнтації домінуючої освітньої парадигми з переважною трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, тотожних здатності випускника до виживання й стійкої життєдіяльності в умовах сучасного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційно- й комунікаційно-насиченого простору. Б. Ельконін пише про те, що в рамках компетентнісного підходу треба створювати та заздалегідь задавати ситуації включення, сприймати навчальну ситуацію, продукувати дії та взаємини, яких вона потребує, шукати новий досвід, усвідомлювати його цінність. Компетентнісний підхід вимагає постановки самого завдання, проектування й оцінки нового досвіду, рефлексії та контролю ефективності власних дій. На думку А. Вербицького, запровадження компетентнісного підходу в освіті означає зміну всієї педагогічної системи загальноосвітньої та професійної школи, перехід до нового типу освіти й виховання. Е. Зеєр і М. Нікандров: компетентнісний підхід – це пріоритетна орієнтація на цілі-вектори освіти: навчання, самовизначення (самодетермінацію), самоактуалізацію, соціалізацію й розвиток індивідуальності.

Здійснюючи рефлексивний аналіз практики запровадження ідей компетентнісного підходу в український освітній простір, академік Н. Бібік говорить про те, що компетентності мають охоплювати такі якості особистості, які дозволяють інтегруватися в широкий світовий соціокультурний контекст.

Таким чином, реалізація провідних положень компетентнісного підходу на ґрунті інтегративного поєднання з вимогами інших методологічних підходів уможливує якісну й науково обґрунтовану організацію і здійснення досліджень із дидактики вищої школи.

ДУХОВНИЙ АСПЕКТ УПРАВЛІННЯ СУЧАСНОЮ НАУКОЮ

Техногенний соціум тримається на прагматичних утіленнях здобутків науки. Системне мислення, що покладено в основу загальних світоуявлень, є результатом становлення епістемології останніх століть як теорії наукового пізнання. Фундаментальна наука, що покликана відтворити загальну картину світу, формує цілісне бачення універсальних закономірностей. Тому наука – це, перш за все, систематизація та об'єктивізація знань, що мають стати орієнтирами розвитку свідомості та соціальної розбудови.

Враховуючи специфічність наукової діяльності, яка ґрунтується на прагненні постійного відкриття нового знання, управління наукою стає чи не найскладнішою сферою соціального простору, яка вимагає тонких підходів та обережного ставлення. З іншого боку, необмеженість діяльності в цієї сфері містить в собі небезпеку самовпевнених перебільшень та хибних стверджень.

Типова помилка сучасності полягає в тому, що до управління наукою залучаються ті ж самі адміністративні методи, що й для будь-якої іншої соціальної сфери, не враховуючи її специфічність, що полягає в площині еволюційних вимірів. Самі ці адміністративні методи вступають у протиріччя з творчою природою наукової діяльності та особистісної відповідальності керівника наукової спільноти. Такий підхід демонструє обмеження системою, у якій людина позбавлена наукової інтенції незалежного найоб'єктивнішого пізнання. Наука – це живий організм, і механічні методи вбивають її.

Разом із тим, для фундаментальної науки не підходить розрахункова структура, яка активно впроваджується в сучасному соціумі. Вона загрожує втратою самосуті науки, яка стає сервісною обслуговуючою сферою. Наука та бізнес – речі якщо

не протилежні, то ніяк не близькі. Неможливо допустити, щоб бізнес диктував напрями та форми організації науки. Від об'єктивності фундаментальної науки буде залежати і якість, і спрямованість прикладної науки. Тому не можна замовляти чи купувати наукові результати.

Якщо ми бажаємо, щоб фундаментальна наука мала шанси на свій вільний розвиток, а не залежала від кон'юнктури ринку, наука повинна мати потужну матеріальну державну підтримку.

Серед найбільш продуктивних форм організації наукової діяльності на сучасному етапі, на нашу думку, є форма університетської науки. По-перше, університет зберігає досягнення академічних шкіл та випробувані часом кращі здобутки в галузі. По-друге, акумулює наукову традицію (вчені ради, наукові видання, захисти дисертацій, семінари та конференції). По-третє, це спадкоємність, завдяки якій наукові школи підтримують своє існування, мають можливість із кращих студентів сформувати наступних науковців, що сформують нові знання в науці.

Для визначення нового знання необхідно чітко розрізнити межі:

1. Між знанням та тим, що знанням не є, хоча може сприйматися за знання, а саме – інформацією, думкою.

2. Між знанням та мисленням, без якого знання не можуть існувати, але все ж таки знанням не є. Знання – це зафіксований, об'єктивно доведений, систематизований результат, а мислення – це процес, який має свої закономірності, що розвиваються в становленні.

3. Між знанням та іншими формами організації мислення – знаками (схемами), проблемами, задачами, які не є закінченим результатом, а виступають проміжними складовими на шляху отримання знань.

За основу менеджменту науки необхідно взяти не механізми та структури управління, а кардинально звернути увагу на особистість вченого і не просто ученого, а того, хто бере на себе відповідальність за керування науковими проектами та дослідницькою діяльністю в цілому. Реалізація цих задумів

можлива на умовах формування свідомості науковця нового зразка, його особистісних якостей альтруїстичного характеру.

Так, основне питання щодо розвитку сучасної науки полягає в площині антропологічної проблематики, що безпосередньо пов'язана з кризою ідентичності сучасного науковця.

Виходячи з цього, формуються похідні принципи науковця-управлінця науки, а саме: принцип професійної авторитетності; принцип креативності; принцип відповідальності; принцип спадкоємності; принцип командного управління; принцип цілісності; принцип соціальної взаємодії; принцип самоорганізації; принцип послідовності; принцип антропо-соціальної прозорості.

Враховуючи, що наука за своєю суттю є самодіяльною (в іншому випадку вона втрачає свою самоцінність), треба відзначити, що для очікування нових управлінців науки слід на державному рівні замислитися про систему їх підготовки, що покликана відібрати наукову еліту за критеріями духовності, еволюційний рівень розвитку свідомості якої сприятиме не тільки ренесансу фундаментального статусу науки, а й зробить вагомий внесок у духовний розвиток людства, що прагне рятівних орієнтирів соціального сценарію.

ТЕНДЕНЦИИ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОПРЕДЕЛЯЮЩИЙ ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦИИ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

Согласно Болонской декларации, Европа Знаний понимается как незаменимый фактор социального роста и роста личности, а также как обязательный компонент для консолидации и обогащения европейского гражданства, способный наделить ее граждан необходимыми компетенциями для встречи вызовов нового тысячелетия вместе с осознанием разделенных ценностей и принадлежности к общему социальному и культурному пространству.

Основными причинами, вызвавшими необходимость реорганизации в системе подготовки профессиональных кадров, явились общемировые тенденции в экономике. В нашем обществе прочно утвердилось мнение о том, что украинская система высшего образования не отвечает современным требованиям. Главный ее недостаток заключается в низком качестве подготовки кадров и оторванности от потребностей экономики и общества в целом. Однако развитые страны также не удовлетворены достигнутым в них уровнем образования и проводят интенсивные реформы этого социального института.

Болонский процесс – это серьезный шаг на пути выхода из кризиса образования в современном мире. Он задумывался и создавался для того, чтобы все люди оставались разными и могли наиболее адаптивно и эффективно с учетом собственных интересов и индивидуальных представлений выбирать свою образовательную программу и учиться в разных странах. Смысл Болонского процесса можно коротко свести к требованию реформировать высшее образование таким образом, чтобы студенты, выпускники и преподаватели вузов обладали подготовкой,

«позволяющей им реагировать на изменяющиеся потребности быстроразвивающегося общества». Реформы, проводимые в рамках Болонского процесса, отвечают тенденциям глобализации мировой экономики.

Современный этап модернизации считается самым радикальным в новейшей истории украинского высшего образования. Сохранившийся до настоящего времени в массовом образовании подход к знаниям, реализуемый в традиционной лекционно-семинарской форме и ориентированный на достигнутый уровень развития наук и освоение существующих технологий, принципиально не отвечает требованиям динамичного постиндустриального общества в условиях глобализации. Переход к деятельностной парадигме образовательного процесса и широкому использованию информационно-коммуникационных технологий, необходимость встраивания высшей школы в систему непрерывного образования и глобальные образовательные сети определяют задачи кардинальной педагогической модернизации украинского высшего образования. Успешная модернизация высшего образования как ключевого фактора развития страны способна обеспечить комплексное обновление всех сфер жизнедеятельности общества.

Для формирования эффективной системы высшего образования необходимо учесть ряд требований и обстоятельств:

1. Система образования будет продуктивной лишь тогда, когда в обществе будет высоким престиж и статус человека знающего, высокопрофессионального, культурного.

2. Современная экономика сориентирована на модернизацию. Возникает необходимость в гибком динамичном производстве, где главным является инновационный подход в управлении, технологии, маркетинге.

3. Образовательная система постоянно расширяет свое содержание и структуру. С появлением и развитием информационной индустрии, экономики знаний возникает необходимость пересмотра традиционных форм и методов обучения.

4. Существующая система образования в ходе реформы почти полностью исключает из этого процесса преподавателя, т. е. того, кто обязан реализовывать ее цели. Уверенность в своих силах и самоуважение преподавателя являются существенными условиями для качественного и эффективного развития отечественной системы образования. Реформа высшего образования только тогда даст положительные результаты, когда она будет синхронно взаимодействовать с другими реформируемыми сферами и сторонами жизни.

Таким образом, особенности современного развития выдвигают на первый план подготовку социально и профессионально мобильных специалистов, не только обладающих глубокими познаниями в сфере профессиональной деятельности, но и способных быстро ориентироваться в стремительно возрастающем потоке информации, адаптироваться к изменяющимся условиям, а при необходимости и готовых изменить профиль своей деятельности.

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ЕКОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ БІОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Несприятливий екологічний стан зумовлює актуальність підготовки фахівців екологічної галузі, здатних вирішувати складні завдання щодо збереження природних екосистем в сучасних досить непростих умовах. Вимоги сучасного суспільства до фахової підготовки екологів викликають необхідність пошуку оптимальних шляхів оновлення системи освіти, нового підходу до організації навчально-виховного процесу, розробки таких методів і форм навчання, які спроможні забезпечити надання знань студентів, потрібних для подальшої плідної професійної діяльності.

Тематику нашої роботи присвячено аналізу біологічної складової змісту професійної підготовки екологів в університеті. Актуальність нашого дослідження ґрунтується на спробі розв'язання суперечності між вимогами до переліку біологічних компетенцій, необхідних фахівцю-екологу для виконання професійних функцій, та існуючою практикою підготовки студентів спеціальності «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» у вищих навчальних закладах України.

Ядром біологічної підготовки студентів за спеціальністю «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» у вищих навчальних закладах України є нормативна дисципліна «Біологія» із циклу професійної та практичної підготовки. Згідно з освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів із даної спеціальності в Чорноморському державному університеті імені Петра Могили (м. Миколаїв),

загальний обсяг кредитів ECTS/годин на її вивчення складає 4,5 кредити/162,0 години.

Метою дисципліни «Біологія» є формування у студентів-екологів цілісного уявлення про біологічне різноманіття на видовому, ценотичному та екосистемному рівнях.

Передбачена навчальною програмою характеристика представників окремих блоків біоти базується на знаннях основ загальної біології, отриманих у середній школі, і подається із залученням даних фізіології, біохімії, генетики. Але головний акцент робиться на екологічних особливостях як окремих індикаторних видів, так і їх сукупностей на рівні асоціацій, ценозів, екосистем.

Відповідно до основних, найбільш крупних блоків біоти, навчальний матеріал із дисципліни розподілений за трьома модулями. З огляду на роль рослин як первинного ланцюга трофічних зв'язків і базису екосистем, починається курс із ботанічного модулю. У цьому випадку при вивченні складових зоологічного модулю викладач матиме змогу спиратися на знання студентів щодо типів фітоценозів і в цілому рослинності різних природних зон (лісової, лісостепової, степової) як місць мешкання різних видів тварин. Третій модуль присвячується узагальненню знань про живу природу.

Під час аналізу змісту I, II модулів рекомендованої МОН до застосування програми спостерігається дещо фрагментарне, описове вивчення кожної екологічної групи організмів, тоді як необхідним є встановлення причинно-наслідкових зв'язків, систематизація знань про будову клітин, тканин, органів, установлення як внутрішньопредметних зв'язків між морфологічним, анатомічним, фізіологічним змістом, так і міжпредметних зв'язків між біологічними та екологічними знаннями. Отже, одним із завдань удосконалення змісту біологічної освіти є забезпечення більш глибокої систематизації знань з екології груп організмів.

Додатково до курсу біології для озброєння майбутніх екологів знаннями про флористичний та фауністичний склад місцевого регіону ми запропонували такі курси за вибором, як

«Біотичний компонент місцевих екосистем», «Червонокнижні рослини та тварини Миколаївської області». Основною метою першого з них є ознайомлення студентів із найбільш типовими представниками різних царств живої природи в місцевих екосистемах, із видами-домінантами та субдомінантами, що формують фітоценози, вивчення екологічних зв'язків між різними групами організмів.

Метою другої дисципліни є огляд представників місцевих флори та фауни, що взято під охорону. Це є досить актуальним для нашого ВНЗ, оскільки, як свідчить моніторинг місць працевлаштування наших випускників-екологів, суттєвий їх відсоток здійснює професійну діяльність у заповідних установах різного рівня та відомчого підпорядкування.

Крім усебічного вивчення рослинного, тваринного та грибного царств, навчальним планом передбачено й спеціальний курс «Основи загальної мікробіології», який надає студентам теоретичні знання про мікроорганізми, сприяє формуванню вмінь та навичок мікробіологічних досліджень. Курс передбачає вивчення морфології, систематики, фізіології, біохімії та екології мікроорганізмів, їхньої ролі та значення в колообігу речовин, патології людини, тварин та рослин, дослідженню загальних умов життєдіяльності мікроорганізмів. Особлива увага приділяється дослідженню найчисленнішої групи мікроорганізмів – бактерій та питанням санітарної мікробіології.

Біосфера Землі сформувалась як складна система, у якій численні види живих організмів взаємодіють між собою під впливом факторів оточуючого середовища. У процесі еволюції біосфери визначились біологічні закони, що регламентують особливості існування окремих видів життєвих форм, структуру популяцій і видів. Явища мінливості й спадковості забезпечили динамічний процес існування й розвитку життя в умовах постійної еволюції довкілля. Вивчення природи й особливостей цього процесу забезпечується застосуванням у біологічних дослідженнях сукупності математико-статистичних методів, які

забезпечують одержання достовірних результатів при дослідженні складних біологічних об'єктів і процесів у всьому розмаїтті їх проявів. Для формування в майбутніх фахівців відповідних компетенцій нами введено дисципліну «Біометрія», метою якої є ознайомлення з особливостями обробки результатів біологічних досліджень методами математичної статистики.

**ЗАСВОЄННЯ ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ
ЛЕКСИКИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ
«УКРАЇНСЬКА МОВА (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ
СПРЯМУВАННЯМ)»**

Важливою складовою конкурентоспроможного фахівця на сучасному ринку праці є високе володіння культурою спілкування, зокрема рівень його фахового мовлення, що передбачає майстерне володіння термінологічною лексикою. Це свідчить про глибоке розуміння професійних понять і явищ та є умовою успішної фахової комунікації. Недооцінювання комунікативного аспекту в опануванні термінологічною базою спричиняє недостатній рівень володіння мовою. Учені стверджують, що суттєво поглиблені загальномовні знання та скориговані й професійно скеровані мовленнєві вміння й навички екстраполюються на мову фаху, передусім на її термінологічну систему.

Отже, формування термінологічної компетентності є важливим у професійній підготовці фахівця, зокрема майбутніх політологів. Процес засвоєння фахової термінологічної лексики студентами політологічного профілю передбачає два етапи:

1. Репродуктивний (вивчення загальнонаукової термінології; оволодіння термінологією політологічного комплексу; засвоєння термінів споріднених наук).

2. Продуктивний (вільне володіння зазначеними термінами (уміння сприймати й породжувати тексти з використанням термінологічної лексики).

Вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)» на нефілологічних факультетах має свою специфіку, оскільки основним завданням є поєднання трьох аспектів: по-перше, засвоєння фахової термінологічної лексики відбувається крізь призму її становлення, функціонування, лексико-граматичних

особливостей її застосування в науковому стилі; по-друге, вироблення вмінь і навичок складання фахових документів; по-третє, розвиток культури мови, мислення і поведінки особистості, формування національно-мовної особистості тощо. Це завдання ускладнено тим, що дисципліну вивчають на першому курсі, коли студенти ще фактично не володіють фаховою термінологією, а пояснення термінологічної лексики як системи спеціальних понять певного фаху все ж таки є завданням викладача вузької спеціалізації.

Під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» програмою визначено три змістові модулі: «Комунікативна компетентність як складова формування майбутнього фахівця», «Професійна комунікація майбутнього політолога», «Культура наукової професійної мови».

Саме третій змістовий модуль «Культура наукової професійної комунікації» передбачає ґрунтовне ознайомлення студентів з науковим стилем мовлення, його основними ознаками, історією становлення; українською терміносистемою; вимогами до оформлення результатів наукової діяльності, компресії тексту; основами редагування й перекладу наукових текстів. Опанування науковим стилем мовлення у вищій школі є необхідним фахівцеві будь-якої галузі, оскільки потрібно вміти аналізувати, систематизувати наукові факти, вільно послуговуватися нормативною національною науковою мовою в письмовій та усній формах.

Найважливішим методом оволодіння фаховою термінологією є спеціально розроблена система вправ, дидактичний матеріал та завдання яких добиралися відповідно до таких критеріїв: відповідність змісту завдань етапам засвоєння термінологічної лексики; поступове ускладнення завдань: від рецептивних, елементарних за операційним складом до досить складних, комплексних за своїм характером, продуктивних (забезпечував комплексну роботу над усіма видами мовленнєвої діяльності); професійно-комунікативна спрямованість; розвиток креативності та пізнавальної активності студентів; здійснення міжпредметних зв'язків.

За основу ми взяли класифікацію Т. Симоненко, оскільки вважаємо, що вправи, визначені за фазами породження мовлення (докомунікативні, комунікативні, посткомунікативні), є найбільш оптимальними для ефективного засвоєння термінологічної лексики. Так, виконання докомунікативних вправ забезпечує: 1) розвиток умінь і навичок самостійно знаходити, аналізувати, синтезувати та накопичувати наукову інформацію, що є основою створення вторинних текстів (написання тез, рефератів, дослідницьких робіт); 2) уміння адекватно сприймати усне і писемне мовлення з використанням професійної термінології, користуючись різними видами слухання й читання; 3) уміння відтворювати тексти в усній та писемній формах, послуговуючись фаховою термінологією, відповідно до поставленої мети та завдання; 4) уміння редагувати професійні тексти.

Застосування комунікативних вправ сприяє розвитку таких умінь: 1) користуватися зокрема термінологічними ресурсами української мови у професійній сфері; 2) брати участь у фаховому спілкуванні, обираючи правильну стратегію й тактику; 3) правильно використовувати мову в різноманітних соціально детермінованих ситуаціях з урахуванням культури професійної поведінки, мовленнєвого етикету, соціальних норм, стереотипів.

Посткомунікативні вправи стимулювали розвиток таких умінь: 1) контролювати процес протікання комунікативного акту; 2) забезпечувати зворотний зв'язок у спілкуванні; 3) аналізувати, корегувати власне та чуже мовлення.

Системне засвоєння термінології має складатися з таких основних видів роботи: 1) визначення поняття «термінологія», «терміносистема», «термін», «професоналізм»; 2) з'ясування основних ознак і вимог до термінів; 3) визначення відмінностей між термінами і професіоналізмами, причин їх утворення; 4) визначення лексико-семантичних особливостей термінів; 5) аналіз термінолексики щодо походження; 6) визначення видів термінів; 6) дослідження структурно-словотвірних особливостей термінів.

Основними прийомами роботи з термінами можна визначити такі: семантизація (пояснення значення терміна), виписування термінів зі спеціальних словників і навчальної літератури, з'ясування значення терміна у фаховому тексті, аналіз дефініцій термінів, ведення термінологічних словників, складання й розгадування термінологічних кросвордів.

Засвоєння термінологічного комплексу майбутнього фаху передбачає розвиток умінь активно використовувати термінологічну лексику в продуктивних видах мовленнєвої діяльності – створенні власних усних і писемних текстів. Також доречним буде застосування інтерактивних методів навчання (робота в парах, ротаційних трійках, малих групах, рольові й ділові ігри, проведення дискусій, виконання спільного проекту (укладання міні-словника фахової термінології та його презентація). Такі завдання потребують активної пізнавальної діяльності студентів, сприяють розвитку уваги, пам'яті, креативного мислення, а головне – свідомому засвоєнню термінів, що в подальшому забезпечує ефективне формування термінологічної компетентності.

ДИДАКТИЧНА ІНТЕНСИФІКАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ (АСПЕКТНЕ РОЗУМІННЯ)

Узагальнюючи накопичений у педагогіці та межових гуманітарно-філософських дисциплінах досвід, можемо стверджувати, що дидактична інтенсифікація – це складне діалектичне явище, яке виявляє специфічний потенціал навчально-виховного процесу вищої школи; місце і роль навчальної діяльності студента в різнобічному процесі його соціалізації, складовою частиною якої є фахове становлення; активує методи, засоби, критерії необхідності та достатності навчальної діяльності; цілеспрямовує принципи навчальної діяльності, перетворюючи їх на технологічні правила й рекомендації.

Інформація про понятійно-категоріальне розуміння дидактичної інтенсифікації навчальної діяльності студентів вищої школи на основі зіставлення різних напрямів (підстав) узагальнюється нами в таблиці 1. Уважаємо, що дидактична інтенсифікація є своєрідним ключем для зміцнення фундаментальності вищої освіти – можливості отримати знання, які дозволяють людині після завершення навчання у вищому навчальному закладі професійно орієнтуватися в нових наукових напрямках та новітніх реаліях фахової діяльності, сприяє формуванню професійного мислення, чітких уявлень про місце та роль набутої професії в системі загальнолюдських знань та практики, допомагає виробленню цілісних уявлень на суспільство й людину в контексті міждисциплінарного діалогу. Дидактична інтенсифікація як комплексне явище забезпечує тісний взаємозв'язок фундаментальної й власне предметно-професійної складових фахової підготовки майбутніх спеціалістів, здатна підсилити фахове спрямування загальнотеоретичних і профільних дисциплін, озброїти студента новими

професійно значущими вміннями й навичками пізнавального й практичного характеру.

Провідні положення концепції дидактичної інтенсифікації зводяться до взаємозв'язку як власне інтенсифікації навчального процесу, так і інтенсифікації психолого-педагогічних механізмів, що зумовлюють її функціонування й розвиток.

Цей взаємозв'язок утілюється в положення про: взаємозумовленість інтенсифікації навчальної діяльності та інтенсифікації особистісних структур процесу учіння студента, пришвидшення процесів індивідуально-суб'єктивного пізнання; варіативність та видозміну ключових формотворчих засобів дидактичної інтенсифікації: джерел, методів і засобів формування змісту навчального матеріалу, методів структурування його змісту (В. Краєвський та І. Лернер підкреслювали: «Саме єдність змістового та процесуального компонентів у навчальній діяльності диктує необхідність введення певних завдань із засвоєння навчальної інформації зі задалегідь заданою якістю»); створення відповідного дидактичного середовища як цілісного системного утворення, яке визначається накопиченими знаннями, вміннями, навичками, пізнавально-культурним потенціалом суб'єктів навчальної діяльності, формами та методами аудиторних та позааудиторних різновидів навчальної роботи.

Таблиця 1

**Понятійно-категоріальне розуміння дидактичної
інтенсифікації навчальної діяльності студентів вищої школи**

Підстава для визначення	Науковці – автори висхідних визначень інтенсифікації НД	Сутність визначення дидактичної інтенсифікації
1	2	3
Організаційно-педагогічна	А. Аюрзанайн, В. Євдокимов, А. Нечаєва, І. Підласий, І. Прокопенко	Збільшення обсягу й швидкості опанування навчального матеріалу за рахунок ефективного розкриття та використання можливостей тих, хто вчиться, і тих, хто навчає на основі активації індивідуально-особистісного потенціалу суб'єктів навчального процесу та добір оптимальних методів і прийомів навчальної взаємодії.
Праксеологічні	С. Архангельський, В. Беспалько, Т. Ільїна, З. Курлянд, І. Підкасистий, О. Соколенко, Ю. Татур	Система заходів, спрямованих на значне підвищення якості навчальної діяльності за рахунок відбору й удосконалення змісту навчальної інформації, оптимального співвідношення пояснювально-ілюстративних та дослідницько-творчих типів навчання та використання його активних форм і методів при збереженні визначеного часового терміну.
Цільова/аналітико-прогностична	Є. Бондаревська, І. Зимня, В. Сластьонін, Н. Солодихіна	Дидактична інтенсифікація навчальної діяльності студентів – єдність новітніх та традиційних форм, прийомів, методів і засобів, що дозволяє суттєво підвищити якість навчально-виховного процесу за рахунок розкриття внутрішнього потенціалу суб'єктів навчальної діяльності, активізації внутрішніх психологічних механізмів студентів.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ ЯК ЗАСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ

На основі аналізу науково-педагогічної літератури ми виділили декілька основних факторів, на які слід спиратися під час застосування методів інтерактивного навчання:

1. Здатність до самонавчання, в основі розвитку якої покладено принцип індивідуалізації навчання, тобто вміння студентів обирати форми та методи власної пізнавальної активності при наявності системи підготовки фахівців, що враховує індивідуальні особливості студентів та надає кожному можливість максимального розкриття здібностей.

2. Варіативність підготовки студентів, тобто гнучкість застосування інтерактивних методів відповідно до конкретних вимог, що передбачає розподіл інформації, виходячи з певної спеціальності, враховуючи побажання студентів, із можливістю оперативної зміни вектору застосування в процесі навчання. Це дозволить знизити рівень інерційності навчання студентів, надасть можливість вибору конкретних прийомів професійно спрямованого навчання та розвитку власних професійних інтересів.

3. Контекстний підхід у навчанні, який передбачає підпорядкування змісту та логіки навчання матеріалу не окремим предметам, а інтересам майбутньої професійної діяльності. Завдяки такому підходу навчання носить усвідомлений характер, здійснюється посилення пізнавального інтересу та пізнавальної активності.

4. Співпраця в навчанні, що відображає перехід на принципи довіри, взаємодопомоги, взаємної відповідальності на практиці. При цьому студенту надається допомога в організації всіх аспектів його навчальної діяльності та забезпечуються комфортні умови навчання поєднано зі збереженням вимогливості до нього,

поваги та наданням можливостей для прояву самостійності, ініціативи, індивідуальної відповідальності за результат. Це, звичайно, висуває певний ряд вимог до підготовки викладачів вищих навчальних закладів, рівня відповідальності за результати навчання та якість підготовки спеціалістів, майбутніх педагогів.

Процес навчання при використанні інтерактивних методів слід будувати з орієнтацією на тих, хто навчається. Найбільш ефективним є робота в маленьких групах. У цьому випадку викладач здійснює діагностику та моніторинг, організовує навчальний процес, надає підтримку. Таким чином, демонструється схожість чи відмінність певних явищ, розробляється стратегія та план роботи, з'ясовується відношення різних груп учасників до одного і того ж питання. При цьому здійснюється розвиток навичок спілкування та взаємодії в групі, формування ціннісно-орієнтаційної єдності групи, стимулювання до гнучкої зміни соціальних ролей залежно від ситуації.

У процесі навчання студенту необхідно постійно обмірковувати інформацію, що пропонується, висловлюватися з цього приводу, уміло маніпулювати змістом навчального предмету, бачити його у взаємозв'язку з іншими предметами та у світі свого професійного становлення.

Активність є однією з основних передумов професійного становлення студентів, майбутніх педагогів. Під час інтерактивної навчально-пізнавальної діяльності студент стає рівноправним суб'єктом навчальної взаємодії, що супроводжується атмосферою співробітництва та зумовлює залучення діалогу як домінуючої форми навчальної комунікації та спонукає до обміну знаннями, навичками, досвідом. Велика перевага надається творчій ініціативі, здійснюється проєкція ситуацій успіху, вибору, самоаналізу, самооцінки, самопізнання, самовираження та самореалізації.

Таким чином, в основі застосування інтерактивних методів міститься залучення студентів до активної практичної діяльності, оскільки відомо, що людина найбільше вчиться і запам'ятовує саме під час практичної діяльності. Інтерактивні методи дають

можливість навчання в групі у взаємодії та отримання оцінки з боку групи. Сучасні студенти мають достатній теоретичний та практичний досвід, свої думки стосовно питань, які вивчаються, а інтерактивні методи дозволяють взаємодіяти викладачу і студентам у межах групи та вміло спрямовувати їхні знання на вдосконалення цього досвіду. Інтерактивні методи, при можливості індивідуального підходу до кожного студента, дозволяють використовувати індивідуальні відмінності для взаємозбагачення досвідом усіх учасників групи. Людина, яка навчається, повинна в результаті навчання постійно змінюватися, удосконалювати себе, а використання інтерактивних методів сприяє таким змінам.

ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ВНЗ У ЗАХІДНУ СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Підготовка перекладачів стала в українських вищих навчальних закладах досить популярним напрямом за останні десять-п'ятнадцять років, порівняно з періодом до 1992 року, коли перекладачів готували лише декілька факультетів в головних інститутах Радянського Союзу. Відповідно, пройшовши вже певний шлях становлення, розвиток галузі потребує певної оцінки.

У доповіді автор зупиниться на трьох головних аспектах: порівняння потреб ринку з напрямками підготовки перекладачів, представництво українських професійних організацій та університетів в європейських товариствах та формування сучасних напрямів підготовки перекладачів.

По-перше, розглянемо офіційні документи, що регламентують перекладацьку діяльність в Україні та за кордоном. Для цього варто ознайомитися із класифікатором професій та з'ясувати, які саме професії офіційно включають компонент «перекладач». За класифікатором від 01.11.2010 пропонується: перекладач, перекладач технічної літератури, перекладач-дактилолог, перекладач-секретар сліпого вчителя, редактор-перекладач, перекладач-дактилолог навчальних закладів. Класифікатор професій станом на 1 вересня 2012 року (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 серпня 2012 року № 923) поповнюється професією перекладач жестової мови, але в цьому варіанті зникає редактор-перекладач. Отже, це регламентоване поле діяльності, за яку перекладач може отримувати відповідну заробітну платню.

Для порівняння можна звернутися до аналогічного документу, що класифікує професії у Сполучених Штатах, так званого Standard Occupational Classification. Тут є такі професії: усний перекладач, усний та письмовий перекладач, усний перекладач мови жестів, усні судові перекладачі, усні дипломатичні перекладачі. Опис професійних обов'язків такий: «Перекладати усне мовлення або мову жестів, перекладати письмовий текст з однієї мови на іншу».

Як бачимо, у правовому полі розбіжності досить значні, які також тягнуть за собою принципову відмінність у розумінні сутності професії, а відповідно і підходів до фахової підготовки. Так, виокремимо головні відмінності:

– В Україні в принципі відсутнє розмежування усних перекладачів та перекладачів письмових, що призводить до змішування методів навчання, нівелює психічні та індивідуальні особливості студентів-перекладачів. Оскільки навчання усних та письмових перекладачів повинне базуватися на абсолютно відмінних методиках навчання та тренування, за кордоном поділ груп на тих, хто буде займатися усним перекладом чи письмовим, відбувається десь на 2-3 курсі. Хоча в більшості випадків другий аспект не зникає повністю з програм підготовки, але основний акцент усе ж таки робиться на обраній спеціалізації, що й відображено в наведеному вище описі професійних обов'язків.

– На заході наголос в основному робиться на підготовці усних перекладачів, в обов'язки яких входить знання жестової мови. В Україні ж підготовка перекладачів-дактилологів та перекладачів жестової мови здійснюється в одиничних випадках (цікаво, чому в класифікаторі виділено аж три різні професії, що передбачають подібні знання?). Це засвідчує стан цілого суспільства, у якому залишається актуальним поділ людей на сорти, а інвалідам усе ще відводиться маргінальне місце в соціумі.

Друге питання – представництво українських ВНЗ у міжнародних товариствах та асоціаціях. Нами проаналізовано веб-сайти таких міжнародних професійних організацій перекла-

дачів: Міжнародна федерація перекладачів (International Federation of Translators), Міжнародна асоціація університетів, які пропонують програми підготовки письмових та усних перекладачів (International Association of University Institutes with Translation and Interpretation Programs), Європейське товариство перекладацьких студій (European Society for Translation Studies) та низки інших. Інформація була проаналізована на предмет присутності українських ВНЗ та інших професійних організацій перекладачів України. Результат аналізу виявився 100 % негативним. Нам також не вдалося виявити жодного університету за межами України, який би готував перекладачів у парі «англійська – українська». Ці дві проблеми здаються частково взаємопов'язаними. Звичайно, з одного боку, професійним організаціям перекладачів України необхідно активізувати роботу з інтеграції в міжнародні організації та співтовариства. З іншого боку, зробити це було б набагато простіше, якби перекладачі в Україні готувалися в таких парах мов, які відповідають міжнародним потребам. Це жодною мірою не виключає необхідності підготовки перекладачів у парі з рідною українською мовою (у ролі мови «А»), але знання російської та польської мов як рідних (тобто знову ж таки на рівні мови «А») значно б наблизило студентів до перспективи продовження навчання в європейських, американських та навіть азійських ВНЗ, які на сьогодні досить активно готують перекладачів у парі «англійська-російська».

Також абсолютно необхідним є підвищення стандартів щодо рівня володіння мовою «В». У багатьох європейських країнах практикується така схема: перекладач отримує офіційний дозвіл на працю перекладача з/на певну мову лише за умови, отримання диплому в країні, де ця мова має офіційний статус. Наприклад, можна перекладати з/на чеську мову в Люксембурзі тільки тоді, коли перекладач має диплом філолога або перекладача з чеського вищого навчального закладу. Зрозуміло, що рівень інтеграції України в європейське співтовариство надзвичайно

низький аби вимагати, щоб усі перекладачі проходили навчання в інших країнах, однак стажування протягом півроку або року в країні, мова якої вивчається, повинно стати жорсткою умовою для всіх університетів, які прагнуть отримати ліцензію на підготовку перекладачів.

Третя проблема полягає в майже цілковитій відсутності спеціалізації під час підготовки перекладачів в Україні. Причини того об'єктивні – це, перш за все, відсутність стабільності на ринку праці, відсутність чіткого уявлення про сфери діяльності, у яких доведеться працювати майбутнім випускникам. Відповідно вищі навчальні заклади готують перекладачів «широкого профілю», що дуже часто призводить до об'ємних поверхових теоретичних знань, невідпрацьованих на практиці умінь та навичок. Останнє часто стає фатальним у кар'єрі, особливо, усного перекладача. Оскільки специфіка його праці полягає не лише в знанні мов, а також великою мірою залежить від правильно сформованої психологічної та культурологічної складової реакції та поведінки. А для перекладачів-синхроністів важливим є також навичка праці з професійним обладнанням. Однією з молодих спеціальностей, що дедалі більше набирає популярності на заході, є «conference interpreter» (усний перекладач конференцій). Підготовка таких спеціалістів якраз передбачає врахування психологічної складової, основна увага зосереджується на відпрацьовуванні умінь та навичок з інтерпретації тексту з мови «В» на мову «А». При цьому цілі курси підготовки таких спеціалістів передбачають роботу з прослуховуванням та копіюванням, перефразуванням, інтерпретацією текстів в межах рідної мови. Тільки при сформованості навичок роботи у межах рідної мови починається опрацювання власне інтерпретації з іноземної на рідну мову. Тобто це такий собі психологічний підхід до підготовки усних перекладачів. Більш традиційним підходом залишається прикладний: підготовка перекладачів до роботи в певній господарській галузі. Тут вироблено два варіанти:

– перший, коли на рівні бакалаврату студенти опановують якусь практичну професію та вивчають одну або кілька іноземних мов, а далі протягом 1-2 років отримують диплом перекладачів у відповідній галузі (судові перекладачі, дипломатичні перекладачі тощо);

– другий варіант, навпаки, передбачає ґрунтовну підготовку філологів зі знанням двох або трьох іноземних мов, та їх паралельну або пізнішу спеціалізацію в певній галузі господарства.

Із цих двох варіантів перший найчастіше зустрічається в західних університетах, а другий, часто спонтанно, спрацьовує в українському суспільстві.

Як висновок, можемо констатувати, що перекладацькі відділення в Україні мають усі перспективи інтеграції в західну систему з підготовки перекладачів за умови підвищення стандартів щодо:

– сутності ролі перекладача у суспільстві, його безпосередніх обов'язків;

– розширення знань рідної мови, а також запровадження бажаного білінгвізму;

– посилення вимог щодо рівня володіння мовою «В», підписання контрактів з іноземними університетами про можливість проходження стажування з мови «В»;

– ширше запровадження спеціалізації в навчальних планах.

Такі заходи, напевно, зможуть наблизити українські вищі навчальні заклади до європейських, американських та азійських університетів у контексті підготовки перекладачів.

МОВНА ЗДОГАДКА ЯК СКЛАДОВИЙ КОМПОНЕНТ ПОТЕНЦІЙНОГО АНГЛОМОВНОГО СЛОВНИКА СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Завдяки накопиченим знанням та здобутим умінням і навичкам з'являється можливість самостійної роботи студентів із новими словами. Самостійне ознайомлення зі словами – цінний педагогічний прийом поряд із поясненням викладача, тому що ознайомлення спонукає студентів до активної діяльності. Самостійна робота проходить різними напрямками: використання словника (одномовного, двомовного), та інших довідників із метою встановлення значення слова; використання здогадки про значення незнайомих слів, яка стає можливою завдяки здобуту мовному досвіду.

У методиці навчання іноземних мов широко використовується термін «мовна здогадка». Вона розвивається на підставі активного словникового запасу та потенційного словникового запасу, не зумовлена закономірним висновком про значення, є наслідком евристичного пошуку з опорою на смисловий контекст і структурно-семантичні ознаки лексичних одиниць.

Здогадка – активний розумовий процес, адже вона базується на побудові смислових умовних зв'язків. Така розумова діяльність підтримується інтересом студентів, прагненням подолати труднощі, представлені в тексті невивченими мовними явищами, наявність яких значною мірою ускладнює розуміння змісту. Щоб правильно поставити проблему здогадки, необхідно перш за все відокремити здогадку від прямого виведення. Можливість прямого виведення співвідноситься з потенційним словниковим запасом, способи розширення якого залежать від характеру виведення. Воно ґрунтується на закономірній семантизації,

коли є можливість спиратися на знайомі елементи структури звучання чи написання. Здогадка не зумовлена закономірним виведенням, на відміну від виведення вона може і не здійснитися.

У процесі розширення потенційного словникового запасу студентів посилюється роль вправ із багатозначними, складними, похідними та інтернаціональними словами. При цьому підвищується роль самостійної роботи студентів із новою лексикою, вдосконалюються прийоми використання двомовних словників.

Особливе значення для розширення потенційного словника має мовна здогадка – дуже важлива складова самостійної семантизації слів. Дослідники цього явища вивели три групи підказок мовної здогадки: внутрішньомовні, міжмовні та позамовні. Внутрішньомовна підказка впливає з віднесення слова до певної граматичної категорії, виявлення його функції в реченні. Міжмовна підказка міститься в словах, утворених внаслідок запозичення з мови в мову, в інтернаціоналізмах. Позамовна підказка впливає зі знання фактів та явищ дійсності, відображених у тексті, які надають йому вказівного характеру. Так, ознаки часу, місця, згадування власних імен проливають світло на значення незнайомих слів.

У наявних підручниках мало вправ, спрямованих на розвиток мовної здогадки, тобто здогадки, що спирається на знання способів утворення слів та інтернаціональної лексики, а також контекстуальної здогадки, коли значення невідомого слова виводиться з контексту. Тому викладачу необхідно використовувати кожен можливість для навчання здогадки, не тільки в тих випадках, коли автори підручників звертають на це увагу і дають спеціальні вправи, але й тоді, коли викладач може зробити це сам. Виконання вправ на здогадку неможна зводити до читання і перекладу слів чи речень, які містять слова, про значення яких студенти повинні здогадатися.

Мовна здогадка є наслідком усіх навчальних та життєвих впливів, і тому вона проявляється неоднаково в різних студентів, тобто має суб'єктивний характер. Один студент може побачити

підказку в даному слові, контексті, інший – ні. Однак спеціальні вправи з мовної здогадки можуть надати їй більш спрямованого і, отже, об'єктивного характеру.

Роль лексики для розширення словникового запасу під час оволодіння іноземною мовою значна тому, що лексика передає безпосередній предмет думки в силу своєї номінативної функції, тому вона відображає всі сфери життя. Існує великий ступінь кореляції між номінацією слова і можливістю зрозуміти його при читанні та аудіюванні й висловити думку під час говоріння. Будь-який зв'язаний текст несе в собі тематичну лексику, знання значення якої є ключем до розуміння змісту.

Під час навчання мовленнєвим видам діяльності необхідно створити в студентів постійне відчуття напруженості комунікативної задачі, тобто те, що слова їм потрібні для висловлювання думок і їх розпізнання. Тільки яскрава мовленнєва перспектива обумовлює мотивованість й успішність оволодіння словником. Робота над накопиченням словника супроводжує весь процес навчання. Зусилля, що витрачаються на засвоєння слів, визначаються конкретними їх властивостями, зокрема збігу/не збігу обсягу значень з рідною мовою, приналежністю до абстрактного/конкретного поняття.

Навчання іноземної мови побудовано на суворо обмеженому мовному матеріалі. Отже, необхідно старанно, ретельно працювати над ним, перевіряти ступінь і якість його засвоєння, тобто контролювати. Установка на «звітність» у засвоєнні знань підвищує відповідальність студентів, мобілізує їх зусилля інтелектуального, вольового та емоційного плану.

МЕТОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Зміни в геополітичній ситуації, які відбулися у світовому суспільстві наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття, посилили роль іноземної мови в розв'язанні глобальних проблем, що постали перед Україною.

Інноваційні підходи до вивчення фахової іноземної мови представлено в дослідженнях О. Авксентьєвої, О. Письменної, О. Плотнікової, Л. Черноватого; викладання профільних дисциплін іноземними мовами – у працях Г. Козлакової, Т. Шаргун; навчання презентації іноземною мовою – у роботах Ю. Авсюкевич, І. Зимньої.

Метою доповіді є окреслення основних методів підвищення ефективності навчання професійної англійської мови.

Результати проведеного аналізу досліджень у галузі методики навчання іноземних мов показують, що методи навчання англійської мови за професійним спрямуванням можна умовно розподілити на дві групи: процесуальні і компетентнісні. Так, перша група акцентує увагу на різних способах придбання мовного досвіду, спираючись на психологічні процеси особистості. Друга група об'єднує ті методи, де основою виступає система суджень про природу вербальної комунікації та її складові, тобто, про мову, мовлення, види мовленнєвої діяльності. Застосування викладачем різних сполучень методів зі вказаних груп визначатиме характер технології навчання.

Методи підвищення ефективності навчання англійської мови за професійним спрямуванням базуються як на загально-дидактичних принципах (системності, науковості, свідомості, активності, наочності, доступності тощо), так і на специфічних

(опори на профільні дисципліни, комунікативності, конгруентності, освітньої рефлексії, діалогічності, полікультурності, компаративності тощо).

Підвищення ефективності процесу викладання іноземних мов у вищій школі здійснюється завдяки врахуванню особистісно орієнтованого підходу, що спрямований на розвиток особистості як суб'єкта навчальної діяльності, формування індивідуальних освітніх стратегій і навичок самоконтролю. Вказане також знаходить відображення у модульній технології навчання, яка сприяє гнучкій побудові навчального матеріалу та варіативності способів його використання.

Слід зазначити, що спостерігається усвідомлення викладачами переваг інтерактивних методів навчання, що створюють умови для формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх фахівців. У процесі реалізації інтерактивних методів на практичних заняттях досягнення студентами комунікативних цілей відбувається завдяки професійній та соціально-інтерактивній діяльності. Наприклад, метод «прес» використовується тоді, коли у дискусії виникають суперечливі питання і учасникам необхідно чітко і стисло аргументувати власну позицію з проблеми, що обговорюється. Метод «рівний – рівному» передбачає самостійну підготовку студентами матеріалу до заняття і повідомлення його одногрупникам у різних формах.

Кейс-метод спрямований на вирішення проблемних ситуацій, пов'язаних з майбутньою професійною діяльністю, тобто навчання шляхам розвитку аналітичних умінь та умінь приймати рішення, інтернаціоналізації навчання, розвитку умінь усної англомовної комунікації та роботи в команді.

Метод сценарію заснований на поєднанні запланованих навчальних змістів із інтересами студентів. Отримуючи ключові питання від викладача, майбутні фахівці спільно створюють історію (сценарій).

Лінгвістичні ділові ігри виступають засобом стимулювання інтересу до вивчення мови, розвивають пізнавальні процеси,

уміння порівнювати і зіставляти мовні явища. Наприклад, метод «вебінг», що полягає у «сплетенні павутиння» слів навколо ключового поняття за допомогою асоціативних зв'язків і логічних операцій.

Ефективним є поєднання ділової англомовної презентації з рольовою грою, а також із методом проєктів, фінальною стадією якого стає представлення основних результатів дослідження аудиторії у форматі презентації.

Аналізуючи сучасні методи навчання іноземної мови, неможливо не відзначити широке використання Internet та інформаційно-комунікаційних технологій, що сприяє індивідуалізації освіти, підвищенню мотивації та активності студентів, інтенсифікації їх самостійної роботи, зростанню обсягу виконаних на навчальному занятті завдань; розширенню інформаційних потоків, оперативному контролю і корекції, поєднанню індивідуальної та групової роботи, збереженню у студентів стану психологічного комфорту.

Отже, системне впровадження інтерактивних методів навчання фахової англійської мови на засадах особистісно орієнтованого підходу забезпечує таку побудову освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що створює умови для успішної самореалізації, мобільності та конкурентоспроможності особистості в сучасній професійній діяльності.

ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ- СЕРЕДОВИЩА В ПРОЦЕСІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ВНЗ

Стрімкий розвиток сучасної науки та техніки вимагає запровадження сучасних креативних інформаційних технологій, що створюють реальні можливості для розвитку творчих здібностей студентів у процесі навчання. Оволодіння комунікативною іншомовною компетенцією неможливе без практики спілкування. Традиційним шляхом розвитку навичок мовлення є складання монологів, діалогів та полілогів, а також активне залучення студентів до дискусій іноземною мовою.

Інтернаціоналізація вітчизняного навчального простору за останні десятиліття уможлиблює запрошення закордонних викладачів для проведення занять, однак не кожен освітній заклад має для цього достатню матеріальну та інтелектуальну базу. Інтернет- середовище дозволяє вийти за ці межі та сприяє аутентичному спілкуванню з реальними співрозмовниками на актуальні теми, у тому числі професійного характеру. Блоги, форуми та підкасти дають користувачам доступ до новітньої інформації будь-якого напрямку. Завдання викладача – грамотно і поступово інтегрувати аутентичне Інтернет-середовище до навчальної системи.

Мультимедійні системи навчання дозволяють гармонійно об'єднати лекцію з демонстрацією навчального матеріалу, практикуму у вигляді комп'ютерного імітатора, систему, яка тестує, і всі додаткові матеріали в єдиному інтерактивному електронному навчальному посібнику. Такі посібники існують із багатьох предметів, у тому числі з іноземних мов, вони надають студентам можливість вивчати лексику, граматику, діалоги, прослуховувати себе та дикторів, тематичні диски, лекції обраною

мовою – усе це підвищує інтерес студента до предмета, прискорює навчання й забезпечує краще засвоєння знань та сприяє вивченню іноземної мови в цілому.

Електронні навчальні комплекси об'єднують навчальну програму й тематичний план навчальної дисципліни, дають змогу індивідуально переглядати, вивчати або повторювати навчальний, методичний та інформаційно-довідковий матеріал, наочно подавати на дисплеї комп'ютера весь дидактичний матеріал і засоби унаочнення (схеми, рисунки, таблиці, текст та ін.), здійснювати самоконтроль (з автоматизованим оцінювання) засвоєння змісту нових тем і всієї дисципліни в цілому, а також одержувати рекомендації з додаткового вивчення недостатньо засвоєних навчальних тем, одержувати інформацію про рекомендовану навчальну, наукову та методичну літературу тощо.

Комплексне використання електронного дидактичного матеріалу, тобто цілеспрямовано розроблених документів, для використання в навчальному процесі за допомогою прикладних програм загального призначення (або навчальних програмних середовищ) і побудовані відповідно до змісту навчальної теми і методики навчання дисципліни, на думку В. Редько, дозволить викладачу:

- індивідуалізувати, диференціювати та інтенсифікувати процес навчання (оптимальність поєднання індивідуальної, групової, колективної роботи навчання на занятті);
- посилити мотивацію навчання за рахунок використання різних видів діяльності і джерел інформації;
- формувати вміння орієнтуватися в проблемі і шукати шляхи її вирішення (комп'ютерне дослідження та моделювання);
- змінити характер пізнавальної діяльності студентів (підтримка особистих намагань сформувати власний стиль навчальної роботи);
- діагностувати помилки й оцінки результатів;
- здійснювати контроль зі зворотним зв'язком за наслідками діяльності студента;

- візуалізувати навчальну інформацію;
- моделювати та імітувати об'єкти, що вивчаються або досліджуються (комп'ютер може не тільки створити модель, а й дозволяє змінити умови демонстрування, відтворивши інформацію з оптимальним темпом її сприймання студентом);
- забезпечити доступ до мережі інформації (доступ до Інтернету, електронних довідників);
- формувати інформаційну компетенцію викладача та студентів.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що інформатизація освіти спричиняє розширення сфери застосування сучасних інформаційних технологій у вивченні іноземних мов, а саме: створення електронних навчальних посібників, інтерактивних програм із вивчення іноземної мови, реалізація можливостей програмних засобів навчального призначення (проблемно-орієнтованих, об'єктно-орієнтованих, предметно-орієнтованих) як засіб навчання, об'єкта вивчення, засобу керування, засобу комунікації, засобу обробки інформації.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ІНТЕГРАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ВПНЗ

Інтеграція навчальної діяльності продовжує залишатись однією з пріоритетних проблем дидактики вищої школи. Інформаційний вибух і сучасний приріст наукової інформації, яку необхідно встигнути передати студентам під час навчання, спонукає викладачів до пошуку виходу зі ситуації, яка склалася, і ліквідувати ситуацію певного цейтноту за рахунок винайдення й застосування інноваційних форм, методів, прийомів і засобів організації та здійснення навчальної діяльності студентів. Саме тому інтеграцію змісту навчальної діяльності можна розглядати як метод та прийом, з одного боку, та дидактичний засіб, з іншого.

Інтеграція навчання – це поєднання значно більших обсягів навчальної інформації на основі незмінності тривалості навчання та за умови дотримання відповідного рівня вимог до якості знань.

Актуальність проблеми визначення змісту інтеграції навчальної діяльності студентів визначається необхідністю здійснення цілісного комплексного аналізу навчальної діяльності студентів як інтегрального процесу взаємопов'язаних видів навчальної діяльності (академічної (аудиторної й самостійної) та самоосвітньої), спрямованого на розробку й обґрунтування її ефективної організації на основі визнання її специфічності за умови інтеграції змісту, порівняно з навчальним процесом, який відбувається в сучасній вищій педагогічній школі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці проблеми інтеграції змісту навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Значення одержаних результатів для педагогічної науки зумовлюється тим, що:

– *уперше* визначено зміст і сутність інтеграції змісту навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів на основі теоретичного, ретроспективного, порівняльного та системного аналізу сучасних моделей навчання; теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено дидактичну модель системи інтеграції змісту навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів та особливості її функціональних компонентів (мотиваційно-цільового, організаційно-структурного, процесуально-діяльнісного, контрольньо-оцінювального, аналітико-прогностичного, рефлексивного) як відображення невід’ємних складових і логіки цілісного педагогічного процесу підготовки майбутнього педагога; описано та обґрунтовано провідний принцип організації даної діяльності (зокрема принцип інтеграції змісту фахово-предметної та психолого-педагогічної підготовки у вищій педагогічній школі); розроблено сукупність провідної та супідрядних дидактичних умов, що є іманентними складовими функціонування дидактичної моделі; здійснено науково-методичне забезпечення реалізації моделі через комплексний системний вплив на особистісні риси студентів у системі інтеграції змісту навчальної діяльності, що передбачало: проведення моніторингу на рівні мотиваційно-цільового, організаційно-структурного, процесуально-діяльнісного, контрольньо-оцінювального й аналітико-прогностичного аспектів; уточнення, обґрунтування критеріїв (мотиваційно-цільового, змістового, організаційного, діяльнісного, контрольньо-оцінювального, рефлексивно-прогностичного) і відповідних показників, узагальнення їх у технологію оцінки ефективності організації та здійснення досліджуваної діяльності на основі інтеграції з визначенням рівня функціонування (оптимального, достатнього, критичного та недостатнього);

– *подальшого розвитку й конкретизації* набули дефініції «інтеграція», «навчальна діяльність», «інтеграція змісту навчальної діяльності студентів», «інтеграція змісту навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів» (широке й

вузьке розуміння), «пізнавальна діяльність», «уміння академічної навчальної діяльності», «уміння самоосвітньої навчальної діяльності», чинники організації та здійснення навчальної діяльності студентів як інтегральної єдності академічної й самоосвітньої; *уточнено* провідні форми (самостійна робота, різні види консультацій, науково-дослідницька робота студентів); методи (самостійного пошуку професійно-фахової та конкретно-предметної інформації, самостійного дослідження досліджуваного явища, сучасних інформаційних технологій, рефлексивного аналізу здійснюваної навчальної діяльності, самостійного узагальнення результатів і прогнозування); засоби (нові інформаційні технології; інтеграція й активізація форм і методів навчання; реалізація задачного підходу в навчанні; індивідуальні науково-дослідницькі завдання; засоби іншомовного спілкування; ділові педагогічні ігри; засоби інтерактивної взаємодії викладача і студентів) організації навчальної діяльності на засадах інтеграції;

— *удосконалено* механізми забезпечення комплексного системного впливу на найважливіші процеси у свідомості особистості студента вищого педагогічного навчального закладу, які конструктивно відбиваються на ефективності засвоєння інтеграції змісту навчальної діяльності; категоріальну базу технології оцінки ефективності організації навчальної діяльності на засадах інтеграції її змісту, у тому числі: характер мотивів і цілей суб'єктів і їх узгодженість; дидактичний супровід організації й рівень її дидактичного проектування; рівень розвитку операційно-діяльнісних компонентів; вектор спрямованості на концептуальній основі інтеграції змісту навчальної діяльності.

**ПРОГРАМА НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ З ПЕРЕВІРКИ
СИСТЕМИ ДИДАКТИЧНИХ УМОВ ОРГАНІЗАЦІЇ
САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ
ІНОЗЕМНИХ МОВ**

Дослідно-експериментальну програму навчання студентів педагогічного університету, що концентрувалася навколо вивчення курсу «Іноземна мова професійного спрямування» зі включенням спеціальних напрямів і видів робіт зі створення й розвитку системи самостійної роботи студентів як сукупності мотиваційно-цільового, змістового, процесуально-діяльнісного, емоційно-комунікативного, контрольного-оцінного компонентів. При цьому нами було апробовано й запроваджено:

1. Дидактичні умови та засоби ефективної організації самостійної роботи студентів, серед яких – процедури оптимізації самостійної роботи студентів, мовне портфоліо, система пізнавальних і професійно спрямованих різножанрових іншомовних текстів для основного й додаткового читання, система завдань для формування й удосконалення індивідуальних навчальних стратегій студентів у процесі організації самостійної роботи, алгоритмічні й евристичні приписи, проекти, тестові методики, педагогічні майстерні, інтерактивні, інформаційно-комп'ютерні технології.

2. Методичні комплекси організації самостійної роботи студентів, що включають: тести й завдання, які виносяться на самостійне вивчення та порядок їх контролю; плани лабораторних занять до курсу; засоби контролю й оцінки навчальних досягнень студентів; методичні рекомендації для опанування студентами різними видами мовленнєвої діяльності, процедури організації

самоконтролю, моделі роботи з інформаційно-комунікативними технологіями.

3. Систему й типологію диференційованих навчальних завдань на ознайомлювальне, вивчальне й оглядове читання для формування й удосконалення в студентів метакогнітивних, когнітивних і соціально-ефективних індивідуальних навчальних стратегій.

4. Самоосвітню, інтелектуальну, ігрову, гумористичну педагогічні майстерні.

5. Форми самостійної роботи – індивідуальну, парну, групу, колективну; з використанням засобів інтерактивних технологій, а також поточні консультації, тьюторські заняття, перевірочні контрольні роботи, індивідуальні практикуми, заліки, захисти проєктів, екзамени.

6. Методи інтерактивного навчання – превентивні інтеракції – тренінг, консультації, творчі звіти й огляди знань; імітаційні інтеракції – інсценування діалогів, ділові ігри, диспути, «мозковий штурм».

7. Алгоритми організації самостійної роботи з використанням мультимедійних і мережевих інформаційно-комп'ютерних технологій, а також моделі «Поштова скринька», «Пейджер», «Телеконференція», «Наставництво», «Публікація в Інтернет».

8. Процедури й моделі організації контролю й самоконтролю студентами самостійної роботи – «Сніговий», «Питання – відповідь», «Так – ні», «Лінгвокраєзнавча вікторина», «Поле чудес», «Кросворд», «Мікровикладання», «Інтерв'ю в парах із взаємооцінкою», «Діалектичне мовлення», «Розігрування діалогів».

9. Способи керівництва самостійною роботою студентів з іноземної мови.

10. Пакет методичних і дидактичних рекомендацій на допомогу студентам і викладачам щодо змістовної організації самостійної роботи з іноземної мови у педагогічному університеті.

У процесі проведеної експериментальної роботи в студентів експериментальних груп простежувалась позитивна динаміка в рівнях навчальних досягнень з іноземної мови, а також розвиток компонентів системи самостійної роботи. Навчання студентів контрольних груп здійснювалося за «традиційними» методиками.

Про результативність застосованих формувальних засобів зроблено висновки за такими ознаками:

1. динаміка в рівнях організації самостійної роботи студентів педагогічного університету в процесі навчання іноземних мов за організаційним, мотиваційним, змістово-процесуальним і результативним критеріями;

2. позитивна та статистично значуща динаміка в рівнях організації самостійної роботи студентів педагогічного університету в процесі навчання іноземних мов.

Наприкінці дослідно-експериментальної роботи було проведено діагностичний зріз за методикою, що включало:

1. аналітичні спостереження, контент-аналіз дидактичної підтримки організації самостійної роботи студентів за організаційним критерієм;

2. спостереження, тестування за 3 блоками (характер мотивації, вид мотивації, рівень навчальних домагань) за мотиваційним критерієм;

3. діагностичні контрольні роботи на матеріали тем з іноземної мови за змістово-процесуальним критерієм;

4. систему завдань-ситуацій, тестування, шкалювання й ранжирування за результативним критерієм.

**АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

Актуальність розробки проблеми формування дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів полягає в значенні одержаних результатів для педагогічної науки, які зумовлюються тим, що: розроблено структуру дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів, яку теоретично обґрунтовано та представлено як чотириблоковий конструкт, який складається з аксіологічного блоку (цінність дидактичного знання), стратегічно-діяльнісного блоку (дидактична адаптивність, індивідуальний дидактичний стиль, дидактична варіативність, індивідуально-творча стратегія), блоку валідативних компетенцій (навчально-пізнавальна компетенція, фахово-предметна компетенція, самоосвітня компетенція, психолого-педагогічні компетенції, предметно-методичні компетенції, комунікативна компетенція), рефлексивно-циклічного блоку (здатність до реалізації самоактуалізації, самонавчання, самоконтролю, самооцінки, самоуправління й самоорганізації на циклічному рівні); визначено зміст і сутність дидактичної компетентності та процесу її формування в студентів вищих педагогічних навчальних закладів на основі теоретичного, ретроспективного, порівняльного та системного аналізу сучасних моделей навчання; теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено структурно-функціональну варіативну модель формування дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів та особливості її функціональних компонентів (аксіологічно-активізаційного, стратегічно-діяльнісного, контамінаційного, контрольного-оцінювального, аналітико-прогностичного,

рефлексивно-циклічного) як відображення невід'ємних складових і логіки цілісного педагогічного процесу підготовки майбутнього педагога вищої кваліфікації; розроблено сукупність провідної та супідрядних дидактичних умов, що є іманентними складовими функціонування відповідної дидактичної моделі; розроблено та апробовано науково-методичне забезпечення реалізації моделі через комплексний системний вплив на особистісні якості студентів під час формування дидактичної компетентності. Подальшого розвитку набудуть положення педагогічної теорії про технологізацію професійної педагогічної підготовки студента вищого педагогічного навчального закладу, дефініції «компетентність», «дидактична компетентність», «дидактична компетентність студентів вищих педагогічних навчальних закладів», «формування дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів» (широке й вузьке розуміння), «структурно-функціональна варіативна модель формування дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів», «дидактична адаптивність», «індивідуальний дидактичний стиль», «дидактична варіативність», «індивідуально-творча стратегія», «навчально-пізнавальна компетенція», «фахово-предметна компетенція», «самоосвітня компетенція», «психолого-педагогічні компетенції», «предметно-методичні компетенції», «комунікативна компетенція». Уточнено провідні форми (індивідуальна робота, самостійна робота, індивідуально-самостійна робота, різні види консультацій (індивідуальні, парні, моноспрямовані, інтегровані, інтерактивні; організаційні, методичні, інформаційні, змістовні; ситуативні, за жорстким та гнучким графіками; консультування малими групами, групове), науково-дослідницька робота студентів; методи (метод проєктів, самостійного пошуку професійно-фахової та конкретно-предметної інформації, самостійного дослідження виучуваного явища, використання сучасних інформаційних технологій, рефлексивного аналізу здійснюваної навчальної діяльності, самостійного узагальнення результатів і прогнозування); засоби

(нові інформаційні технології; активізація форм і методів навчання й самонавчання; реалізація компетентнісного підходу в навчанні; індивідуальні науково-дослідницькі завдання; засоби іншомовного спілкування; ділові дидактичні ігри; засоби інтерактивної взаємодії викладача і студентів), що використовуються у процесі формування дидактичної кваліфікованості студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Удосконалено механізми забезпечення комплексного системного впливу на найважливіші процеси у свідомості особистості студента вищого педагогічного навчального закладу, які конструктивно позначаються на ефективності формування дидактичної кваліфікованості студентів вищих педагогічних навчальних закладів; категоріальну базу технології оцінки ефективності та результативності формування дидактичної кваліфікованості студентів вищих педагогічних навчальних закладів, у тому числі: характер мотивів і цілей суб'єктів і їх узгодженість; характер труднощів; рівень розвитку механізмів функціонування аксіологічно-активізаційного, стратегічно-діяльнісного, контамінаційного, контрольно-оцінювального, аналітико-прогностичного, рефлексивно-циклічного компонентів. Розроблено критерії, показники, рівні сформованості дидактичної кваліфікованості студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

МІЖКУЛЬТУРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ МОТИВАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТА АМЕРИКАНСЬКИХ СТУДЕНТІВ БАКАЛАВРАТУ

Доповідь присвячена результатам проведеного в квітні-травні 2009 року міжкультурного порівняльного дослідження студентів бакалаврату одного американського й одного українського університетів стосовно академічних мотивацій у двох культурах: США та України.

Щоб використати величезний досвід американських університетів і врахувати при цьому українські особливості, треба було виявити насамперед схожість та відмінності в їхньому ставленні до відвіданих занять під час навчання у США та Україні. Дослідники аналізували думки студентів стосовно мотивації до навчання, спираючись на їхні враження від занять, що були відвідані.

Ідея цього дослідження полягала в одночасному анонімному Інтернет-опитуванні українських та американських студентів. Анкету з питаннями було розміщено на веб-сайті, спеціально розробленому американськими колегами для проведення таких опитувань. Для того, щоб запобігти непорозумінням при анкетуванні, українські студенти отримували питання українською мовою, а студенти зі США – англійською.

Усі питання стосовно мотивації до навчання були сформовані за шкалою Лайкерта і мали декілька варіантів відповідей, із яких треба було обрати один. Кожне питання мало сім рівней відповідей від 1 до 7. При цьому вважалося, що один бал відповідає мінімальній значущості мотиву, а 7 балів – максимальній. Студенти мали можливість, за бажанням, не відповідати на окремі запитання.

Із кожного боку в анкетуванні взяли участь приблизно 200 студентів бакалаврату. Анкета містила 45 питань, згрупованих за різними темами, що включали академічну мотивацію. Для забезпечення однакових умов анкетування до анкети додавалися демографічні питання щодо віку, статі, навчального курсу тощо. Це дало можливість довести відсутність впливу демографічних факторів на результати порівняльного аналізу.

Порівняння результатів опитувань проводилось за допомогою тесту, заснованого на непараметричному критерії Колмогорова – Смірнова. Тест досить чутливий до відмінностей у досліджуваних вибірках, а також вважається кращим у випадках, коли кількість категорій обмежена.

Студенти виявили статистично однакові оцінки відсотків відвіданих занять, які були для них цікавими, важливими та корисними. Але порівняння результатів опитування стосовно приємності вражень від занять, що були відвідані, виявила суттєву різницю між оцінками українських та американських студентів. Студенти зі США оцінили рівень приємності суттєво вище, ніж студенти з України.

Українці виявили менше стремління бути кращими та отримати кращі оцінки, але приблизно однакове з американцями достатньо сильне бажання вивчити якомога більше, зрозуміти та засвоїти матеріал повністю.

Автор висловлює вдячність керівництву та викладачам обох університетів за підтримку проекту, Програмі імені Фулбрайта (США) за фінансову та організаційну підтримку, а також доктору Джейсону Стіфенсу (США) за безпосередню плідну участь.

Висновки:

1. Студенти продемонстрували схожі оцінки відвіданих занять із точки зору цікавості, важливості та, особливо, корисності. Немає статистично значущої відмінності успішності між студентами двох країн щодо перелічених питань.

2. Існує статистично доведена різниця між оцінками приємних вражень стосовно відвіданих занять. Студенти США дали значно вищу оцінку в цьому випадку.

3. Викладачі українських університетів, за оцінками студентів, проводять заняття на рівні, який не відрізняється від того, як викладають американські колеги, але їм слід звернути увагу на створення більш приємного для студентів середовища під час проведення занять.

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ

В умовах інформаційного суспільства вивчення іноземних мов набуває першочергового значення. Модернізація української освіти, інтеграція до загальноєвропейського освітнього простору, збереження та розвиток кращих вітчизняних освітніх традицій суттєвим чином корегують систему підготовки майбутніх учителів іноземних мов. Сучасному суспільству необхідні освічені, кваліфіковані фахівці, які володіють конструктивним, динамічним, мобільним мисленням, патріоти, які поважають не лише культуру, традиції, наукові досягнення свого власного народу, але й інших народів і країн. Орієнтація сучасної освіти на гуманістичні ідеали, на загальнолюдські цінності передбачає пріоритетність інтересів особистості, створення творчої атмосфери в навчанні, забезпечення загальнокультурного розвитку студентів – майбутніх учителів.

З огляду на особливості процесу навчання іноземних мов, зростає значення формування культури професійного спілкування майбутнього вчителя іноземних мов, а також необхідних у професійній діяльності комунікативних умінь, а саме: уміння встановлювати мовленнєві взаємовідносини (мовленнєву атмосферу); уміння налаштуватися на урок згідно з його змістом і характером; уміння налаштувати на урок учнів; уміння грамотно використовувати мовлення, жести, міміку, інтонацію. Для успішного професійного спілкування необхідно враховувати особистісні якості комунікантів, із-поміж яких: комунікабельність, толерантність, креативність, особистісне ставлення до студентів – партнерів по спілкуванню. Разом із тим, учитель іноземних мов як носій професійної педагогічної культури одночасно є носієм культури власної країни та носієм культури мови, що вивчається,

тобто повинен оволодіти багатством мови, яка відбиває культуру даного народу, звичаїв, традицій.

Безперечно, важливою частиною освітнього процесу в педагогічному ВНЗ є особистісно зорієнтована взаємодія викладача та студентів, що потребує вдосконалення освітніх технологій. Пошуки ефективних технологічних підходів до навчання здійснюються багатьма науковцями, серед них: В. Андрєєв, Ю. Бабанський, В. Беспалько, Б. Блум, Д. Брунер, П. Гальперін, В. Каскареллі, Дж. Керолл, М. Кларін, К. Мередіт, В. Монахов, Г. Нейс, О. Пехота, Є. Полат, О. Пометун, С. Сисоева, Дж. Стіл, Н. Тализіна, І. Темпл, Д. Хамблін, І. Якиманська та інші.

Інноваційні технології мають за мету творче навчання та виховання особистості в інтелектуальному й емоційному вимірах. За такою цільовою установкою пізнавальні універсальні дії (формування наукової картини світу, здатності керувати власною інтелектуальною діяльністю, оволодіння методологією, стратегіями та способами навчання, розвиток репрезентативного, символічного, логічного, творчого мислення, продуктивної уваги, пам'яті, уваги, рефлексії) є провідними компонентами освітнього процесу, що включають: дії з добування інформації; здатність орієнтуватися в системі знань й усвідомлювати необхідність нового знання; здатність здійснювати попередній відбір джерел інформації для пошуку нового знання тощо.

Розповсюдженими інноваційними технологіями є розвивальне навчання, проектування, проблемне навчання, ігровий метод, рівнева диференціація, тестовий контроль, занурення до іншомовної культури, навчання у співробітництві тощо, а також дослідницькі, комунікативні, інформаційно-комунікаційні, здоров'язберігаючі, особистісно зорієнтовані технології. Так, технологія проблемного навчання передбачає самостійне рішення пізнавальних і творчих завдань через критичне переосмислення та збільшення знань і вмій, дозволяє реалізувати умови вдосконалення в студентів пізнавальних універсальних дій: створювати атмосферу співтворчості в спілкуванні, підвищувати рівень

особистої зацікавленості студента, уміти враховувати емоційну сферу особистості, здійснювати спільний пошук істини, самооцінка, самодостатність.

Одним із ефективних способів активізації студентів у процесі навчання іноземних мов є метод проектів (проектування), завданнями якого є: 1) самовираження та самовдосконалення студентів, підвищення мотивації навчання, розвиток пізнавального інтересу; 2) реалізація на практиці набутих умінь і навичок, розвиток мовлення, уміння грамотно й аргументовано презентувати досліджуваний матеріал, брати участь у дискусії, полеміці; 3) демонструвати рівень культури, у тому числі й культури мовлення, освіченості, соціальної зрілості.

За доцільне вважаємо на заняттях з іноземної мови використання різноманітних видів проектів, із-поміж них: рольові ігри, драматизація, інсценування (казки, свята, музичні вистави, телешоу тощо); дослідницькі (лінгвокраїнознавчі, культурологічні, історичні, екологічні, педагогічні, узагальнення наукових знань тощо); творчі (переклад, сценарії, твори, есе, стіннівки тощо); мультимедійні презентації. Проектний метод допомагає розвивати мовні, мовленнєві, інтелектуальні здібності студентів, стійкий інтерес до вивчення мови, потребу до самоосвіти й самовдосконалення, а також передбачає досягнення певного рівня культури іншомовного спілкування, комунікативної компетентності, тобто мовних, мовленнєвих, країнознавчих, соціокультурних знань, комунікативних і мовленнєвих умінь і навичок, які дозволяють ефективно здійснювати іншомовне спілкування.

Важливим засобом навчання, контролю й управління навчальним процесом є інформаційно-комунікаційні технології, що відповідають сучасним соціокультурним вимогам до навчання іноземних мов. Навчальна ситуація проектується в інформаційно-навчальному середовищі як динамічний, опосередкований комп'ютерними технологіями процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників навчального процесу, де той, хто навчається, із пасивного об'єкту впливу викладача

перетворюється на його повноправного співучасника. Педагогічна значущість системи іншомовних і мовленнєвих знань і вмінь, які формуються в інформаційно-навчальному середовищі, полягає в тому, що студенту пропонується така система знань, яка йому необхідна на даному етапі розвитку й яка згодом надає можливості розв'язувати більш складні питання. Інформаційно-комунікаційні технології на заняттях з іноземної мови дозволяють: забезпечити умови для творчого засвоєння писемних й усних мовленнєвих умінь і навичок; здійснювати інтеграцію різних форм і стратегій, спрямованих на розвиток самостійної пізнавальної навчальної діяльності в процесі індивідуальної та групової роботи студентів; підвищують мотиваційну насиченість навчального процесу, сприяють організації пізнавальної комунікаційної діяльності з носіями мови та членами співтовариства мережі, які вивчають іноземну мову; формують на підґрунті мовних знань сучасну інформаційну культуру, яка дозволяє працювати в комп'ютерному та телекомунікаційному середовищі; оперативно передавати інформацію будь-якого обсягу та виду; забезпечувати інтерактивність й оперативність зворотного зв'язку, доступ до різних джерел інформації; організовувати спільні телекомунікаційні проекти; шукати інформацію через систему електронних конференцій. Застосування комп'ютерних і телекомунікаційних технологій у навчальному процесі передбачає самостійну діяльність студентів, диференціацію й індивідуалізацію навчання іноземних мов. Вони надають можливість студентам корегувати та відпрацьовувати фонетичні, інтонаційні, граматичні моделі та структури, мовленнєві зразки, оволодівати мовленнєвою культурою мови, що вивчається, як індивідуально, так і в малих групах співробітництва, де в спільній діяльності вдосконалюються комунікативні вміння та навички взаємодії учасників діалогу. Студенти мають можливість у будь-який час користуватися довідковими матеріалами, передбаченими навчальним курсом; спілкуватися з іншими студентами – носіями виучуваної мови за допомогою

електронної пошти, що також сприяє залученню до культури країни цієї мови, розвитку мовленнєвого етикету, формуванню культури професійного спілкування.

Таким чином, інноваційні технології суттєво збагачують й урізноманітнюють викладання іноземних мов, тому що стимулюють творчий пошук, у процесі формується активна, цілеспрямована особистість нового типу, орієнтована на постійну самоосвіту та саморозвиток.

РІЗНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «РЕФЛЕКСИВНІ ВМІННЯ» НАУКОВЦІВ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Науково обґрунтована, особистісно орієнтована фахова підготовка майбутніх учителів є одним із основних завдань сучасної педагогічної науки. Його позитивному розв'язанню сприятиме, зокрема, емпіричне вивчення, діагностика та формування рефлексивних умінь у студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

З'ясування теоретичних засад проблеми дає підстави для порівняльного аналізу змісту категорій «рефлексія», «педагогічна рефлексія», «рефлексивні вміння».

Щодо поняття рефлексивних умінь науковці займають різні позиції. Розуміння особистісної рефлексії як знання вчителем самого себе зустрічаємо в дисертаційному дослідженні Н. Маркової, Л. Кравець. Такий же зміст вкладає в поняття «рефлексивні вміння» М. Вислогузова. Водночас викликає сумнів доцільність поняття педагогічної рефлексії з визначення Б. Вульфою, В. Харкіна. На нашу думку, розглянута ними згадана категорія ідентична рефлексивним вмінням.

Відсутність у педагогіці однозначного, чіткого змісту категорії «рефлексивних умінь» ускладнює вивчення даної проблеми. Доречно зауважити, що дефініція «рефлексивні вміння» у психолого-педагогічній літературі має різні трактування: «педагогічна рефлексія» (Г. Коджаспірова), «професійно-педагогічна рефлексія» (Б. Вульф, В. Харкін), «особистісна рефлексія» (Т. Щербакова), «саморефлексія» (М. Вислогузова). Довільне трактування термінології ускладнює розуміння суті рефлексивних умінь та дослідження окресленої проблеми.

Формулювання А. Марковою визначення, що рефлексія – це здатність учителя подумки уявити собі в учневі картину ситуації

і на цій основі уточнити уявлення про себе, підсумовує думки науковців указанного напрямку.

Науковець Г. Коджаспірова, досліджуючи проблеми педагогічної самоосвіти, зосереджує увагу на особистісному аспекті рефлексії і визначає її як усвідомлення, критичний аналіз та визначення шляхів продуктивного самовдосконалення своєї діяльності.

Щодо формування рефлексивних умінь у майбутніх педагогів, то варто наголосити на тому, що важливим завданням вищих педагогічних навчальних закладів є таке навчання і виховання студентів, яке дає змогу перевести особистісну позицію майбутніх педагогів із пасивного сприймання змісту професійної підготовки в позицію активного суб'єкта педагогічної діяльності.

Формування рефлексивних умінь у вітчизняних дослідженнях багато в чому збігаються з думками російського вченого А. Маркової. Вони розкривають їх як форму теоретичної діяльності, спрямованої на осмислення власних дій та їх законів і діяльності самопізнання, що пояснює сутність духовного світу людини з позицій усвідомлення нею того, як її сприймають інші.

Ґрунтуючись на перцептивно-рефлексивних здібностях учителя, розкриває зміст рефлексивних умінь Н. Кузьміна. Вона розглядає «три види відчуттів»: відчуття об'єкта, пов'язаного зі симпатією й оцінкою, співвідношення потреб учнів та вимог (відчуття тих об'єктів навколишньої дійсності, які викликають в учнів найбільший емоційний відгук); відчуття міри чи такту (відчуття тих змін, які відбуваються в особистості під дією педагогічного впливу) і відчуття причетності (відчуття недоліків і переваг власної діяльності, які виявляються у взаємовідносинах з учнями).

Беручи до уваги концепцію педагогічних здібностей, трактують зміст рефлексивних умінь А. Реан, Є. Рогов. Вони доводять, що здібності звернені до об'єкта і суб'єкта педагогічного впливу, пов'язані зі специфічною чуттєвістю вчителя до власної особистості та особистості учня, тобто допомагають учителю

пізнавати завдяки особистості учня власну особистість. На основі цього визначають комплекс рефлексивно-перцептивних умінь учителя:

- уміння пізнавати власні індивідуально-психологічні особливості;
- уміння оцінити свій психічний стан;
- уміння здійснити різнобічне сприймання й адекватне пізнання особистості учня і самого себе.

Аналізуючи різні наукові трактування поняття «рефлексивні уміння», ми вважаємо за необхідне взяти за основу ті ознаки, які є найбільш характерними для категорії «рефлексія», а саме: процес усвідомлення мислительних і практичних дій, здатність до самопізнання, адекватної самооцінки, у підсумку – готовності до професійного самовдосконалення.

Таким чином, рефлексивні уміння ми розуміємо як одну з характеристик особистісного розвитку, результатом якого є усвідомлення себе як суб'єкта життєтворчості, осмислення та прояви власних сутнісних ознак, характерних для педагогічної діяльності.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ОБ'ЄКТ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів, спираючись на дослідження О. Малихіна, розглядаємо як складний об'єкт і певний об'єктивно й реально існуючий феномен сучасного освітнього процесу, як складну педагогічну систему. Таке бачення дозволяє розглядати організацію навчально-пізнавальної діяльності студентів на засадах компетентнісного підходу як оптимальне інтегративне використання традиційних і новітніх інноваційних форм, методів і засобів навчання, спрямованих на ефективне й результативне засвоєння знань і способів їх здобуття на рівні професійного, фахово-предметного, методичного й загальнокультурного аспектів. Інтегративне використання традиційних і новітніх інноваційних форм, методів і засобів навчання не обмежує, а лише зумовлює пріоритетний напрям організації навчально-пізнавальної діяльності. Разом із тим, О. Малихін зауважує на необхідності залучення діяльнісного підходу в подальшій розробці проблеми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Діяльнісний підхід зумовлює таку організацію діяльності суб'єкта, у якій він виступає активним у пізнанні, праці, спілкуванні, власному розвитку.

Суттєвим є використання психологічних обґрунтувань для керування пізнавальною діяльністю студентів, шляхом організації різних видів навчально-пізнавальної діяльності, що впливає на інтереси, мотиви, настанови, активну розумову діяльність і застосування методів рефлексивного впливу.

Велике значення для навчального процесу в контексті нашого дослідження інтеграції навчально-пізнавальної й самоосвітньої діяльності має інтерес до пізнання, який виникає на основі

свідомого мотивування. Інтерес і мотивування нерозривно пов'язані з фізіологічними процесами вищої нервової діяльності.

Сприймаючи світ таким, який він є, за допомогою сигнальних систем, складних зв'язків й асоціацій, людина розвиває в собі здібності визначати причинність, мотиви виникнення й розвитку явищ, набути інтерес щодо їх вивчення, узагальнення й наукових абстракцій. Мотиви й інтереси людини знаходяться в тісному зв'язку та взаємозв'язку.

Мотивація пізнавальної діяльності характеризується ставлення людини до того чи іншого вияву дійсності й тісно пов'язана з виникненням потреби пізнання. Інтерес є вираження спрямованості свідомості людини через наявність у неї взаємопов'язаних систем відображення дійсності. Якщо такий взаємозв'язок існує, то процес пізнання відбувається активно, якщо він порушується, то інтерес до вивчення слабне, а потім може повністю зникнути.

Інтереси й мотиви для навчального процесу є основою, на якій виникають, закріплюються й розвиваються знання, навички та практичний досвід студентів. Мотивація, інтерес, потреба пізнання – це все необхідні умови навчальної діяльності. Навчальна інформація найбільш активно сприймається тоді, коли в студентів виникає потреба в її сприйнятті. Навчальний процес відбувається більш активно в тих випадках, коли він пов'язаний із розв'язанням задач проблемних ситуацій, а проблеми мають мотиваційну основу, включаючи живий інтерес до предмету вивчення. Мотиви стимулюють, організують і спрямовують навчальну діяльність.

Вищесказане дозволяє зробити висновок, що організація навчально-пізнавальної діяльності, з урахуванням усіх психолого-педагогічних складових, спрямована на формування в студента навичок уміти визначати й реалізовувати свою мету; моделювати власну діяльність, тобто виділяти умови, важливі для реалізації своєї мети; розвивати увагу, пам'ять, процеси мислення; уміти оцінювати кінцевий і проміжні результати своєї діяльності; набути необхідні вміння та навички для навчальної діяльності;

забезпечити особистий високий рівень саморегуляції, високу самосвідомість, адекватну самооцінку, рефлексивність, організованість, самостійність.

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

Процес формування самоосвітньої компетентності можливий за умов наявності в особистості цільових орієнтацій, умінь навчальної діяльності та навичок роботи з різними джерелами інформації. Мотиваційна сфера відіграє особливе значення для саморозвитку студентів у зв'язку з необхідністю самостійної постановки цілей своєї діяльності. Це зумовлює необхідність розгляду проблеми формування мотиваційних чинників студентів економічного профілю.

Методологічні основи формування мотивації студентів до самоосвітньої діяльності активно розробляються вітчизняними науковцями: І. Балашовою, І. Гоголевою, О. Зуєвою та В. Ковальовим і зарубіжними вченими: І. Дей, Г. Лайт, А. Маслоу та Р. Ріан. Більшість досліджень із цієї проблеми присвячено саме методам, засобам, факторам розвитку пізнавальної активності студентів.

Метою статті є дослідження особливостей формування мотивації до процесу саморозвитку в студентів-фахівців економічного профілю.

На основі аналізу досліджень учених стає зрозумілим, що самоосвітня компетентність майбутніх економістів виявляється в процесі взаємодії її структурних компонентів: мотиваційно-стимулюючого, інформаційно-змістовного, планово-організаційного та рефлексивного-контролюючого.

Мотиваційний компонент забезпечує включення студентів у процес самоосвіти і підтримує активність саморозвитку протягом довгого періоду. Говорячи про мотиваційну складову самоосвітньої компетентності майбутніх економістів, слід розглядати її у сукупності таких умінь, як когнітивні, мотиваційні, стимулюючі.

Мотиваційно-стимулюючий компонент самоосвітньої компетентності майбутніх економістів ставить за мету формування пізнавального інтересу та позитивної мотивації самоосвіти і забезпечує формування самоосвітньої діяльності студентів через уміння постановки мети, визначення задачі як результату, якого повинен досягти студент, як діяльності, яку він зможе виконувати в процесі вивчення різних навчальних дисциплін; формує професійну позицію, ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності. Даний компонент самоосвітньої компетентності майбутніх економістів проявляється в діловій спрямованості особистості і включає наявність інтересу до самоосвітньої діяльності в галузі економічних наук; усвідомлення соціальної значущості майбутньої професії, необхідності поглибленого вивчення фахових дисциплін та прагнення до професійного зростання і самовдосконалення; прагнення до набуття конкурентоспроможних знань, умінь й навичок. Результати проведеного анкетування серед студентів першого курсу факультету економічних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили на основі методики вивчення мотивації навчальної діяльності студентів А. Реана та В. Акуніна свідчать про те, що першочергову роль у навчальному процесі студентів відіграють професійні мотиви, такі як: «стати висококваліфікованим спеціалістом», «забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності» (52 %), а також пізнавальні мотиви: «отримати глибокі і ґрунтовні знання», «отримати інтелектуальне задоволення» (40 %). У зв'язку з цим можна виділити такі основні шляхи формування мотивації студентів економічного профілю до самоосвітньої діяльності, як:

- створення професійно-орієнтованого освітнього простору, у якому здійснюється орієнтація студентів-економістів на активну мотивацію оволодіння системою знань, умінь й навичок для здійснення майбутньої діяльності за фахом;
- залучення студентів до науково-дослідної роботи;

- проведення бесід і тренінгів зі студентами задля їх професійного самовизначення;
- формування вмінь розробляти індивідуальну траєкторію самоосвітньої діяльності, що включає основні задачі й ціннісні орієнтації студентів.

Таким чином, мотиваційний елемент займає перше місце в загальному процесі формування самоосвітньої компетентності майбутніх економістів у зв'язку з тим, що саме сформованість мотиваційних настанов і цільових орієнтацій дозволять фахівцям економічного профілю в подальшому ефективно здійснювати власний процес самовдосконалення. Головними аспектами першого компоненту самоосвітньої компетентності майбутніх економістів є – професійна спрямованість і відповідальність, що виявляються у сукупності когнітивних, мотиваційних і стимулюючих вмінь. Чим більше мотивів і стимулів майбутньої професійної діяльності студент матиме, тим кращими виявляться цілі процесу його самовдосконалення, які, у свою чергу, визначатимуть організацію самоосвітнього процесу в подальшому.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ЕКОЛОГІВ В УНІВЕРСИТЕТІ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У середині ХХ століття проблеми охорони навколишнього середовища й природних ресурсів привернули увагу світової спільноти. Стає очевидним, що стиль сучасного людського буття є хибним. Його необхідно змінювати, якщо людство бажає зберегти біосферу і вижити. Вивчення, аналіз і визнання існуючих суперечностей у відносинах між соціосферою і біосферою спричинили ті зміни в осмисленні, оцінці й визначенні форм і напрямів подальшої діяльності людства, котрі започаткували нову течію в суспільно-політичній думці, а саме концепцію сталого розвитку суспільства.

Історія проблеми професійної підготовки екологів характеризується розвитком поглядів на місце природи і відношення до неї людини у вихованні і становленні людини як особистості. Цей процес має декілька етапів: від визнання ідеї природо-доцільності як провідної в процесі освіти та виховання людини, до обґрунтування ролі природничих знань, обґрунтування місця людини в системі природи, у визначенні світогляду людини і засобів її життєдіяльності. Ідеї про виховну цінність природи почали розвиватися у XVII-XVIII століттях. У цей період увага педагогів була зосереджена на констатації впливу природи на розвиток особистості і визначення характеру його впливу.

Кінець XVIII – початок XIX століття характеризується вивченням природи як одного з елементів змісту освіти. У цей період з'являються перші підручники з природознавства, в університетах вводяться відповідні дисципліни. У методиці переважає формально-словесне вивчення природи, супроти якого в кінці XIX століття виступають Н. А. Добролюбов,

К. Д. Ушинський. Вони доводять необхідність введення до науки повноцінних знань про природу і підкреслюють їх вплив на формування моральних якостей людини, що визначають місце людини в природі.

Установлено, що в Україні, як і в усьому світі, початок розвитку професійної екологічної освіти припадає на 90-ті роки ХХ ст., оскільки проблема взаємодії людини з природою сьогодні перетворюється на одну з найбільш актуальних і набуває глобального характеру. Конфлікти, що постійно виникають у взаєминах людини з природою внаслідок традиційно споживацького ставлення до довкілля, ставлять під загрозу існування вищих форм життя, у тому числі життя людини.

Сьогодні професійну підготовку екологів в Україні здійснюють університети різного профілю. Не має сумніву, що наша країна зацікавлена в професійних фахівцях з охорони навколишнього середовища, адже екологічні проблеми все більше поглиблюються, а вирішувати їх у змозі тільки висококваліфіковані фахівці-екологи. Для них першочерговим завданням є формування особистості. Головним у становлення еколога-професіонала є формування його екологічно спрямованої життєвої позиції, зміни свідомості.

У цілому питання екологічної освіти, виховання та професійної підготовки екологів в університетах лишаються актуальними та багато в чому відкритими.

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В останні десятиріччя в умовах динамічного розвитку потреб особистості професія соціального працівника набуває все більшої значущості і необхідності для сучасного українського суспільства. Потреба в соціальних працівниках існує в школах, кадрових та соціальних службах та різноманітних державних структурах. Суть соціальної роботи зумовлює необхідність та наявність особистісних і професійних якостей майбутнього фахівця. Підготовка компетентного фахівця, конкурентоспроможного, відповідального та вільно орієнтованого в професії, гарантує спроможність виконання своєї роботи ефективно та успішно. Працівники соціальної сфери постійно взаємодіють із суспільством та впливають на нього для досягнення оптимальних умов життєдіяльності клієнтів. Характер професійної діяльності потребує від соціального працівника уваги до широкого кола соціальних проблем. Різноманіття цих проблем зумовлює суть і взаємозв'язок основних компонентів професійної діяльності, їх обов'язків, функцій та особистісних якостей. Ефективність діяльності фахівців із соціальної роботи перш за все пов'язана з рівнем професійної підготовки, значення якої зростає під впливом процесів глобалізації. Вона зумовлюється здібностями людини працювати і постійно вдосконалюватися в сучасному суспільстві, а також бути конкурентоспроможною і готовою до продуктивної професійної діяльності.

Згідно з законом України «Про надання соціальних послуг» від 19.06.2003 № 966-IV, Україна бере участь у міжнародному співробітництві у сфері надання соціальних послуг. Соціальні служби мають право укладати договори про співробітництво, установлювати прямі зв'язки зі соціальними службами, науковими

й освітніми установами зарубіжних країн, міжнародними організаціями, фондами тощо, відповідно до чинного законодавства України. Держава підтримує та стимулює таку співпрацю, яка сприяє розвитку нових методик і технологій у соціальній роботі. Відповідно до цього закону, соціальні працівники мають бути професійно підготовлені і кваліфіковані для того, щоб мати змогу плідно працювати не лише в межах нашої держави, а й на міжнародному рівні.

Щоб якісно виконувати свою роботу на міжнародному рівні, соціальні працівники мають дотримуватися правил та норм етичної поведінки, які викладено в міжнародному кодексі соціального працівника. Визначальні етичні норми і принципи соціальної роботи викладено в документі «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти», схваленому Міжнародною федерацією соціальних працівників (МФСП) у 1994 р.

Згідно з кодексом, соціальний працівник повинен підтримувати і розвивати цінності, знання і професійні методи соціальної роботи; утримуватись від поведінки, яка перешкоджає фаховій роботі; визнавати фахові й особистісні обмеження; відповідно до своєї компетенції брати участь у розробленні соціальної політики і програм, які поліпшують якість життя в суспільстві; досліджувати й обґрунтовувати соціальні потреби, індивідуальні і групові соціальні проблеми.

Соціальний працівник повинен використовувати і створювати можливості для обміну знаннями, досвідом і думками з колегами, фахівцями інших галузей, а також волонтерами з метою взаємного вдосконалення, а також володіти професійними вміннями, навиками та знаннями в галузі: психології, соціології, права, педагогіки, щоб реалізувати цілі соціальної роботи.

Отже, для успішної міжкультурної взаємодії соціальний працівник повинен дотримуватись загальнолюдських моральних норм та принципів, бути завжди готовим допомогти і підтримати, уміти спілкуватися та надавати інформацію, прагнути до соціальних змін та справедливості, до економічного, фізичного і розумового благополуччя всіх членів соціуму.

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ СТРУКТУРУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ДИСЦИПЛІН ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

Основними блоками дидактичної моделі структурування змісту гуманітарних дисциплін є:

1. Визначені нами дидактичні засади структурування змісту гуманітарних дисциплін: 1) створення гуманітарного освітнього середовища, яке здійснюється в «людському вимірі»; 2) навмисне конструювання суб'єкт-суб'єктних відносин у навчальному процесі, зорієнтоване на формування в студентів гуманітарної позиції; 3) застосування гуманітарних технологій у модернізації навчальних програм з урахуванням міждисциплінарного характеру змісту гуманітарних предметів; 4) застосування арсеналу розвивальних методів навчання та гуманітарних технологій.

Зрозуміло, що реалізація сучасних вимог до структури і змісту предметів гуманітарного циклу можлива лише тоді, коли створено необхідні дидактичні умови для їх втілення.

2. Сукупність дидактичних умов, що забезпечують ефективне функціонування моделі структурування змісту гуманітарних дисциплін:

– спеціальна фіксація та ієрархічне впорядкування елементів навчального процесу (цільовий, стимулювально-мотиваційний, операційно-діяльнісний, контрольнo-регулювальний, рефлексивний) відповідно до цілей фахової підготовки студентів, а також забезпечення взаємозв'язків між визначеними компонентами;

– створення таких навчальних ситуацій у процесі вивчення гуманітарних дисциплін, які б розвивали в студентів загально-навчальні вміння та навички (організаційні, інтелектуальні, рефлексивні, комунікативні) як засади формування відповідних професійних якостей, умінь, компетентностей;

– спрямування структурування змісту гуманітарних дисциплін на: 1) визначення найважливіших для особистісного розвитку і фахової підготовки студентів прийомів і методів роботи; б) пошук і фіксацію послідовності їх реалізації з урахуванням методологічної ролі в процесі навчання.

Зазначимо, що під дидактичними умовами структурування змісту навчального матеріалу ми розуміємо основні положення, відповідно до яких відбір масиву основної навчальної інформації в навчальний предмет буде здійснюватись найбільш оптимально. Важливі функції виконує диференційований підхід до структурування змісту навчального матеріалу, що дає змогу врахувати розумовий і креативний потенціал кожного студента та сприяти реалізації його за допомогою варіативних підходів до викладання, при яких той самий освітній зміст розкривається на різних рівнях проблемності. Інакше кажучи, відбувається смислово-психологічна адаптація змісту навчального матеріалу до інтелектуального самоактуалізаційного потенціалу студента, що інтенсифікує формування психодуховних новоутворень і самореалізацію його позитивної Я-концепції.

**THE USAGE OF CASE STUDY METHOD
IN THE PROCESS OF FINANCIERS'
PROFESSIONAL TRAINING**

Nowadays professional training holds a prominent place in native and foreign pedagogy. There is a search of new effective methods of teaching in order to modernize Ukrainian education in the field of professional training. There are two main challenges which a teacher confronts: how to convey constantly increasing amount of information to the economics students, and how to develop their professional skills and features based on the knowledge acquired in the process of learning. The main indicator of the financiers' professional training in the XXI century is the knowledge how to work out great amount of information, ability to analyze unpredictable situations, to find the problem-solving ways independently and to reveal such qualities as independence, initiative and organizational skills.

Introduction of the «case-study» method in practice of the higher professional education is very acute nowadays. The leading role in theoretical development of this method belongs to the American teachers: Dr. Copeland, J. A. Erskine, M. R. Leenders, L. A. Mauffette-Leenders, R. Merry. The significant contribution in applying «case-study» method was made by our national scientists: I. Kozina, O. Kozlova, U. Krasovskiy, D. Pospelov, O. Ovsyannikov, O. Smolyaninova etc.

We associate «case-study» method with such well-known communicative forms of discussion, scenario, problem solving, role play, simulation. In our opinion the closest to the «case-study» method is either real situation or simulation.

«Case-study» method develops the following professional habits and skills: analytical, practical, creative, communicative and social.

«Case-study» method doesn't have such drawback as emotions. Having comfortable conditions from psychological point of view, every student has a desire to express his/her idea. Thank to this method, students have opportunity not only get new information in foreign language but also turn passive knowledge into active.

There are several variants to choose initial material for the «case-study» method:

1. Real situation is used as the basic idea which is taken from real life. For instance, during students' practice, gathering information for the research work or diploma;
2. Using secondary sources: materials from mass media and special magazines;
3. Less popular – description of the invented situation.

While developing the case, a teacher should take into account the level of students' preparation not only in their specialty but in foreign language as well. There is always a psychological barrier to speak English and «case-study» method stimulates students to speak and discuss professional topics. At the same time this method helps consolidate professional skills and also helps to obtain comprehension in foreign language.

It's recommended to use this method for the senior students because students need necessary stock of knowledge and high enough level of foreign language.

Students-financiers are greatly interested in cases when well-known companies are described. For example, such companies as Sony, Samsung, Avon, BMW, Electrolux etc., because practically all of them use their products and services.

It's necessary to choose cases written in interesting and understandable language and they should correspond to the definite specialty, for example, students who study «Finance and Credit». There are several tasks and activities in the process of using case study method. The teacher chooses language material which corresponds to the level of students, formulates the problem, elaborates tasks, organizes the plan of the lesson, estimates

productive and communicative activity, control the work of students, helps them in the time of trouble, directs the discussion, asks questions, explains situation, provides time control, motivates the work of the whole group.

Students form the team, get task to consider the problem, read material personally, analyze cases, discuss information in the group, search for the additional information, form aims for each part of the case, make propositions, hypothesis, possible decisions, participate in discussion of the solution, express their point of view, present their decisions in the oral form as a mini-presentation, ask and answer questions.

As we can see the potential of the «case-study» is much richer than the traditional forms of teaching. Teachers and students constantly cooperate, choose forms of behavior, collide with one another, motivate their actions and prove them.

The above said we can infer that «Case-study» method is especially significant because it brings students closer to the real life and real situations and helps them to take adequate decisions. If they are able to solve problems at their lectures it will be much easier to solve them in real life. As for using this method while learning foreign language the result will be not only knowledge but communicative qualities as well. Students will learn how to discuss situations in foreign language which will lead them to achieve high level of knowledge of foreign language.

There is a drawback of the «case-study» method. It's difficult to guarantee independent work with some categories of students. But, in spite of this, the organization of students' work in the process of «case-study» it's the way to systematic, problematic and game approach to education. As the range of task is unlimited it lets differentiate types of the tasks and their content.

МОДЕЛІ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

У сучасному світі, де майбутнє не може бути чітко прогнозованим, а сьогодення має декілька потенційних напрямів розвитку, людина перебуває в ситуації постійного вибору, пошуку оптимального рішення відповідно до швидкозмінних умов життя. Тому на всіх рівнях освіти мають створюватися умови для розвитку інтелекту й творчих якостей особистості, підготовки її до життя у відкритому суспільстві, самостійної взаємодії з динамічним світом професійної праці.

Історико-аналітичні дослідження наукових джерел свідчать, що в них приділяється значна увага питанню побудови моделей дистанційного навчання. Орієнтуючись не лише на технічні засоби, а й на форми й методи організації дистанційної освіти, наприклад, колектив російських учених під керівництвом Є. С. Полат визначає такі моделі дистанційної освіти, розповсюджені у світовій практиці:

- навчання екстернатом;
- навчання на базі одного університету;
- навчання, засноване на співробітництві декількох навчальних закладів;
- навчання в спеціалізованих навчальних закладах;
- автономні навчальні системи;
- неформальне, інтегроване навчання на основі мультимедійних програм.

На думку колективу під керівництвом Є. С. Полат, ефективність будь-якої форми здобуття освіти на відстані (якщо це освіта, а не самоосвіта) залежить від таких складових: ефективність взаємодії викладача й студента; педагогічні технології, які використовуються при цьому; ефективність розроблених

методичних матеріалів та способів їх доставки; наявність зворотного зв'язку.

Таким чином, успішність і якість дистанційної форми навчання значною мірою залежать від вдалої організації процесу навчання, якості дидактичних матеріалів, що використовуються, педагогічного керівництва, майстерності педагогів, які беруть участь у цьому процесі.

Інша розробка моделей дистанційної освіти запропонована Р. Танінгою та І. Сейнером. На основі вивчення досвіду закордонних освітніх закладів, які використовують технології дистанційного навчання, автори визначають три моделі: консультативна модель, модель кореспонденції (листування) та модель регулюючої самоосвіти.

У монографії Т. П. Вороніної, В. П. Кашицина, О. П. Молчанової пропонуються моделі, які представлені як етапи розвитку дистанційної освіти, а саме: традиційна заочна освіта, відкрита освіта, телеосвіта, віртуальні класи й віртуальні університети. В основі поділу, на думку авторів, лежить еволюція організаційних принципів і структури освіти. Запропонований поділ демонструє формування нової організаційної структури сучасної системи освіти під активним впливом сучасних інформаційних технологій.

Змішані моделі дистанційного навчання передбачають обґрунтоване й органічне поєднання елементів різних технологій у єдине ціле. Застосування їх у навчанні можна розглядати як етап переходу від технологій нижчого порядку до вищого.

В основу класифікації моделей дистанційного навчання покладено забезпеченість навчально-методичними матеріалами того, хто навчається, наявність відповідних засобів навчання й засобів дидактичного взаємозв'язку між викладачем і студентами (між студентами), а також вибір організаційних форм навчання, що використовуються при цьому.

Як бачимо, моделі дистанційної освіти є різноманітними й покликані задовольняти освітні потреби різних категорій

користувачів. Добір будь-якої технології дистанційного навчання зумовлюється низкою обставин, найважливішими з яких є можливості навчального закладу та готовність до дистанційного навчання потенційних користувачів (стартовий рівень, наявність технічних можливостей тощо).

На цей час існують два основні підходи до організації дистанційного навчання. Це так звані великомасштабні (large-scale) та дрібномасштабні (small scale) системи. Великомасштабні організації можна розглядати як інновації, що виходять за межі традиційних освітніх систем. Вони забезпечують доступ до університетської освіти не тільки внаслідок використання технологій дистанційного навчання, але й завдяки іншим інноваціям, серед яких спрощення процедури вступу до навчального закладу, визнання кредитів, одержаних раніше тощо. Такі університети існують у Великій Британії, Канаді, Китаї, країнах Латинської Америки, Африки у зв'язку зі зростанням потреби у вищій освіті й поверненням значної кількості дорослих у систему формальної освіти з метою підвищення кваліфікації. Крім того, збільшення кількості студентів, як відомо, призводить до зменшення оплати за навчання, що також є одним із чинників розширення діяльності закладів дистанційної освіти. Якщо великі навчальні заклади дистанційної освіти пропонують лише навчання за дистанційною формою, то дрібномасштабні поєднують звичайне і дистанційне навчання. Це – дуальні університети.

Отже, різноманітність моделей організації дистанційної освіти й широкий вибір навчальних програм є одним із важливих компонентів, що забезпечує гнучкість дистанційної форми здобуття освіти. З іншого боку, великомасштабний підхід та індустріальні методи роботи можуть забезпечити доступність освіти з позиції як географії, так і вартості.

РОЛЬ ПРАКТИЧНОГО КОМПОНЕНТУ КУРСУ «БІОГЕОХІМІЯ» У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ-ЕКОЛОГІВ

Проблема якості підготовки висококваліфікованих компетентних фахівців у галузі охорони навколишнього природного середовища та формування професійних компетенцій майбутніх екологів є найактуальнішими на сьогоднішні. Актуальність цієї проблеми зумовлена багатьма факторами, зокрема:

- складною екологічною ситуацією, у якій знаходиться наша держава, і, як наслідок, великим попитом на висококваліфікованих фахівців у галузі екології та охорони навколишнього природного середовища;

- якістю вищої екологічної освіти, що надається студентам;

- вимогами, що висуваються до вищої освіти, зокрема Законом України «Про вищу освіту» та Указом Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти».

Також одним із вагомих документів, що за своїм змістом є основним у сфері екологічної освіти і розглядає питання дошкільної екологічної освіти, загальної середньої екологічної освіти, вищої екологічної освіти, післядипломної екологічної освіти і т. ін., є «Концепція екологічної освіти України». Слід додати, що дана Концепція носить вказівний характер і не є офіційним документом через те, що він не підписаний міністром освіти і науки.

Вища екологічна освіта покликана формувати професійні компетенції майбутніх фахівців у галузі охорони навколишнього середовища, формувати почуття відповідальності за стан довкілля, розвивати творче мислення для розробки ресурсозберігаючих та природоохоронних заходів, уміти аналізувати та прогнозувати негативні ситуації, що виникають у навколишньому середовищі.

Аналіз останніх публікацій свідчить про те, що недостатня увага приділяється питанням викладання дисципліни «Теорія біогеохімічних процесів» та загалом її ролі в підготовці фахівців екологів, а також ролі виконання практичних робіт і фз даної дисципліни в процесі формування професійних компетенцій студентів-екологів.

Метою доповіді є визначення ролі практичного компоненту під час вивчення дисципліни «Теорія біогеохімічних процесів» у формуванні професійних компетенцій майбутніх екологів, її цінності для студентів екологічних напрямків.

Однією з наук, що викладається у вищій екологічній освіті є біогеохімія, яка є прикладом міждисциплінарної науки та має спільне коло наукових інтересів із біологією, екологією, раціональним природокористуванням, екотоксикологією та іншими науками, що пов'язані з охороною навколишнього середовища. Біогеохімія займається питаннями, що пов'язані з діяльністю живої речовини, питаннями накопичення парникових газів в атмосфері, дослідженням глобальних циклів елементів.

У вищих навчальних закладах біогеохімія викладається у вигляді дисциплін «Хімія з основами біогеохімії» та «Теорія біогеохімічних процесів» уже близько 30 років, але багато навчальної літератури не враховує специфіку екологічного напрямку та не містить практичної складової. Це, у свою чергу, ускладнює проведення та розробку практичних робіт із даної дисципліни.

До складу робочої програми з дисципліни «Теорія біогеохімічних процесів» входять лекційні та практичні заняття, а курс навчання завершується заліком. Протягом виконання практичних робіт студенти опановують методи біоіндикації, ліхеноіндикації, методи визначення чистоти повітря за оцінкою запиленості листя дерев, визначення органолептичних показників забруднення води, а також використання розрахункових завдань для визначення міграції забруднюючих речовин у підземних водах, аналізуючи схеми біогеохімічних циклів, визначають

антропогенні фактори, які негативно впливають на колообіг речовин тощо.

На нашу думку, під час викладання дисципліни «Теорія біогеохімічних процесів» для оцінювання знань студентів доцільним є виконання практичних розрахункових завдань із даної дисципліни. Саме виконання практичних робіт сприяє зв'язку теорії з практикою з метою закріплення знань, набуття практичних навичок та умінь застосовувати отримані знання на практиці, вирішення проблем, що пов'язані із забрудненням навколишнього природного середовища, здійснення аналізу ситуацій, їх прогнозування тощо.

Організація практичних робіт із дисципліни «Теорія біогеохімічних процесів» вимагає від викладача побудови змісту робіт таким чином, щоб отримані студентами знання, уміння та навички інтегрувалися в єдину систему професіоналізму майбутніх екологів, а від студентів – належної теоретичної підготовки. Ця мета досягається перш за все тим, що практичні роботи з даної дисципліни повинні бути побудовані з урахуванням екологічної спрямованості. У ході виконання практичних робіт студенти повинні аналізувати ситуації, що відбуваються в навколишньому середовищі, робити висновки щодо проведених розрахунків, уміти пояснювати динаміку процесів, що відбуваються в біосфері внаслідок господарської діяльності людей тощо.

ДІТИ-ІНВАЛІДИ ЗА ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ: ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

Інвалідність завжди мала місце на планеті та постійно супроводжувала людство. Війни, захворювання та нещасні випадки створювали умови для її розповсюдження. Археологи знаходять свідчення, які датуються різними періодами розвитку людства. У різні періоди було своє сприйняття людей із неповносправністю, яке зумовлювалось релігійними, соціальними, політичними та економічними чинниками.

За часів стародавнього світу неповносправних людей не виділяли в окрему категорію, їх сприймали в контексті соціального прошарку, до якого такі люди належали. Зазвичай, у силу гірших умов життя більше неповносправних людей було серед бідного населення. Якщо неповносправність не заважала вести звичний для того часу спосіб життя, то дитина сприймалась як повноцінний член суспільства.

У стародавній Греції неповносправність здебільшого розумілась як прояв гніву богів або потойбічних сил, які нагадували про смертність людини та можливу провину батьків або когось із батьківського роду перед богами. Як стверджує Генрі Стікер, за часів стародавньої Греції та Спарти маленьких дітей, які мали виражену неповносправність виносили за межі поселення та залишали в лісі, у якійсь ямі або топили у воді. Під такою практикою розумілась не суто смерть дитини, а скоріше її повернення до богів, хоча слід зазначити, що ця дія не була ритуальною пожертвою. Рішення про такий вчинок зазвичай приймалось не стільки батьками дитини, скільки на загальній раді старійшин. Деякі науковці вважають таку практику наявною, але не широко розповсюдженою. Значний вплив на таку поведінку справляло тогочасне уявлення про людське тіло,

яке, згідно з тогочасним канонами, мало бути ідеальним. Провідні філософи того часу теж несхвально говорили про неповносправність. Наприклад, Платон у «Республіці» так говорив про дітей з інвалідністю: «Від потомства нижчих, і будь-яких тих, які народжуються дефективними, повинні позбавлятися таємно, щоб ніхто не дізнався, що з ними сталося».

У контексті такого сприйняття неповносправності освіта дітей з інвалідністю залежала від її проявів. Слід зазначити, що під час навчання багато уваги приділялось саме фізичному розвитку тіла та фізичній красі. Проте якщо взяти до уваги той факт, що діти здобували початкову освіту здебільшого вдома за допомогою батьків або педагога, тоді й діти з інвалідністю мали можливість її отримати. Середня освіта надавалась у гімназії. Тому можна припустити, якщо в дитини інвалідність не дозволяла виконувати ті вимоги, які ставив перед нею виховний/освітній заклад, тоді дитина його не відвідувала.

Інша ситуація була з дітьми, які вважались розумово відсталими або мали психічні вади. Діти, які були сліпі, глухі, мали розумову відсталість або психічні захворювання («божевільні»), не належали до однієї категорії з «понівеченими або «деформованими», і ставлення до них варіювало. До божевільних було подвійне ставлення: їх поважали за начебто зв'язок із надприродним і в той же час зневажали. Наприклад, в Афінах, як зауважує Генрі Стікер, у них кидали каміння та плювали. У діалогах «Закони» Платон зазначає: «Божевільні не повинні з'являтися у місті, але кожен із них повинен триматись удома тими, хто про нього дбає через їх агресивну поведінку та небезпеку, яку вони створюють».

Отже, сприйняття дітей з інвалідністю за часів стародавньої Греції варіювало залежно від прояву неповносправності та соціального стану батьків дитини. Проте із-за усталених суспільних норм краси та ідеалізації людського тіла інвалідність, якщо вона незначна, могла толеруватися, а такі діти бути певним чином інтегровані у суспільство.

ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Актуальність проблематики організації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів не викликає сумніву.

Розробка теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо вдосконалення організаційних форм самостійної навчальної діяльності забезпечує реалізацію одного з основних завдань сучасної школи – формування ключових компетентностей.

Аналіз літератури свідчить про те, що багато вітчизняних та зарубіжних учених досліджували різноманітні проблеми, які пов'язані з самостійною навчальною діяльністю. Так, наприклад, ідея самоосвітньої спрямованості процесу навчання є провідною в роботах українських та російських педагогів: А. Громцевої, М. Гузика, С. Лисенкової, О. Малихіна, В. Онищука, І. Підласого, В. Шаталова. Питання активізації пізнавальної та самоосвітньої діяльності учнів розглядають у своїх працях психологи Н. Менчинська, Д. Богоявленський, Т. Щукіна, дидакти М. Данилов, І. Лернер, М. Скаткін, М. Ганелін та інші.

Важливо зазначити, що проблема якісної освіти тісно пов'язана з реалізацією раціональної організації шкільного навчання. У традиційній шкільній практиці учень не завжди виступає рівноправним учасником освітнього процесу не тільки тому, що сприймає навчальну інформацію, а й тому, що не є носієм ціннісного знання. Знання розглядається як засіб досягнення навчальних цілей, але далеко не завжди – як мета придбання цінності.

Профільне навчання покликане вирішувати це завдання в старшій школі – перетворити знання на цінності, надати матеріалу,

що вивчається, особистісний сенс. Головна особливість профільного навчання – його організація з урахуванням здібностей, нахилів та обдарувань учнів, які реально проявляються. Орієнтація профільного навчання на особистість учня передбачає інноваційний характер педагогічної діяльності, і при цьому необхідно максимально використовувати стимулювальну функцію аналізу й оцінки знань, умінь і навичок.

Стимулювальна функція передбачає, що добре вмотивована і справедлива оцінка успішності учнів є важливим імпульсом (стимулом) у навчальній праці, який переростає в стійкий мотив обов'язку й відповідальності. Як зазначає В. Бондар, «стимулювальна функція застосовується в разі організації оцінювання навчальних досягнень учнів, коли оцінювання стимулює бажання поліпшити свої результати, сприяє змагальності, формує мотиви навчання».

Особливого значення набуває оцінка для учнів старшого шкільного віку, це зумовлюється психологічними особливостями старшокласників. Вони гостро реагують на будь-яку оцінку їхньої діяльності. Це викликано ще й тим, що в процесі навчальної, самостійної навчальної діяльності школярі щоразу пізнають нові явища і процеси. Через недостатній рівень соціального розвитку та самооцінки учням старшої школи важко об'єктивно оцінити рівень і якість виконаної роботи, тому, на думку А. Кузьмінського та В. Омеляненка, «учитель своїми діями й має допомогти учням усвідомити якість і результативність навчальної і самостійної навчальної діяльності, що психологічно стимулюватиме школярів до активної пізнавальної діяльності».

На основі спостережень, бесід з учнями, учителями з'ясовано, що об'єктивна, а й ще позитивна оцінка здатна робити дива. Справедлива оцінка стимулює навчальну діяльність взагалі і сприяє самостійній навчальній діяльності зокрема.

Таким чином, пропонуємо активізувати самостійну навчальну діяльність учнів старшої школи загальноосвітніх навчальних

закладів шляхом підвищення ролі стимулювальної функції аналізу й оцінки знань, умінь і навичок учнів старшої школи у процесі формування компетентності вміння вчитися. Як зазначає О. Савченко, «уміння вчитися є ключовою компетентністю загальної середньої освіти. Наявність цього вміння програмує індивідуальний досвід успішної праці учня, запобігає перевантаженню, сприяє пізнавальній активності, ініціативі, раціональному використанню часу та засобів учіння. Не менш важливо, що людина, яка звикла самостійно вчитися, не губиться в новій пізнавальній і життєвій ситуаціях, не зупиняється, якщо не має готових рішень, не чекає підказки, а самостійно шукає джерела інформації, шляхи розв'язання, бо вміння вчитися змінює стиль мислення та життя особистості».

ИНСТИТУТ ЭМИССАРОВ В БИБЛИОТЕЧНОМ ДЕЛЕ СОВЕТСКОЙ РОССИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Эмиссары Наркомпроса и подчиненные им эмиссары уездных и губернских комитетов и комиссий – основные участники национализации книжных собраний и библиотек.

Собирание книжных богатств страны было под особым контролем В. И. Ленина. Уже в последние числа октября им было уделено время на эту проблему, что было отмечено Управляющим делами Совнаркома В. Д. Бонч-Бруевичем в статье «К истории организации книжной палаты в Москве»: «Еще в то время, когда казалось, не было ни минуты свободной думать об архивных ценностях, музеях и библиотеках, Владимир Ильич, как истинный хозяин нашего возрождавшегося социалистического отечества, находил время не только об этом думать, но и постоянно участвовать в организации собирания этих ценностей и спасения их от уничтожения...».

Ведущую роль в национализации библиотек играли Петроградский и Московский отделы (Московское библиотечное отделение до декабря 1918 г.) Наркомпроса – их обязанности были разграничены: Петроградский библиотечный отдел приводил проверку, национализацию и организовывал охрану библиотек в Петрограде и, входящих в Северную область, губерниях и уездах, а Московский в Москве и других, не относящихся к юрисдикции Петроградского, губерниях.

Обследованием, национализацией и охраной библиотек занимались специально назначенные эмиссары. В Петроградском библиотечном отделе к концу 1918 года работало 3 эмиссара I и II разрядов, а в Московском – четыре эмиссара и шесть помощников. Это было слишком мало для тех объемов работы, которые возлагались на них, а обстановка в стране требовала

оперативности. Поэтому число эмиссаров постоянно росло, особенно в Московском библиотечном отделе, в штате которого было, к началу 1919 года, 14 эмиссаров. Помимо основной работы эмиссары должны были пропагандировать документы и мероприятия Советского правительства по библиотечному делу, привлекать население страны к охране книжных богатств. Эмиссары руководствовались инструкцией, которую составил В. Я. Брюсов, определивший: основные обязанности эмиссаров по обследованию и охране библиотек, а также что должно быть освещено в докладах и отчетах по обследованным библиотекам эмиссаром.

Петроградский библиотечный отдел начал учет, обследование и охрану библиотек с 15 февраля 1918 года. К 1 июля 1918 года эмиссары отдела осмотрели и взяли под охрану несколько десятков библиотек. Были реквизированы библиотеки: Педагогического музея, Смольного института, Главного управления военно-учебных заведений и др. Но работы было больше, чем могли выполнить эмиссары отдела, поэтому мандаты эмиссара выдавались и привлеченным к работе по реквизиции, обследованию и охране библиотек сотрудникам других организаций.

Во второй половине 1918 г. в Петрограде был создан центральный комитет государственных библиотек, который принял активное участие в реквизиции и охране библиотек. Его сотрудники организовали охрану библиотеки К. К. Арсеньева в Псковской губернии, вывезли в Петроград собрание книг и рукописей А. Ф. Бычкова. К концу 1918 года комитет национализировал книжные собрания объемом в 247 тыс. книг. Им были обследованы, учтены библиотеки в Новгородской, Череповецкой, Вологодской и Псковской губерниях, а также организована их охрана.

После переезда правительства в Москву 5 июля 1918 г. коллегия Наркомпроса постановила образовать Московский библиотечный отделением под руководством В. Я. Брюсова. Штат отделения должен был состоять, согласно со сметой из

канцелярии и 10 эмиссаров, из них 2 – первого разряда, 2 – второго и 6 – помощников. Отделение сразу приступило к регистрации и обследованию всех библиотек Москвы и Московской области, а также других губерний соседствовавших с Московской областью. К 7 сентября 1918 года через эмиссаров были обследованы библиотеки: Танеева – Клинского уезда и Кузнецова в Москве. К концу 1918 года были обследованы Полякова в Московском уезде, и Клубицкого-Пиоттуха и Анопова в Москве. В своей работе эмиссары руководствовались основными положениями «Инструкции эмиссарам Московского библиотечного отдела». Для эмиссаров Наркомпросом была разработана «Инструкция эмиссарам Московского библиотечного отдела», а также собран пакет документов, который имел при себе каждый эмиссар:

1. «Инструкция эмиссарам Московского библиотечного отдела».

2. Декрет «Об охране библиотек и книгохранилищ РСФСР» от 17 июля 1918 г.

3. Постановление Народного Комиссариата по Просвещению от 8 сентября 1918 года о контроле Библиотечного отдела Народного Комиссариата по Просвещению за реквизицией библиотек.

4. Декрет от 25 ноября 1918 года «О порядке реквизиции библиотек, книжных складов и книг вообще», подтвердил, что «Реквизиция книг вообще (библиотек, книжных складов, магазинов и прочее) «производится лишь с ведома и согласия Наркомпроса».

5. «Инструкцию о порядке реквизиции частных библиотек Народного Комиссариата по Просвещению» от 27 декабря 1918 г.

Согласно с «Инструкцией эмиссарам Московского библиотечного отдела», работа эмиссара состояла в: «1) обследовании порученных им библиотек и составлении доклада об их осмотре; 2) принятии, в случае надобности, мер к охране библиотек; 3) перевозке библиотек в указанное место». Примером деятель-

ности эмиссаров может послужить работа сотрудников Библиотеки Румянцевского Музея. 16 декабря 1918 года на отбор книг из антиквариатов Москвы были направлены сотрудники Н. П. Киселева, В. П. Саитова, А. А. Борзова, А. И. Лебедева, И. А. Солодкова, Е. Д. Дмитриева, А. Д. Турская и Н. К. Виноградова. 10 мая 1919 г. Г. П. Георгиевский получил мандат на осмотр северо-западной части Московской губернии и обследовал Дмитровский уезд для «разыскания, приобретения и доставления в хранилища Государственного Румянцевского музея имеющих общегосударственное значение рукописных материалов и старопечатных книг».

В июне 1919 г. Московский библиотечный отдел был реорганизован в Отдел научных библиотек Наркомпроса и стал осуществлять руководство научными библиотеками на территории всей страны.

Московский библиотечный отдел провел большую работу по национализации, обследованию, учету и охране библиотек. К ноябрю 1918 г. эмиссарами отдела было осмотрено 109 библиотек, из них 75 в Москве. Отделом было выдано 413 охранных грамот, в том числе 48 грамот на библиотеки вне Москвы. На учет было поставлено свыше 750 библиотек, в том числе 580 общественных и 170 частных. К августу 1919 г. Московский библиотечный отдел зарегистрировал 1100 книжных собраний и библиотек, а также выдал 555 охранных грамот.

Библиотечными отделами с 1918 по 1920 гг. для организации более тщательной работы по обследованию, охране и национализации библиотек и книжных собраний в губернских и уездных городах страны были созданы комитеты и комиссии научных библиотек. Петроградский отдел организовал библиотечные комитеты в Псковской, Новгородской и Череповецкой губерниях, а Московский – в Вологде, Вятке, Иваново-Вознесенске, Калуге, Муроме, Орле, Рязани, Уфе и Ярославле в 1918-1919 гг. и в Гомеле, Екатеринославе, Казани, Тарусе, Твери и Туле в 1920 г. Комитеты и комиссии в своем штате имели эмиссаров для

обследования книжных собраний и инструкторов по организации новых библиотек. Они организовывали охрану библиотек и выдавали охранные грамоты, которые утверждал Наркомпрос. Работа губернских и уездных комиссий регулировалась «Положением о районных библиотечных комитетах и комиссиях», утвержденном Наркомпросом 3 ноября 1919 г.

Масштаб событий можно частично оценить по «Книге регистрации передачи вещей из дворянских усадеб в музей» (125 усадеб по 20 губерниям страны), которая хранится в фонде москвоведов П. Н. Миллера (1867-1943) в архиве Исторического музея. Самая ранняя дата учета относится к 29 сентября 1918 г., поздняя – 9 ноября 1922 г. Названы 20 эмигрантов, среди них такие известные. Как В. А. Мамуровский, А. И. Анисимов, С. А. Стороженко, В. Т. Георгиевский, П. С. Шереметев.

Деятельность эмигрантов была очень результативной – в Московском Отделе к концу 1919 года было зарегистрировано около 6 миллионов книг.

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНА

Професіоналізм науковці розглядають як поєднання загальної освіти та умінь і навичок, що здобуваються в процесі роботи в конкретній організації, у специфічних умовах її багато в чому унікальної системи розподілу та організації праці.

Під професією розуміється певний рід суспільно-корисної трудової діяльності; поява професії зумовлена поділом і кооперуванням праці в конкретних техніко-організаційних умовах виробництва і сукупністю знань та практичних навичок, надбаних працівником у результаті навчання чи отриманого досвіду роботи.

У межах однієї професії є кілька спеціальностей, і якщо професія – це рід діяльності, то спеціальність – вид занять у рамках однієї професії, сукупність конкретних знань і навичок. Виділення спеціальності залежить від сфери трудової діяльності, стадії виробничого процесу, застосованого інструменту, устаткування тощо. І професія, і спеціальність визначаються за ознаками змісту праці, включаючи предмети праці, застосовувані засоби праці й особливості її організації (поділ, кооперація).

Професійний розвиток може проявлятися і як негативна зміна особистості в процесі існування індивіда в професійному середовищі, засвоєння професійного досвіду, оволодіння «брудними» стандартами і цінностями професійного співтовариства; як процес реалізації негативних аспектів накопиченого професійного досвіду, у якому різні типи деструктивної поведінки проявляються не тільки як підпорядкування зовнішнім вимогам, а скоріше як вибір оптимального для керівника поведінкового рішення, як відтворення стереотипних соціальних комунікацій у процесі управлінської діяльності.

Під професійним становленням розуміється індивідуальний особистісний процес, основним елементом якого є особистий вибір.

Професіоналізм визначається як вищий щабель у розвитку людини як суб'єкта пізнання, праці, спілкування. При цьому критерієм рівня професіоналізму є ступінь відповідності знань, умінь і навичок фахівця сучасним досягненням науки і практики в цій сфері.

Професіоналізм як найважливіша акмеологічна категорія розглядається в широкому контексті в діяльнісному та особистісному проявах. Безсумнівно, у процесі становлення професіоналізму діяльності особистість розвивається. Мова йде про професіоналізм, що включає підструктури, які перебувають у діалектичній єдності професіоналізму діяльності і професіоналізму особистості.

Існують різні точки зору на сутність професіоналізму.

Індивідуально-професійний розвиток – це процес формування особистості (у широкому розумінні) та її професіоналізму в саморозвитку, професійній діяльності і професійних взаємодіях. Професійний розвиток особистості пов'язаний із розвитком особистості взагалі, із засвоєнням нового досвіду, знань, умінь та з трансформацією мотивації й інтересів конкретної людини.

УДК 342.123.3/4:347.963(477+479.25)

Алиева Ш. Э.

ПРОКУРОР И ФУНКЦИЯ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В УКРАИНЕ И АРМЕНИИ

В 2012 году в Республике Украина был принят новый Уголовно-процессуальный кодекс, который серьёзно изменил модель украинского уголовного судопроизводства, внедрив ряд новелл характерных для судопроизводства стран Западной Европы.

В новом УПК Украины полностью изменена роль прокурора в уголовном процессе. Отныне один прокурор будет сопровождать уголовное производство от начала до конца. Так законодатели решили повысить заинтересованность прокурора в качественном расследовании (поскольку его результаты потом надо представить в суде) и закрепить его ответственность. Прогнозируется, что это приведет к улучшению качества надзора. Многие адвокаты уверены, что сегодня прокурору перед началом заседания дают материалы уголовного дела, в котором он будет участвовать, и он лишь пролистывает его, чтобы понять суть вопроса, а потом не всегда понимает, о чем идет речь. Данная новация представляется удачной и эффективной, так как прокуроры, сопровождая дело на данных стадиях процесса, смогут ориентироваться в доказательствах и оперативно реагировать на меняющуюся ситуацию по делу.

Прокуратура по новому УПК Украины лишена права расследовать уголовные дела. Такое право сохраняется за следственными органами МВД, СБУ, налоговой службы, кроме того, предполагается создание специализированного органа расследования – Государственное бюро расследований Украины. Временным исключением является то, что только до создания

Государственного бюро расследования Украины, досудебное расследование преступлений, предусмотренных статьями 402-421, 423-435 Уголовного кодекса Украины (военные преступления), будут осуществлять следственные органы прокуратуры.

Также, на основании ст. 36 УПК Украины, прокурор непосредственно осуществляет процессуальное руководство расследования уголовных дел. По старому УПК следователь, хоть и юридически, но все же процессуально независимая фигура. Это позволяет вести независимое следствие. В новом УПК узаконено прямое подчинение следователя прокурору, поскольку часть процессуальных полномочий передаются прокурору. Это логично, ведь по проекту нового УПК один и тот же прокурор должен и руководить следствием, и представлять гособвинение.

Дискуссионным, на взгляд автора, является удаление из нового УПК положений относительно несменяемости прокурора. Модель состязательного уголовного производства, каковой в значительной степени придерживается кодекс, делает неприемлемым участие разных прокуроров во время расследования и в судебном заседании. Возможность назначения для поддержки обвинения в суде другого представителя прокуратуры, который иногда знакомится с материалами дела за несколько минут до начала судебного заседания, значительно снижает эффективность обвинения. Такое регулирование в новом УПК приведет к низкой эффективности обвинения.

Таким образом, УПК Украины сделал существенный шаг по отходу от советской смешанной модели уголовного судопроизводства, изменив вектор правового регулирования. Данные изменения можно проследить путём компаративистского анализа с законодательством других государств-членов СНГ, оставшихся на традиционной платформе правового регулирования. В частности, к таким государствам относится республика Армения.

Согласно п. 6 ч. 1 ст. 53 УПК РА прокурор также, как и в Украине, осуществляет функцию процессуального руководства

расследованием. Однако этим его полномочия не исчерпываются, в частности, согласно ч. 1 ст. 52 УПК РА прокурор также осуществляет функцию расследования уголовных дел, а также надзора за законностью и обоснованностью решений и действий органов и должностных лиц в досудебном производстве. При этом, по обоснованному мнению Г. С. Казиняна, в Армении доминирующей для прокурора является надзорная функция. Будучи наиболее ярко выражена в досудебном производстве по уголовному делу, она не утрачивает своего значения и в судебных стадиях уголовного процесса. Таким образом, в отличие от Украины армянская модель участия прокуратуры в досудебном производстве предполагает более активное вмешательство прокуратуры в расследование, в основе которого лежит советская модель прокуратуры как органа соединяющего функции надзора и расследования. Данная модель обладает достоинством единоначалия, однако негативной его стороной является то, что в данной модели на первое место обычно ставится расследование и уголовное преследование, в то время как надзор за законностью фактически подменяется ведомственным контролем и надзор за соблюдением прав и свобод участников уголовного судопроизводства превращается в фикцию. Украинский подход подразумевает постепенный отход от такой системы, что делает его более прогрессивным.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ В УКРАЇНІ

Соціальною пільгою визначають законодавче звільнення (повне або часткове) особи від виконання нею свого обов'язку або надання їй додаткових прав при настанні соціального ризику чи за наявності у такої особи значних заслуг перед державою, що пов'язані з певними публічними подіями. Такі пільги встановлено для певних категорій громадян у зв'язку з:

- професійним статусом (народні депутати України, судді, слідчі прокуратури);
- з особливим соціальним статусом (ветерани війни та праці ветерани органів внутрішніх справ, інваліди);

Пільги за соціальним статусом надаються особам, які зазнали особливих соціальних ризиків. За офіційними даними в Україні право на пільги мають близько 43 % населення, з них за соціальним статусом – 31 %, за професійною ознакою – 13,8 % економічно активного населення.

Упродовж останніх років питання реформування системи пільг дискутується досить гостро. Кількість пільговиків є чималою, державний бюджет України значною мірою спрямований на фінансування різного роду пільг, гарантій, компенсацій (за різними даними – близько третина бюджету витрачається в різних формах на ці потреби).

Робилися численні спроби призупинити виплату пільг чи певних компенсацій, передбачивши положення про зупинення дії норм в Законах про Державний бюджет на різні роки. Однак у результаті звернень до Конституційного Суду України такі норми визнавалися неконституційними. Загалом Конституційним Судом України було прийнято близько 9 рішень, що стосувались пільг та привілеїв.

Наприклад, Рішення Конституційного Суду України від 6 липня 1999 року № 8-рп/99 у справі щодо права на пільги; від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій; від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 у справі про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів. Правова позиція Конституційного Суду України з питань обмеження пільг, компенсацій і гарантій військовослужбовців та працівників правоохоронних органів полягає в тому, що комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення їх соціального захисту та їхніх сімей (у тому числі забезпечення форменим одягом, речовим майном, службовим обмундируванням; забезпечення безоплатною медичною допомогою; надання санаторно-курортного лікування та відпочинку для оздоровлення; надання жилого приміщення або виплата грошової компенсації за піднайом (найом) жилого приміщення; знижка плати за користування житлом (квартирної плати), паливом, телефоном та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична та теплова енергія); безоплатний проїзд і перевезення багажу; безоплатне встановлення квартирної охоронної сигналізації і користування нею), зумовлений не втратою працездатності, безробіттям або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а особливістю професійних обов'язків, пов'язаних із ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум.

Загалом для значної кількості громадян України пільги, компенсації і гарантії, право на які передбачене чинним законодавством, є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення життєвого рівня, який принаймні не може бути нижчим від прожиткового мінімуму, встановленого законом, то звуження змісту та обсягу цього права шляхом прийняття нових законів або внесення змін до

чинних законів за статтею 22 Конституції України не допускається. Окремі науковці та практики вважають, що держава не може просто забрати у громадян ці додаткові джерела існування і нічого не дати взамін, а починати слід з належного розміру заробітних плат та пенсій, що зумовлювало би відсутність потреб громадян у користуванні певною пільгою. Крім того, і теоретики, і практики зазначають, що позиція Конституційного Суду України є тимчасовою, але такою, що реально відображає реалії життя в Україні. Конституційний Суд України став на захист малозабезпечених громадян і працівників, які не можуть забезпечити себе і свою сім'ю за рахунок лише заробітної плати, яка є невеликого розміру. І виходом з такої ситуації може стати поступове підвищення добробуту і збільшення реальних доходів населення.

Професор П. Пилипенко зараховує до недоліків державної системи соціальних пільг такі:

- відсутність системного нормативного акту, який би комплексно визначав підстави, суб'єктів, види та механізм надання соціальних пільг;
- недосконалість механізму надання пільг;
- недосконалість методики обчислення фактичної вартості окремих пільг, методики обліку надання пільг.

Тому насамперед держава повинна вживати заходів щодо поступового реформування системи пільг, заміни їх на адресну допомогу чи інший адресний підхід.

ФОРМИ ЗАХИСТУ СУМІЖНИХ ПРАВ ВИКОНАВЦІВ

Однією з гарантій дотримання прав виконавців є захист результатів їхньої творчої діяльності. Про захист суміжних прав виконавців говорять у тих випадках, коли вони порушені або можуть бути порушені, тобто є загроза неправомірного вторгнення у сферу їхніх прав.

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу в разі його порушення, невизнання або оспорування (ст. 16 ЦКУ).

Часто поняття захисту пов'язується лише із вчиненням порушення цивільних прав і охоронюваних інтересів. Захистом суміжних прав є правове забезпечення недоторканості цих прав, їх непорушності, а в разі порушення, застосування заходів примусового характеру, спрямованих на відновлення цих прав та припинення їх порушень.

Суб'єктами права на захист є власники немайнових суміжних прав або майнових прав на використання об'єктів суміжних прав. Особисті немайнові права не можуть передаватися і захищаються первинними суб'єктами суміжних прав. Спадкоємці та інші правонаступники правовласника можуть пред'являти вимоги про захист свого виключного права в межах терміну його дії. Таким чином, вимагати захисту суміжних прав можуть самі виконавці, а також особи, які є їх представниками.

Захист суміжних прав виконавців і охоронюваних законом інтересів здійснюється у передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належної форми захисту.

Під формою захисту розуміється комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів.

Розрізняють дві основні форми захисту – юрисдикційна і неюрисдикційна.

Юрисдикційна форма захисту є діяльність уповноважених державою органів щодо захисту порушених або оспорюваних прав виконавців. Суть її виражається в тому, що особа, права і законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до суду, який уповноважений вжити необхідних заходів для відновлення порушеного права і припинення правопорушення. На вимоги, що випливають з порушення особистих немайнових прав виконавців, не поширюється дія позовної давності. Позови, пов'язані з порушенням майнових прав та інтересів, можуть бути заявлені протягом трьох років з дня, коли позивач дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права.

В основному права виконавця захищаються юрисдикційно, тобто шляхом звернення до суду. Так, зростає тенденція розгляду справ у господарському суді щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, про що свідчить статистика. Раніше люди зовсім не йшли в суди, по-перше, суди не могли ефективно вирішувати питання, по-друге, люди не вірили, що рішення приймаються правильно, воно приймалося будь-яке. Зараз ці справи, а особливо пов'язані зі захистом суміжних прав, виросли в декілька разів. Поступово зростає кількість справ, які розглядаються в першій інстанції, тобто в господарських судах. Таких справ, пов'язаних із порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності, у 2007 році було 218, у 2008 році – 234, у 2009 – 303, у 2010 – 456. Таке зростання перш за все пов'язане з активізацією правовласників у сфері авторського та суміжних прав.

Таким чином, статистика переконає, що зроблено значний крок у напрямку захисту прав власників, але простору для вдосконалення ще достатньо. Першочерговим при збільшенні кількості спорів стане збільшення потреби в кваліфікованому досудовому врегулюванні спірних ситуацій. А тому важливими

проблемами є затягування розгляду судового спору, з формальним дотриманням термінів вирішення справ, що поєднується з складною процедурою оскарження та виконання судових рішень. Захист прав виконавців повинен здійснюватись за короткий час, оскільки його значення може втратитись у разі запізнення, бо доки суд розглядає справу – відповідач може знищити або приховати докази порушення прав виконавця.

Неюрисдикційна форма захисту – передбачає дії виконавців щодо захисту своїх прав самостійно, без звернення до державних та інших компетентних органів. При цьому, мається на увазі використання лише законних засобів захисту, як, наприклад, повідомлення порушника про існування майнових і особистих немайнових прав і пропозиція вирішення спору шляхом проведення переговорів, пропаганда дотримання прав та інформування широкого кола осіб про їх існування, тощо. Допускаються дії, що здійснюються в порядку необхідної оборони і крайньої необхідності. У цій області спектр неюрисдикційних заходів захисту достатньо вузький і по суті справи зводиться до можливості відмови вчинити певні дії в інтересах несправного контрагента, наприклад, до відмови від виконання договору в цілому, наприклад, у разі його недійсності.

Тому, можна сказати, що найбільш практичну значимість і ефективність серед названих форм захисту суміжних прав виконавців має цивільно-правовий захист їхніх майнових і немайнових прав, що реалізується в рамках юрисдикційної форми. Вона забезпечується застосуванням передбачених законом способів захисту.

НЕНОРМОВАНИЙ РОБОЧИЙ ЧАС: ЧИ Є ЗАКОННІ МЕЖІ?

Ст. 43 Конституції України гарантує право людини заробляти на життя тією працею, яку вона сама обирає і на яку погоджується, і забороняє використовувати примусову працю. Ми розглянемо питання визначення чинним законодавством поняття ненормованого робочого часу.

Ненормований робочий час – це питання, яке досить часто постає перед претендентами під час працевлаштування. Зазвичай про існування на підприємстві ненормованого робочого часу попереджають ще на стадії співбесіди.

Поняття робочого часу на побутовому рівні зрозуміло кожному – це час, протягом якого потрібно виконувати роботу, згідно з трудовим договором та чинним законодавством. Щоб уникнути дискримінації працівників і працедавців чинне законодавство пропонує різні режими робочого часу. Йдеться про нормований і ненормований робочий день.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень, це визначено ч. 1 ст. 50 Кодексу законів про працю України (надалі – КЗпП). Будь-якими підзаконними актами, колективними або трудовими договорами не можна встановлювати більшу тривалість робочого тижня. Законодавство дозволяє лише скорочення тривалості робочого тижня, а для деяких категорій працівників воно є обов'язковим. У трудовому або колективному договорі можна встановлювати меншу тривалість робочого тижня (звичайно, за згодою сторін).

Однак глава IV «Робочий час» КЗпП, яка регулює питання використання робочого часу, не визначає поняття «ненормованого робочого дня», але з аналізу інших нормативних актів впливає,

що ненормований робочий час, поряд з нормованим, є одним з видів режиму робочого часу.

Щодо законодавчого визначення ненормованого робочого часу, а саме ненормованого робочого дня, то воно міститься в Рекомендаціях щодо порядку надання працівникам із ненормованим робочим днем щорічної додаткової відпустки через особливий характер праці, затверджених Наказом Міністерства праці та соціальної політики України № 7 (надалі – Наказ № 7) від 10.10.1997 р.

У Наказі № 7 наголошується, що у разі необхідності за ненормованого робочого дня працівник виконує роботу більшу за нормальну тривалість робочого часу. Хоча ця робота не вважається понаднормовою. Мінпраці використовує уточнення «у разі необхідності». І це правильно, адже обсяг праці за ненормованого робочого дня визначається не лише тривалістю робочого часу, але й низкою обов'язків і обсягом виконаних робіт (навантаженням).

Тож за ненормованого робочого дня кількість відпрацьованих годин, більших за нормальну тривалість робочого дня, не обмежується. До того ж, ці години не оплачуються.

Відповідно до Наказу № 7, на працівників з ненормованим робочим днем поширюється встановлений на підприємстві, в установі, організації режим робочого часу. Тому власник або уповноважений ним орган не має права систематично залучати працівників, які працюють у такому режимі, до роботи, більшу за встановлену тривалість робочого часу.

Складається враження, що Міністерство праці бажало наголосити, що робота понад встановлену тривалість робочого дня не повинна ставати правилом, а бути винятком. Тому слова працедавця про те, що через ненормований робочий день тривалість робочого дня у працівника повинна становити 10 годин і більше, не ґрунтуються на чинному законодавстві. За постійну примусову працю понад встановлену нормальну тривалість робочого дня, згідно зі ст. 172 Кримінального кодексу

№ 2341-III від 05.04.2001 р., винна особа (зазвичай керівник підприємства) несе кримінальну відповідальність. Однак через складність доведення ця можливість існує теоретично, ніж практично.

Відповідно до Наказу № 7, список професій і посад, до яких може застосовуватися ненормований робочий день, визначається колективним договором. Враховуючи, що колективний договір узгоджується з трудовим колективом, існує можливість працівників впливати на те, чи буде посада або професія вважатися «ненормованою».

Мінпраці дає орієнтовний перелік працівників, які можуть працювати в умовах ненормованого робочого дня. Ненормований робочий день на підприємствах, в установах, організаціях, незалежно від форми власності, може застосовуватися до керівників, фахівців і робітників, а саме:

- осіб, праця яких не піддається точному обліку в часі;
- осіб, робочий час яких за характером праці поділяється на частини невизначеної тривалості (сільське господарство);
- осіб, які розподіляють час для роботи на свій розсуд.

Отже, перед застосуванням ненормованого робочого часу необхідно внести професію (посаду) до переліку, який подається в колективному договорі.

Працівник з неповним робочим днем не може працювати в режимі ненормованого робочого дня. Тому, наприклад, не можна застосовувати режим ненормованого робочого дня до сумісників, які працюють з неповним робочим днем. Однак, якщо працівник працює на умовах неповного робочого тижня, ненормований робочий день може застосовуватися.

Як компенсації за виконаний обсяг робіт, складність і самостійність у роботі, необхідність періодичного виконання службових завдань понад встановлену тривалість робочого часу надається додаткова відпустка до семи календарних днів. Конкретна тривалість додаткової відпустки встановлюється

колективним або трудовим договором з кожному виду робіт, професії і посад.

Незрозумілим залишається питання, що робити, коли колективним або трудовим договором взагалі не передбачено надання додаткової відпустки. Трудовий договір дуже часто укладається в усній формі, і це питання може навіть не порушуватися. Що стосується колективного договору, то в більшості компаній такий договір взагалі відсутній. Тож на практиці цей вид відпустки часто є декларативним.

У колективному або трудовому договорі працедавець може встановити інші додаткові гарантії для працівників з ненормованим робочим днем.

Таким чином, аналізуючи чинне українське законодавство можна зробити висновок, що ненормований робочий день – це особливий режим робочого часу, який встановлюється для певної категорії працівників у разі неможливості нормування часу трудового процесу. У разі потреби ця категорія працівників виконує роботу понад нормальну тривалість робочого часу (ця робота не вважається понаднормовою). Тоді міра праці визначається не лише тривалістю робочого часу, а й низкою обов'язків і обсягом виконаних робіт (навантаженням).

К ВОПРОСУ ДЕЛИМИТАЦИИ МОРСКИХ ПРОСТРАНСТВ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И РОССИЕЙ

Сегодня проблема разграничения морских пространств между Украиной и Россией требует должного внимания со стороны исследователей международного права для соответствующего теоретического обоснования с учетом новейшей практики морской делимитации.

В Совместном заявлении по итогам пятого заседания Украинско-Российской межгосударственной комиссии (12 июля 2012 г., г. Ялта) Президенты Украины и Российской Федерации подтвердили, что *«скорейшее взаимовыгодное»* (курсив мой. – И. Д.) решение вопроса о разграничении Азовского и Черного морей и Керченского пролива отвечает национальным интересам Украины и Российской Федерации». Такая постановка вопроса на высшем двустороннем уровне является не случайной. Переговорный процесс по данной проблематике продолжается с 1996 г. (последнее 36-е заседание делегаций Украины и Российской Федерации прошло в марте 2011 г. в Киеве) и показывает, что остается немало спорных юридических и технических вопросов, касающихся разграничения указанных морских пространств. С марта 2011 г. проходит обмен мнениями по проблемам морской делимитации на уровне руководителей делегаций и министров иностранных дел Украины и России.

В числе документов, подписанных по итогам пятого заседания Украинско-Российской межгосударственной комиссии в Ялте (12 июля 2012 г.), особое внимания заслуживает Совместное заявление Президента Украины и Президента Российской Федерации по вопросам делимитации морских пространств в Азовском и Черном морях, а также в Керченском проливе. В этом документе стороны зафиксировали базовый принцип двухсторонней

морской делимитации – «Украина и Россия считают важным осуществить делимитацию морских пространств в Азовском и Черном морях, а также в Керченском проливе *в духе дружбы, добрососедства и стратегического партнерства, с учетом законных интересов обоих государств*» (курсив мой. – И. Д.). Стороны приветствуют существенный прогресс в переговорном процессе прежде всего в том, что касается Керченского пролива, рассматривая его в качестве «основополагающего фактора для комплексного урегулирования в этом районе».

В Совместном заявлении также отмечено, что «Стороны исходят из целесообразности по достижении согласия в отношении всех упомянутых пространств заключить российско-украинский договор, охватывающий Азовское море, Керченский пролив, сопредельные территориальные моря, континентальный шельф и исключительные экономические зоны двух стран в Черном море». Стороны подтвердили необходимость обеспечить сотрудничество в Азово-Керченской акватории, включая устойчивую работу и развитие Керчь-Еникальского канала, путем создания совместной российско-украинской корпорации по управлению этой наиболее надежной судоходной артерией в Керченском проливе.

Как видно из Совместного заявления от 12 июля 2012 г., Украина и Россия по истечении 9 лет снова вернулись к вопросу создания совместной корпорации по управлению Керчь-Еникальским каналом, который в настоящее время находится под юрисдикцией Украины и в ее хозяйственном ведении. Стороны также выразили намерение «активизировать двустороннее сотрудничество в области судоходства, рыболовства, защиты морской среды и экологической безопасности, а также в других сферах, с целью завершения работы над соответствующими соглашениями».

В позициях Украины и России просматривается комплексный подход к решению проблемы делимитации морских границ – одновременно достигнуть соглашения по разграничению всей

спорной морской акватории (Азовское море, Керченский пролив, Черное море). На наш взгляд, такой подход является воплощением **концепции единой морской границы**, которая в последнее время находит свое применение в практике морской делимитации.

Однако необходимо учитывать, что морские пространства, которые входят в данные моря, не идентичны по своему правовому статусу и режиму, что создаст для сторон определенные трудности для завершения делимитационного процесса. Поэтому принятие сторонами компромиссного решения в духе Совместного заявления Президентов Украины и Российской Федерации от 12 июля 2012 г. будет сложным и ответственным делом.

В рамках переговорного процесса стороны акцентируют внимание на решении следующих вопросов: 1) определение линии государственной границы между Украиной и Россией в Азовском море; 2) определение линии государственной границы в Керченском проливе и урегулирования всех спорных вопросов по использованию акватории Керченского пролива; 3) определение границ территориального моря, исключительной экономической зоны и континентального шельфа в Черном море.

Теоретической основой для обоснования согласованных подходов Украины и России в морском делимитационном процессе выступает общепринятая классификация морских пространств в международном морском праве. Делимитация в Азовском море и Керченском проливе предполагает разграничение внутренних морских вод сторон, а в Черном море – разграничение как территориальных морей двух государств (морская государственная территория), так и установление морских негосударственных границ, разграничивающих исключительные экономические зоны и континентальный шельф Украины и России (морские зоны с функциональной юрисдикцией прибрежных государств).

Необходимо учитывать, что делимитация морских пространств, предполагает раздел спорного морского района («района перекрытия»), где встретились два правовых титула прибрежных государств. Этот раздел не может быть осуществлен без сокра-

щения каждого из них. Образно говоря, каждая морская делимитация по своей сути может рассматриваться как «ампутация», поскольку оба соседних государства должны лишиться части морского района, на который они имеют правовой титул.

Согласно положениям «формулы», определенной в Совместном заявлении Президента Украины и Президента Российской Федерации по вопросам делимитации от 12 июля 2012 г. (г. Ялта), при разграничения спорных районов Черного моря между Украиной и России стороны будут руководствоваться концепцией единой морской границы. Международный Суд ООН в решении по делу делимитации морской границы и территориальных вопросов между Катаром и Бахрейном (16 марта 2001 г.) отметил, что «концепция единой морской границы происходит не из права многосторонних договоров, а из практики государств и объясняется желанием государств установить одну непрерывную линию границы, разграничивающую различные – частично совпадающие – относящиеся к ним зоны морской юрисдикции».

Исследование автором практики Международного Суда ООН и международных арбитражей показало, что к факторам (релевантным обстоятельствам), учет которых ведет к справедливому разграничению морских пространств между соседними государствами относятся: «общая конфигурация побережья и наличие любых особых или необычайных характеристик» (географические факторы); геологические факторы (как правило, в ситуации разграничения континентального шельфа за пределами 200 морских миль от побережий сторон); «единство месторождения» (наличие природных минеральных ресурсов по обе стороны разграничительной линии); элемент «приемлемой меры пропорциональности»; расположение «сухопутной границы между сторонами»; масштабы хозяйственной деятельности спорящих государств в районе делимитации (рыболовство, деятельность по разведке и разработке минеральных природных ресурсов). Факторы безопасности, численность населения, поведение сторон, на которые ссылались стороны в некоторых делах о

делимитации континентального шельфа и исключительных экономических зон (в частности, в деле о разграничении морских пространств между Гренландией и островом Ян-Майен) не нашли поддержки в Международном Суде ООН.

Поэтому, в ходе переговоров по делимитации морских пространств между Украиной и Россией, экспертам необходимо четко определить длину релевантных берегов каждого государства и представить сторонам соответствующие расчеты для проверки справедливости делимитации. Таким образом, стороны учтут **принцип пропорциональности**, который относится к справедливым принципам морской делимитации и применяется Международным Судом ООН и международными арбитражами при решении споров между государствами в сфере разграничения морских пространств.

На наш взгляд, в свете итогов ялтинской встречи на высшем двухстороннем уровне (12 июля 2012 г.), Украина и Россия должны искать точки соприкосновения, а не поводы для конфликтов и споров. Хочется надеяться на то, что в диалоге по вопросам делимитации сопредельных морских пространств Украина и Россия выйдут на формулу нахождения «удачных» компромиссов, которая будет удовлетворять не только интересы доминирующих политических сил в обоих государствах, но и отвечать интересам их народов. В этом общем политическом контексте должны решаться все спорные вопросы, которые касаются Азово-Черноморского бассейна.

ПОКАРАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЗВИЧАЄВОМУ ПРАВІ XIV-XVII СТ.

У ранньофеодальному суспільстві (а саме такими було українське суспільство XIV-XV ст.) панівним джерелом права був правовий звичай. І хоча він поступово витіснявся писаним правом, у народному середовищі звичай широко використовувався, що відобразилося, насамперед, в інституті копного судочинства.

Першими злочинами, з якими почало боротися суспільство, були злочини проти власності. Злочини проти особи довгий час залишалися особистою справою потерпілого або його родичів. Тож в українському звичаєвому праві значно більше уваги приділялося майновим злочинам, ніж злочинам проти особи. Приватна власність цінувалася дуже високо, людина дбала про її примноження. Тож не випадково основним видом покарання цього періоду стала система композицій – судових штрафів. Частина штрафу йшла на користь потерпілого або його родичів, частина відходила князю.

Частина штрафу за вбивство, яка сплачувалася на користь князя, мала назву «вира»; частина, яка сплачувалася потерпілому або його родичам – «головщина». За майнові злочини князю сплачувалася «продажа», а потерпілому – «урок». Сама крадена річ відходила суддям як винагорода за працю. Залежно від тяжкості злочину, розмір вири коливався від 5 до 80 гривень, розмір продажу – від 3 до 12 гривень. Підкреслимо, що сплачувалася твердо встановлена сума продажі, а не ринкова вартість речі, яка могла бути вища або нижча ніж сума штрафу. Серед дослідників поширена думка, що основною метою покарання в Литовсько-Руській державі в XIV – на початку XV ст. було відшкодування збитків потерпілому. Дійсно, матеріальний характер санкцій свідчить про прагнення законодавця матеріально

задовольнити потерпілого або його родину. У заміні смертної кари системою штрафів дослідники зазвичай вбачають вплив християнських ідей милосердя, прощення. Отже, хоча судові штрафи були покаранням, яке виникло ще в додержавницькі часи, вони залишалися основним видом покарання на українських землях і у Великому князівстві Литовському, і в Речі Посполитій. На нашу думку, засвоєння інституту вин і його широке застосування в українському праві XIV – першої половини XVII ст. можна пояснити тим, що система композицій відповідала інтересам держави. Скасування смертної кари звучало в унісон з християнськими настановами милосердя і прощення гріхів. Не можна не вказати на ще один, не менш важливий чинник існування судових штрафів. Потерпілий від крадіжки отримував не власну знайдену річ, а її грошовий еквівалент. Сама ж річ йшла на користь суду як винагорода за відправлення правосуддя. Тож покарання у вигляді штрафів-композицій мало на меті також і поповнення державної скарбниці.

Особливість системи композицій як виду покарання полягає в тому, що обов'язок сплачувати виру покладався на всіх членів сім'ї або роду злочинця. У свою чергу, отримували виру всі члени сім'ї або роду потерпілого. Існувала також кругова порука для общин: у випадку виявлення на території общини слідів злочинця, її члени мали «відвести слід», тобто довести, що злочинець не з їхнього середовища, що його сліди ведуть на територію іншої общини; у випадку, коли вони не «відвели сліду» чи не могли або не хотіли вказати на злочинця, на всю общину накладалася «дика», або «повальна» вира, яку мали сплатити всі общинники. Обов'язок общини «виводити слід» залишався актуальним навіть і в XVI ст., що підтверджується судовими актами. У т. XVIII Актів Віленської Комісії читаємо: «взявши есмо след от петы... шли есмо следом горячим... оный след, естли был одное клячи, мерили есмо». Підійшовши до

«подейзреного села», копа вимагала, «абы село тое след тот вывели слушне, яко обычай тот есть».

Загальноновизнаною є думка, що вини, як і давньоруські вири, замінювали смертну кару. Однак на практиці покарання злочинця смертю мало місце в період панування усного права. За давнім звичаєм, нічного злодія, впійманого на місці злочину, дозволялося карати смертю самосудом. Упровадження такої санкції мало логічне обґрунтування: обличчя нічного «татя» не бачили, тож, прагнучи, щоб його не впізнали, він міг опиратися затриманню аж до вбивства затримувачів, отже, становив небезпеку (тож можемо говорити, що в усному литовсько-руському праві, як і в давньоруському, в зародковому стані існувало поняття необхідної оборони). Якщо ж його вдавалося зв'язати, тобто позбавити можливості опиратися, або він намагався втекти, то самосуд чинити заборонялося: він підлягав суду князя. Така норма була закріплена Руською Правдою, знало її і литовсько-руське право.

М. Євреїнов, на наш погляд, небезпідставно стверджував, що в українському-руському праві ще з часів Ярославичів практикувалися тілесні покарання у вигляді побиття. Тілесні покарання застосовувалися переважно до невільників і відбувалися публічно. Винуватого прив'язували до саней, отже, йшлося не про приватну розправу, а про встановлене державою покарання. Побиття як покарання застосовувалося і в литовсько-руському праві, на що, зокрема, вказує ст. 19 Судебника Казимира 1468 року, яка санкціонує побиття як покарання для холопів і челяді.

Сфера застосування побиття, при пануванні у праві системи композицій, була незначною. Вільні люди каралися побиттям при тяжких злочинах або при неспроможності сплатити штраф. Бути підданим такому покаранню вважалося великою ганьбою, оскільки тілесні покарання вважалися рабськими, тобто такими, що призначалися для рабів.

**ON SOME PROBLEMS OF EXECUTING
OF CRIMINAL PUNISHMENTS IN RESPECT
TO MILITARY SERVICEMEN**

The essential duty of each military serviceman that has been set by the Ukrainian legislation and Armed Forces Statutes of Ukraine is keeping peace and discipline during performing of his duties. The violation of discipline and also negligence in performing duties of military service is a cause of crimes that are committed in the Army Forces of Ukraine.

The military servicemen who have committed a crime shall be punished under the Criminal Code of Ukraine. The Criminal Code of Ukraine shall establish a list of punishments that shall be applied to a military serviceman for commission a crime.

Not only general punishments shall be applied to a military serviceman as might as well a special punishes. It shall not be determined as a crime against established procedure for performing military service (military crimes) if military serviceman committed a crime such as rape or infection with venereal disease or other crime that is set at the Sections I-XVIII, XX of Special Part of Criminal Code of Ukraine. In this case a serviceman is punished on general grounds. As an exception a court, taking into account the circumstances of the case and personality of convicted person may be replace deprivation of freedom for a term not exceeding two years with confinement in a disciplinary battalion in the same period in respect military servicemen who are on active service. Crimes provided for by the Section XIX of Special Part of Criminal Code of Ukraine against procedure established by legislation for performing or undergoing military service committed by military servicemen, and also reservists while undergoing instructional (or test) or special courses, shall be deemed to be military crimes. The crimes such as

desertion, pillage and many others that are set in the Section XIX are known as military crimes.

According to the position of Russian scholars, all criminal punishments that shall be applied to military servicemen for the crimes should be separated on three groups. The first group consists of punishments that may be applied on general grounds and without any limits (fine, confiscation of property, deprivation of freedom for determined period, deprivation of freedom for life); the second group consists of punishments that are referred to the «general» punishments but have some specific features when it shall be applied to military serviceman (deprivation of right to hold determined posts or engage in determined activity, social tasks, limitation of freedom); the third group consists of punishments that should be applied to military serviceman only (service limitations for military servicemen, arrest, confinement in disciplinary battalion of military servicemen). Such type of punishment as deprivation of military title can also be included into the third group.

Both criminal punishments such as arrest and confinement in disciplinary battalion of military servicemen are referred to deprivation of freedom. There are too many reasons to think so. Firstly, the author thinks that such term as «deprivation of freedom» should be reviewed in two senses: in a narrow sense and a broad sense. As for the narrow sense the deprivation of freedom is a type of a criminal punishment which is set up by the Criminal Code of Ukraine (deprivation of freedom for determined period or for life). On the other hand, in broad sense it is a compulsory measure from the side of State, when person is isolated from community in confinement facility. As we can see above, the general element of deprivation of freedom is isolation from community. We don't understand why legislator brings arrest and confinement in disciplinary battalion of military servicemen even though these types of punishments both include elements of deprivation of freedom? According to the Criminal-Executive Code of Ukraine arrest and confinement in disciplinary battalion of military servicemen were

included to the Chapter II «Execution of punishments without deprivation of freedom». It is difficult to accept this point of legislator. When convicted serviceman is contained at a guardhouse or disciplinary battalion he is also isolated from society as well as a person that is detained in prison. For the reasons given above we made conclusion to change the Section title II of the Criminal-Executive Code of Ukraine. As we think, it would be better to title the chapter II of the Criminal-Executive Code of Ukraine with such proposition: «Execution of punishments with isolation from community» as was titled in the Criminal Code of the Russian Federation. If legislator has done this change, the title chapter would have been consistent with the essence of these punishments.

Punishment in the form of arrest shall consist in the confinement of a convicted person under condition of isolation and shall be established for a period of from one up to six months. Military servicemen shall serve arrest in a guardhouse with separating confinement males and females, and depending of military rank. Arrest shall not be applied to a pregnant women and woman having children up to the age of seven years.

Deprivation of military rank is one of the most shameful punitive form of all types of criminal punishments that can be applied to convicted military servicemen. This type of punishment is not set up anyway in the Sanction of Special Part of the Criminal Code of Ukraine and its assignment is applied to the competence of court.

Punishment in the form of service limitation shall be applied to convicted military servicemen, except military servicemen on active service, for a term of six months up to two years in the instances provided for by the Criminal Code of Ukraine, and also in instances if a court, taking into account the circumstances of the case and personality of the convicted person, finds it possible instead of limitations of freedom or deprivation of freedom for a term not exceeding service limitation for the same term. From the amount of monetary maintenance of a person convicted to limitation of service shall be withheld to the revenue of the State in the amount

determined by judgment of the court within the limits from 10 % up to 20 %. While serving this punishment, a convicted person may not be promoted in office and military title, and the term of punishment shall not be counted for him in the period of years of service for conferment of a regular military title.

**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПРИ
ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Закріплення конституційного положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою цінністю вимагає від держави створення відповідних державних органів, діяльність яких була б безпосередньо направлена на забезпечення (реалізацію) означених цінностей. Найбільш важлива соціальна роль у захисті прав і свобод громадян належить правоохоронним та судовим органам. Особливої актуальності дане питання набуває у зв'язку з набуттям чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК), концепція якого тривалий час викликає безліч дискусій серед теоретиків та практиків юриспруденції.

Новий КПК України побудовано з урахуванням позитивного досвіду правотворення європейських держав та вагомих багаторічних надбань українських учених-процесуалістів. У контексті розглядуваної проблеми слід приділити увагу інституту слідчих (розшукових) дій. Тим більше, що в новому кодексі вперше законодавчо надано дефініцію поняттю «слідчі (розшукові) дії», під якими розуміються дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 223 КПК).

Новелою цього закону стало запровадження негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), які, згідно зі ст. 246 КПК, є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених Кодексом. Саме цей інститут кримінально-процесуального права викликав велику кількість як

позитивних висловлювань, так і критичних зауважень. Це і не дивно, тому що до системи НСРД входять такі, що суттєво обмежують конституційні права громадян. Проте, не можна не погодитися з тим, що введення у кримінальне судочинство негласних слідчих (розшукових) дій є прогресивним кроком законотворця у бік удосконалення розслідування злочинів. По-перше, розширено повноваження органів досудового слідства щодо використання засобів розкриття та розслідування злочинів. По-друге, слідчі отримали повну самостійність у прийнятті рішень щодо того, яких заходів необхідно вжити для розкриття злочинів, у зв'язку з чим усувається проблема з неузгодженостей при взаємодії слідчих і оперативних підрозділів, а також залежності перших від других. По-третє, забезпечується виявлення та розкриття слідчими тяжких злочинів, розслідування яких традиційними процесуальними засобами було неможливе.

З іншого боку, виникає питання, як належним чином забезпечити законність проведення негласної слідчої дії, направленої на обмеження конституційних прав людини.

На вирішення цієї проблеми Кримінальний процесуальний кодекс регламентує **цілу низку вимог, дотримання яких є гарантією захисту конституційних прав людини**. Серед них такі: *1. Суб'єкти, що забезпечують проведення негласних слідчих (розшукових) дій*. Згідно з ч. 3 ст. 246 КПК, рішення про проведення НСРД приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених цим Кодексом, слідчий суддя за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. *Проводити* НСРД має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, а за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи (ч. 6 ст. 246 КПК). Це досить вагомий крок у бік забезпечення прав людини, тому що для слідчого захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування є основним завданням, тоді як для оперативних підрозділів

розкриття і розслідування злочину є однією з функцій, до того ж не головною. 2. *Підстави провадження НСРД.* У ст. 246 визначено юридичні та фактичні підстави провадження НСРД. Фактичними підставами є лише дві: обмеження конституційних прав людини допустимо лише через неможливість отримати відомості про злочин та особу, яка його вчинила в інший спосіб; НСРД, передбачені ст. 260-264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269-274 проводяться, якщо вчинений злочин є тяжкий чи особливо тяжкий. Юридичними підставами є рішення слідчого, прокурора, слідчого судді про проведення НСРД у межах їх компетенції в передбачених законом випадках. 3. *Процесуальна форма рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії.* Ст. 248 та 251 чітко визначають вимоги до клопотання та постанови про проведення НСРД. Стаття 252 КПК визначає порядок фіксації ходу та результатів НСРД, чого раніше не регламентувалося законом. Крім того, Міністерством внутрішніх справ спільно з Генеральною прокуратурою розроблено бланки відповідних процесуальних документів, що уніфікує їх форму й сприяє якості оформлення доказової інформації. 4. *Визначення строку проведення НСРД.* Ст. 249 КПК визначає, що строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НСРД не може перевищувати два місяці, а в разі потреби цей строк може бути продовжено з дотриманням процедури, встановленої КПК. 5. *Повідомлення осіб, щодо яких проводилися НСРД.* Відповідно до ст. 253 КПК, особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені в ході проведення НСРД, підозрюваний, захисник повинні бути письмово повідомлені про це прокурором, або за його дорученням слідчим протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення справи до суду з обвинувальним актом. Ця норма гарантує можливість оскарження проведення НСРД зацікавленими особами до суду з метою перевірки обґрунтованості їх проведення та компенсації завданої матеріальної або моральної шкоди.

Таким чином, КПК врегульовано порядок застосування негласних слідчих дій, що створить обставини, завдяки яким

кількість випадків зловживання такими діями органами досудового розслідування значно зменшиться і, у свою чергу, забезпечить дотримання законності при обмеженні конституційних прав людини.

МАЙНОВІ ПРАВА ЧЛЕНІВ ПОДРУЖЖЯ ЗА СТАТУТАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Вивчення історії становлення та розвитку правових інститутів не втрачає актуальності, оскільки історичний досвід дає цінний матеріал не тільки для розуміння правових реалій сьогодення, а й дозволяє прогнозувати напрямки та хід еволюції сучасного права. У цьому контексті цікавим є звернення до важливого періоду в історії вітчизняного права – другої половини XIV – першої половини XVI ст., коли більшість українських земель перебували у складі Великого князівства Литовського, яке, по суті, було поліетнічною Литовсько-Руською державою. Дана робота ставить за мету встановлення особливостей майнових прав членів подружжя за литовсько-руським правом XVI ст., відображеним у Статутах Великого князівства Литовського.

Цікавим буде прослідкувати еволюцію окремих правових інститутів, що походили ще з давньоруських часів. Давньоруське право передбачало, що спільно нажите у шлюбі майно було спільною власністю подружжя, але перебувало в розпорядженні чоловіка. Однак ще за звичаєвим правом посаг жінки належав їй особисто і був невідчужуваним. Він складав так звану *матерню частку*, тобто майно, яке належало особисто жінці і після її смерті відходило у спадок дітям (ст. 94, 102, 103 Поширеної редакції, Троїцький I список). Це були речі хатнього вжитку (постіль, посуд, одяг, рушники, скрині), дрібна свійська худоба, птиця тощо.

У литовсько-руському праві матерня частка мала назву *материзна*. До материзни представниць суспільної верхівки входили і мастки. У 1484 р. Казимир розглядав судову справу між Махном Доркгевичем і його вітчимом Яном Довойновичем:

«Искал пан Михно Доркгевич на пане Яне Довойновиче материзны своее». Під час слухання сторін зясувалося, що мати Доркгевича після смерті першого чоловіка вийшла заміж вдруге «з тыми именьи, ее отъчиною». За рішенням великого князя, кожен із дітей (від двох шлюбів їх було 8) отримав по рівній частці маєтку, «как то право земьское уставено». Тож материзну спадкували всі діти рівними частинами. Статути підтвердили цю норму, додавши, що все материнське майно, і рухоме, і нерухоме спадкується не її чоловіком, а її дітьми – і синами, і дочками (Статут 1566 року, розд. V, арт. 13).

Родовий маєток, який переходив від батька по чоловічій лінії, називався *отчизною*. Дочки не спадкували отчизну; у випадку, якщо в померлого чоловіка не було синів, маєток переходив до найближчого родича чоловічої статі по чоловічій лінії.

Давньоруське право не знало інститутів, які б забезпечували майнові права вдови. Таким забезпеченням у литовсько-руському праві було віно – певна частина майна чоловіка, яке він записував своїй майбутній жінці перед укладанням шлюбу. Передбачалося, що у випадку смерті чоловіка віно відходить вдові, а решту майна чоловіка спадкують діти. Вперше про віновий запис йшлося у Городельському привілеї 1413 року (ст. 6), причому дозволялося записувати жінці не тільки родові, але й жалувані вотчини. Однак привілей не визначив розміру віна. Київські привілеї 1507 і 1529 років також згадували про віновий запис і вказували, що розмір віна має дорівнювати «одній частині», знов-таки без точного визначення суми. Зловживання на користь жінок і на шкоду родичам чоловіка призвели до того, що магнати і шляхта стали вимагати від монарха точного визначення максимального розміру віна. У Статуті Великого князівства Литовського 1529 року законодавець уперше встановив розмір віна – $\frac{1}{3}$ нерухомості, якою володіє чоловік; відносно рухомого майна обмежень не було (розд. IV, арт. 1). Статут 1566 року підтвердив цю норму (розд. V, арт. 1). Було також встановлено, що розмір віна має удвічі перевищувати

суму приданого (розд. V, арт. 2). Чоловік розпоряджався майном сім'ї, але втрачав право відчужувати ту частину свого маєтку, який входив до віна жінки (Статут 1566 року, розд. V, арт. 16). Жінка не могла розпоряджатися сімейним майном, навіть якщо вона принесла чоловіку значне за розміром придане. Вона також не могла відчужувати віна навіть після смерті чоловіка: воно мало перейти у спадок її дітям від шлюбу з цим чоловіком.

За віновим записом могла отримувати нерухомість лише від першого чоловіка; після смерті другого чоловіка їй належала лише рівна з дітьми частка його майна. Однак, якщо вона відмовлялася від нерухомості, яка належала їй за віновим записом від першого чоловіка, на користь своїх дітей, то одержувала право на третину маєтку другого чоловіка, яку мали виділити їй його родичі-спадкоємці (Статут 1566 року, розд. V, арт. 15).

У випадку, коли з будь-яких причин вінового запису не було зроблено, жінка втрачала і віно, і своє придане, але, як і у давньоруському праві, одержувала рівну частку нарівні з іншими спадкоємцями (Статут 1566 року, розд. V, арт. 1).

Отже, майнові права членів подружжя у Великому князівстві Литовському зазнали еволюції порівняно з давньоруськими часами. Зміни відбувалися в напрямі забезпечення майнових прав жінок, хоча, як і раніше, чоловіки зберігали право розпорядження сімейним майном.

О СРЕДСТВАХ ДОКАЗЫВАНИЯ ПРИ СОБИРАНИИ ЦИФРОВЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ

Развитие информационных структур современной цивилизации привело к широкому использованию различных носителей информации (в частности, ведение переписки, в том числе деловой, по электронной почте, электронный учет различных видов деятельности, создание электронных информационных систем). Однако до недавнего времени было достаточно сложно использовать в досудебном производстве и в суде доказательства в цифровом виде, так как нормативная основа практически отсутствовала и в большей степени не соответствовала объективной действительности.

В уголовном судопроизводстве данная тенденция проявилась наиболее рельефно. В настоящее время преступники активно пользуются современными электронными средствами связи для подготовки и совершения преступлений, поддержания связи между членами преступной группы, сокрытия преступления. Так по экономическим преступлениям основные следы преступной деятельности обычно находятся в рамках электронного документооборота, путём обнаружения и анализа которого можно выявить механизм преступления, отчётность рядовых преступников перед организаторами, пути легализации средств, добытых преступным путём. При коррупционных проявлениях связь между взяткодателем, взяткополучателем и посредником и расчёты между ними, как правило, осуществляется в электронной форме. Изложенное позволяет обратить серьёзное внимание на электронную информацию с точки зрения её собирания и определения доказательственного значения, так как суды достаточно неохотно принимают в качестве доказательств, находящуюся в электронных информационных системах, так как затрудняются

к какому виду доказательств их стоит относить. Кроме того так как электронная информация изначально не имеет материального отображения, затрудняется её исследование, особенно в части допустимости средств их получения и проверки достоверности данной информации.

Данная ситуация не могла не отразиться в уголовно-процессуальном праве: наделение электронных документов доказательственной силой было прямо закреплено в новом УПК Украины. Так, согласно п. 2 ч. 1 ст. 99 УПК Украины электронные носители информации, обладающие признаками относимости являются доказательствами и относятся к такой категории доказательств как документы. Кроме того, ст. 264-266 УПК Украины устанавливают процедуру собирания сведений, содержащихся в электронных информационных системах. Данное регулирование является большим шагом вперёд, так как позволяет использовать в уголовном судопроизводстве информацию, содержащуюся в электронном виде. Вместе с тем, применение данных норм вызывает ряд вопросов, требующих разъяснения.

Ст. 99 УПК Украины закрепляет, что документом является специально созданный с целью сохранения информации материальный объект, который содержит зафиксированные с помощью письменных знаков, звука, изображение и тому подобное сведения, которые могут быть использованы в качестве доказательств факта или обстоятельств, которые устанавливаются во время уголовного производств. В то же время электронные документы, находящиеся в информационной системе непосредственно признаком материальности не обладают, а приобретает его отчасти только в случае её фиксации на материальный носитель информации. Законодатель предпринял попытку разрешить данную ситуацию в ч. 2 ст. 99 УПК, указав, что носители электронной информации приравниваются в доказательственном плане к документам, если они обладают признаками материальности, а также отвечают требованиям относимости и допустимости. Данное правило, дополняется указанием в ч. 3 ст. 99 УПК

о том, что оригиналом электронного документа является его отображение, которому придается такое же значение, как документу. Таким образом, под электронным документом как разновидностью документов, используемых в качестве доказательств УПК Украины понимает сведения об обстоятельствах, подлежащих установлению по делу, записанные на материальный носитель информации (магнитный, оптический, магнито-оптический накопитель, карту флэш-памяти или иной носитель), полученные с соблюдением процессуального порядка их собирания. Однако если посмотреть на подходы к понятию «документ» в доказательственном праве ряда стран можно сделать вывод несколько иной трактовке данного вопроса. Так, в Великобритании в соответствии со Статутом о доказательствах 1968 года под документом, в дополнение к документу, выполненному письменно, понимают: любую карту, план, график, рисунок, фотографию, фильм, звуковую дорожку или иную запись (как включающую, так и не включающую зрительное (визуальное) изображение), которую возможно воспроизвести. В свою очередь в п. 1 правила 1001 Федеральных правил о доказательствах США указано, что письменные документы и записи. «Письменные документы» и «записи» состоят из букв, слов или цифр либо их эквивалентов, выполненных от руки, на пишущей машинке, печатанием, фотостатированием, фотографированием, магнитными импульсами, механической или электронной записью или иным способом, которым собирается информация. При этом, если данные хранятся в компьютере или другом аналогичном устройстве, то любая распечатка или иной вывод информации, которую можно прочитать посредством взгляда, и из которых следует, что они точно отображают эти данные, считаются «оригиналом» и могут быть использованы в качестве доказательства в суде. Таким образом, и в Англии и в США признак материальной фиксации объекта признаётся вторичным по сравнению с содержанием электронного документа. Действительно, информация всегда закрепляется на материальном носителе, но в

данном случае носитель не является необходимой составляющей самого документа, он не служит каким-либо образом для идентификации документа; поэтому под документом в англо-американской теории доказательств прежде признаётся информация, а не ее носитель.

Ряд вопросов также возникает при уяснении и анализе процедуры собирания электронной информации. УПК Украины предусматривает для этого специальное негласное следственное действие: «Снятие информации с электронных информационных систем» (ст. 264-266 УПК). Суть данного следственного действия заключается в обнаружении, фиксации, изъятии и исследовании электронной информации. При этом можно выделить две разновидности данного следственного действия:

1. Снятие информации электронных информационных систем с неограниченным доступом.

2. Снятие информации с электронных информационных систем с ограниченным доступом.

Стоит обратить внимание, что в первой разновидности данного следственного действия не содержится ограничений по объёму снятия электронной информации, так как следователю достаточно указать в постановлении только вид следственного действия и сведения о лице, в отношении которого оно будет проводиться. Характеристики системы, с которых будет производиться снятие информации, не указываются. В свою очередь, при снятии информации с электронных информационных систем с ограниченным доступом ч. 4 ст. 264 предусматривает указание в постановлении следственного судьи характеристик электронной информационной системы, однако понятие «характеристики» является слишком общим, так как электронные информационные системы обладают огромным количеством таковых. В результате неясно, какие именно характеристики электронной информационной системы стоит отражать в постановлении, чтобы избежать сомнений в допустимости данного следственного действия.

Достаточно сложной представляется проблема проверки достоверности электронной информации. Дело в том, что информация, которую пользователь наблюдает на экране, не является идентичной той, которая размещена на информационном ресурсе (там она представляет собой ряд компьютерных файлов, кодированных языком HTML). Более того, когда пользователь распечатывает на принтере содержание экрана монитора (а практически на всех судебных процессах, связанных с использованием сети Интернет, исследовались именно такие доказательства), при печати к данному изображению добавляется специальная информация (о времени осуществления распечатки, адрес распечатываемого ресурса). Таким образом, распечатка на бумаге, где достоверно отражается содержание страницы в сети Интернет, не является копией этой страницы в строгом смысле слова, что необходимо учитывать при оценке достоверности таких доказательств.

Предполагается, что оценка достоверности сведений о фактах может достигаться путем простого восприятия данной информации при воспроизведении её тем же способом, которым она зафиксирована в электронной информационной сети и сопоставление её с записью на материальном носителе. Техническая же сторона достоверности, как и прежде, должна решаться посредством проведения компьютерно-технической экспертизы.

ТЕНДЕНЦІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЩОДО РІВНОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВ

Проблема дотримання рівності чоловіків і жінок у соціально-трудовій сфері, закріплена в Конституції України (ст. 21, 24), Кодексі законів про працю України (ст.2-1, 22), посідає особливе місце серед питань трудового права.

Питаннями розробки гендерної концепції у сфері трудових відносин в Україні займалися багато юристів-трудовиків: І. А. Ветухова, Н. Б. Болотіна, І. П. Лавринчук, Є. Р. Дашковська, Л. І. Лазор, В. В. Лазор, О. Г. Чутчева та інші. Однак проблема рівних прав і можливостей чоловіків і жінок у трудових правовідносинах і сьогодні належить до найбільш актуальних, зважаючи на процес доопрацювання та прийняття Трудового кодексу України. Гендерна дискримінація при працевлаштуванні та звільненні, порушення права жінок на справедливу та рівну з чоловіками оплату праці за рівноцінну працю, створення сприятливих умов праці з урахуванням репродуктивної функції жінок, а також економічні та соціальні гарантії для успішного поєднання професійних та сімейних обов'язків - ці проблеми залишаються незмінно актуальними як в Україні, так і в усьому світі. Однак, це погляд на ситуацію тільки з одного боку. Йдеться про те, що питання гендерної рівності у трудових правовідносинах, як правило, вирішуються за рахунок розширення прав жінок, посилення їх захисту та державних гарантій. Такий підхід скоріше відповідає поняттю «рівноправність жінок і чоловіків», викладеному в Пекінській декларації, що трактується як «підтягування» жінок до чоловічого статусу. Поняття ж гендерної рівності передбачає рівність прав і можливостей чоло-

віків і жінок, рівний розподіл обов'язків, трудового навантаження, доходу, доступу до економічних та інтелектуальних ресурсів і т. п.

При цьому слід зауважити, що, розглядаючи жінку як жертву дискримінації, створюючи їй спеціальні умови праці і маючи на меті, підняти до рівня прав чоловіків, досягається зовсім протилежний результат – відбувається посилення диференціації трудових прав жінок. Однак при цьому жінка стає все менш привабливим для наймача об'єктом найму.

Останнім часом актуальність, доцільність і практична значущість урахування гендерного чинника в розвитку людського потенціалу підкреслюється в багатьох офіційних документах світової спільноти, а також наголошується в сучасних наукових дослідженнях. Основна ідея всіх документів полягає в тому, що розвиток людського потенціалу суспільства має на увазі врахування гендерного чинника, оскільки розвиток суспільства передбачає розширення можливостей всіх людей незалежно від їх статі, віку, раси, національності. З огляду на це, дуже важливо обрати правильні напрями державної політики у сфері соціально-трудових відносин із метою встановлення гендерної рівності чоловіків і жінок. Як один із таких напрямів пропонується політика гендерної нейтральності у трудовому законодавстві.

На сьогодні гендерна теорія права знаходиться у стадії розвитку, що призводить до значної термінологічної плутанини, тавтологічного визначення понять, паралельного вживання термінів гендерної та статерольової теорії. Зокрема, термін «гендерна нейтральність» у публікаціях трактується по-різному, неоднозначно, отже вимагає детального дослідження і чіткого визначення в контексті застосування у сфері трудових правовідносин.

Гендерна нейтральність спочатку позначала відсутність дискримінаційних положень чи установок у законодавстві, нормативних актах, наукових проектах тощо, тобто гендерна нейтральність фактично розумілася як відсутність дискримінації за статтю. Сьогодні існує думка, що використання абстрактних або загальних понять і категорій не завжди гарантує формальну гендерну рівність, і тому гендерна нейтральність виявляється

тотожною гендерній нечутливості. Відповідно, виникло поняття, протилежне зазначеному – «гендерна чутливість», тобто прийняття до уваги (врахування) гендерного виміру будь-яких політичних, соціальних та економічних явищ. На нашу думку, такий підхід до гендерної політики зі встановлення гендерної рівності у трудових відносинах можливий тільки як позитивні дії (спеціальні тимчасові заходи), спрямовані на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. На сьогодні назріла необхідність у зміні державної гендерної політики у сфері соціально-трудова правовідносин. Адже головна відмінність «гендера» від «статі» і полягає у тому, що це поняття передбачає можливість зміни усталеного порядку соціальних відносин між чоловіками і жінками.

Тому пропонується політика гендерної нейтральності означає не політику невтручання, ігнорування гендерних проблем («гендерна сліпота»), а відсутність подвійних стандартів щодо трудових прав жінок і чоловіків та можливостей їх реалізовувати. Це зовсім не означає, що трудове законодавство має містити тільки єдині норми для всіх працівників – чоловіків і жінок без урахування особливостей і наявності спеціальних норм диференціації праці. Йдеться про диференціацію, засновану виключно на наявності чи відсутності у працівника особливого статусу (батьки), функції (репродуктивної, причому, незалежно від статі), періоду фізіологічного стану (вагітність, захворювання) тощо, а не залежно від статевої приналежності. У цьому випадку доречніше було б ототожнювати гендерну нейтральність з терміном «гендерна справедливість», тобто справедливим ставленням на підставі гендера, яке є еквівалентним з точки зору прав, обов'язків і можливостей чоловіків і жінок. Однак таке справедливе ставлення може бути як рівним, так і диференційованим ставленням, а оскільки під запропонованою гендерною нейтральністю мається на увазі саме рівне ставлення до чоловіків і жінок як суб'єктів трудового права, то повністю ототожнювати поняття «гендерна нейтральність» і «гендерна справедливість» не є можливим.

Слід зазначити, що цей напрям було запропоновано І. М. Чистяковою як один із заходів щодо вирішення проблем у

сфері трудових відносин Республіки Білорусь, зокрема, корегування білоруського трудового законодавства з метою зробити його гендерно нейтральним, приведення його у відповідність із Конвенцією МОП № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі з сімейними обов'язками».

Таким чином, гендерна нейтральність як один із напрямів удосконалення національного трудового законодавства, яку слід розуміти як нейтральне (однакове, рівне) ставлення до чоловіків і жінок – суб'єктів трудових правовідносин, дозволить усунути зміщення акцентів у чинному правовому регулюванні праці, що засноване на захисній ідеології щодо жінок і не сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Застосування зазначеного напрямку створить можливість: по-перше, реального втілення принципів, проголошених Конституцією України: рівності прав жінки і чоловіка (ст. 24), гарантії рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності (ст. 43); по-друге, впровадження до сфери трудових правовідносин принципів гендерної рівності: рівність прав і можливостей чоловіків і жінок у сфері зайнятості; рівну оплату за працю рівної цінності; покращення балансу між роботою і сім'єю для працівників (жінок і чоловіків). Це надасть Україні змогу вийти на новий рівень регулювання трудових відносин у гендерному аспекті, що відповідатиме міжнародним трудовим стандартам.

«РУСЬКА ПРАВДА» – КОДИФІКОВАНИЙ ЗБІРНИК ПРАВА

Пам'ятки права часів Київської Русі були джерелами права до XVII ст. Основними джерелами права в Київській Русі були: звичаєве право, договори Русі із Візантією, княже законодавство, «Руська правда».

Але найбільше значення серед пам'яток Київської Русі має «Руська правда». Вона дійшла до нас більше ніж у ста списках: у складі літописів, у різних юридичних збірниках. Ці списки отримували назву або за місцем їхнього знаходження (Синодальний – в бібліотеці Синоду; Академічний – у бібліотеці Академії наук), або за прізвищем осіб, які знаходили їх (Карамзінський; Татищевський та ін.).

Практичним джерелом права княжого періоду вважається «Руська правда» – визначна юридична пам'ятка не лише українського, а й світового права. Це перший зі збірників руських законів, що дійшли до нас, це джерело не менш цінне, ніж літописи, яке демонструє як зі зміною суспільних відносин змінювалися і правові норми, які сформувалися протягом X-XI століть.

Нині існує більше 100 її списків, що відрізняються за складом, обсягом і структурою. До того ж їх єдина класифікація відсутня. Назва пам'ятки теж відрізняється від європейських зразків, де аналогічні збірники права одержували суто **юридичні** заголовки – устав, статут, закон. На Русі в цей час також були відомі поняття «статут», «закон», «звичай», який означає «істина», «норма», «право», «справедливість».

Появу зводу пов'язують з кодифікацією норм звичаєвого права, яку провів князь Ярослав Мудрий у першій половині XI століття. Упорядкований збірник мав 18 статей і отримав назву «Правда Ярослава». Сини князя – Всеволод, Святослав та

Ізяслав – продовжили збір та систематизацію норм права, і приблизно у 1068 р. з'явилася «Правда Ярославичів» із 43 статей. Обидві вони об'єднуються у першу редакцію (велику групу статей, об'єднаних хронологічно та змістовно) кодексу, яка називається «Коротка правда».

Отже, в історико-правових дослідженнях відсутня єдина думка щодо походження, структури, змісту, авторства та характеру «Руської Правди», аспектів її дії на тогочасний соціум та впливу і значення для подальшого юридичного врегулювання суспільних відносин. Незаперечним є факт, що «Руська правда» – це унікальна юридична пам'ятка. Як перший писаний збір законів вона досить повно охопила широку сферу тодішніх суспільних відносин і є зведенням розвиненого феодального права, у якому віддзеркалилися норми кримінального, процесуального та цивільного права. На наш погляд, «Правда» є офіційним актом, оскільки безпосередньо в її тексті містяться вказівки на князів, що ухвалювали цей закон: Ярослава Мудрого, його синів Ізяслава, Святослава, Всеволода, онуків Володимира Мономаха, Олега, Святополка, а також на княжих урядовців, державних мужів, які брали участь у законодавстві: Коснячка, Перенюга, Никифора Киянина, Миколу Чудина, Ратибора, Прокопія, Нажира, Мирослава, Івана Чудиновича, тисяцьких.

Отже, в історико-правових джерелах немає єдиної версії чи концепції про походження і характер «Руської правди». Одні вчені вважають не офіційною, автентичною й оригінальною пам'яткою законодавства, а складеною якимось давньоруським законодавцем чи групою законників для власного використання. Інші називають «Правду» офіційним актом, справжнім документом, твором руської законодавчої влади, але дещо зіпсованим переписувачами, внаслідок чого з'явилося багато різних списків, які різняться кількістю статей, їх порядком і навіть змістом.

Найдавнішою версією є погляд на «Руську правду» як на рецепцію шведського та данського законодавства. Її підтримували М. Карамзін, О. Пресняков та М. Карський. Їхні аргументи

та докази ґрунтувалися на порівнянні статей «Правди» зі статтями данських і шведських законів. Одним із аргументів норманістів, на якому наполягав Є. Щепкін, був штраф за вбивство у розмірі 40 марок, про який згадують данські збірки звичаєвого права. А відомо, що й «Руська правда» передбачає таку ж санкцію як сплата 40 гривень за вбивство. Окремі вчені дотримуються думки, що джерелами «Правди» були варварські правди германських народів, зокрема Салічна та Рипуарська правди, а частково і Саксонська. Одним із носіїв версії був Гьотц, на думку якого джерелом найдавнішої «Правди» була Салічна правда франків.

Але слід зауважити, що в XI столітті, коли писалася «Руська Правда», норми Салічної та Рипуарської уже не використовувалися. Якщо припустити цей варіант, то руським законодавцям потрібно було спеціально розшукати і перекласти збірки.

Поза сумнівами, «Руська Правда», як і будь-який інший нормативно-правовий акт, не могла з'явитися у вакуумі, на порожньому місці, не маючи підґрунтя у вигляді джерел (форм) права. Адже система права Київської Русі джерелом і вираження норм права мала правовий звичай – одруження, спадкування, кровну помсту, перерозподіл землі, її використання, зобов'язальні дії-угоди тощо. До норм звичаєвого права, які увійшли до «Правди», насамперед належать положення про кровну помсту та кругову поруку. Законодавець, щоправда, кровну помсту обмежив, замінивши її грошовим відкупом – штрафом (виною). До речі, тут бачимо аналог з Салічною правдою франків, яка теж заміняла кровну помсту грошовим штрафом – вергельдом.

Отже, у другій половині XI ст. відбулася уніфікація схожих за складом й соціальною природою «Правд» слов'янських племен у так званий «Закон Руський», про який ми знаємо із угоди Олега з візантійськими імператорами (911 р.) і юрисдикція якого поширювалася на територію протодержавного утворення придніпровських слов'янських племен із центром у Києві. Ймовірно, він містив норми карного, цивільного, процесуального, спадкового, сімейного права. «Закон Руський» – це якісно новий

етап у розвитку звичаєвого права в умовах формування державності. Донині не вщухають суперечки про його сутність. Частково він відображений в угодах Русі з Візантією (911, 944 рр.) та в «Руській правді». Наприклад, в угоді 911 р. записано: «Аще ли ударить мечем или бьетъ кацем либо сосудом, за то ударение или бьенье да вдасть 5 сребра по Закону Рускому».

Особливо значним виявився вплив на «Правду» візантійського канонічного права. На користь цього твердження можна навести такі аргументи: «Руська Правда» замовчує практику судових поєдинків, які поза сумнівом мали місце, позаяк утвердилися ще в «Законі Рускому». Також замовчуються інші суспільні явища: образа словом, образа жінок та дітей, які звичайно мали місце, але суперечили церковному вченню і підпадали під юрисдикцію церковних судів, що, власне, і узаконили Статути Володимира та Ярослава.

Навіть зовнішнім виглядом «Правда» нагадує синоптичний кодекс на зразок «Еклоги». Це скоріше твір законознавства, ніж зразок «Інституцій» Гая чи Юстиніана, тобто твір традиції синоптичної кодифікації, відомої з римських часів, яка була зумовлена потребою уніфікації місцевих норм права. Джерелом кодексу була і князівська судова практика і прецеденти, про що є згадки у ст. 23 «Короткої правди»: «А за вбивство старшого конюха при табуну платити 80 гривень, як установив Ізяслав за свого конюха, коли його убили дорогобужці». Як бачимо, князь, наділений вищою судовою та законодавчою владою, міг за потреби заповнити юридичні прогалини.

Таким чином, як джерело права «Руська правда» використовувалася в судах Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Московського князівства та Великого князівства Литовського. Її норми захищали приватну власність, життя, честь і гідність панівних верств суспільства, регламентували земельні, шлюбні, зобов'язальні відносини, визначали види злочинів та встановлювали міру покарання за них, врегульовували правове становище різних груп тогочасного населення. У кодексі чітко виражені

норми кримінального права, зокрема покарання за вбивство, образи, крадіжку, зафіксовані найстаріші норми звичаєвого права (зокрема кровна помста) та пізніші норми звичаєвого карного права і княжі настанови.

«Правда Ярославичів», складена у другій половині XI ст., вже спрямована на захист князівського феодального маєтку, земельної власності. Основний зміст «Руської Правди» відображає інтереси князівського господарювання. При порівнянні окремих частин чітко простежується зростання князівської влади і розширення князівського суду. Відображена в законі і станова боротьба: убивства княжих слуг, розорювання несправедливо встановленої межі, втечі селян та слуг від жорстких власників. Оформлення писаних законів, поява княжих суддів – ябедників та збирачів штрафів – вирників підвищили авторитет держави на Русі.

«Правда» настільки добре задовольняла потреби княжих судів, що її включали в юридичні збірки, а її списки активно розповсюджувалися ще й у XV ст. Лише у 1468 р. видано Судебник Казимира Ягеллона, а у 1497 р. Судебник Івана III Васильовича, які замінили її як основне джерело права на територіях сучасної України та Росії.

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ

Свою діяльність П. Скоропадський розпочав із рішучої відмови від політики Центральної ради та її соціалістичних ідей, а разом з тим скасував усе її законодавство, місцеві органи і установи. Мабуть, єдиною державною системою, яка не зазнала втручань при зміні влади була судова. Адже правильно організована система судів є однією із гарантій справедливого та ефективного судочинства. Обіцянки дієвого судового будівництва закріплювались у перших конституційних документах гетьманату.

Аналіз закону «Про тимчасовий Державний устрій України» в кількох статтях фіксує принципи судової недоторканності особи, що ґрунтувалися на загальносвітових досягненнях правової думки того часу. Відповідно до ст. 14-16 цього ж закону, «Ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки, тільки як в черзі, законом визначеній. Ніхто не може бути затриманий за злочинні вчинки, тільки як у випадках, законом визначених. Ніхто не може бути судимий і покараний, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами».

Керівництво всією судовою системою займався Міністр судових справ, посада якого з 15 липня 1918 року отримала назву Міністр юстиції. Значний особистий внесок у розбудову судової системи й налагодження роботи апарату міністерства, як оцінює сам П. Скоропадський, здійснив М. Чубинський, проте його відставка в серпні за станом здоров'я вплинула на подальшу діяльність міністерства, що йшло не на користь.

Загалом на міністерство покладалось організаційне керівництво судами, матеріальному забезпеченні їхньої діяльності, вивченні і узагальненні судової практики, внесення пропозицій уряду щодо

вдосконалення судочинства, вироблення української правничої термінології тощо. До компетенції міністра належало право призначати голів з'їздів, мирових суддів у тих округах, де вибори суддів не відбувались або де голова не одержав необхідної більшості голосів.

Підписаний гетьманом «Закон про тимчасовий державний устрій держави» у розділі «Про генеральний Суд» зазначалося, що Генеральний Суд являє собою вищий охоронець і захисник закону та вищий суд України у справах судових та адміністративних. Визначальним було те, що гетьман особисто призначав суддів Генерального суду. Та саме із цієї ланки судочинства почалось реформування судової системи.

За час свого функціонування генеральними суддями було розглянуто значну кількість справ. Однак деякі з науковців відзначають випадки втручання гетьмана до сфери компетенції Генерального Суду, і крім того він мав можливість змінити вирок будь-якого органу. Викладене свідчить про повну владу гетьмана над усіма державними інститутами, зокрема судовими.

У планах гетьмана було реформування Генерального суду. 29 квітня 1918 року приймається закон «Про тимчасовий державний устрій України», згідно з яким, найвищою судовою інстанцією залишався генеральний суд, судді якого призначалися гетьманом. 25 травня 1918 року приймається закон «Про титул», іменем якого твориться суд в Україні. 2 червня 1918 року приймається закон, який уточнив функції Генерального суду й окреслив перспективи судової реформи. Згідно з цим законом, Генеральний суд складався з трьох департаментів: Цивільного, Карного й Адміністративного. 8 липня 1918 року гетьман затверджує закон «Про заснування Державного Сенату», який перебирав на себе функції «вищої в судових і адміністративних справах державної інституції». Очолював Державний Сенат президент. До структури Державного Сенату входили: Генеральний адміністративний суд, Генеральний карний суд і Генеральний цивільний суд. Кандидати на посаду сенаторів повинні були мати вищу юридичну освіту і не менше як 15-річний стаж

роботи в судовому відомстві на посадах не нижче судового слідчого чи товариша прокурора Округного суду, або з присяжних адвокатів, а також з числа тих, що мають науковий ступінь магістра або доктора. Завершували систему загальних судів мирові суди.

Крім загальних судів, діяли військові суди. Перш за все, їхнє формування зумовлено програмою побудови гетьманом регулярної української армії, що зможе забезпечити підвалини його влади, і тому значна увага приділялась саме військовим судам. У результаті гетьманом було прийнято чимало нормативних документів, що формували військове правосуддя. У військовій галузі маріонеткова залежність гетьманату П. Скоропадського від Центральних держав була найбільш помітною.

Так, у травні 1918 року було створено Головне військово-судове управління і складено реєстр осіб, яких планувалося призначити на військово-судові посади. А 30 травня було прийнято закон «Про війську повинність».

Військові суди поділялися на вищі і штабні суди. До вищих належали Київський і Катеринославський військові суди, до штабних – ті, що діяли при штабах дивізій, корпусів і Головному штабі. Справи в цих судах розглядалися колегіями у складі голови та виборчих суддів. У засіданнях вищих судів передбачалася участь прокурора і захисника. Обов'язковою у військових судах була посада військового слідчого.

Менш реформованою була система прокуратури. Відповідно до закону «Про Державний Сенат», функції генерального прокурора виконував міністр юстиції. Посади прокурора і товариша прокурора були введені при кожному з трьох генеральних судів і при Загальному зібранні Державного Сенату. 18 травня 1918 року приймається закон «Про Державний варту». Під виглядом «державної варті» відроджувалася поліція. Державна варта підпорядковувалася старостам. На рівні губернії варту очолював інспектор Державної варті, а на рівні повіту – начальник Повітової державної варті.

Отже, організація судової влади в українській державі діяла за наступною схемою. Судова влада належала мировим суддям,

З'їзду мирових суддів, окружним судам, судовим палатам та Державному Сенату. Таким чином, головний сенс гетьманських реформ у галузі юстиції полягав у налагодженні традиційної російської моделі судоустрою. Стає зрозумілим, що гетьману вдалося відбудувати порушену субординаційну вертикаль судових органів і заповнити прогалини судового безвладдя, що утворилися за часів панування в Україні Центральної Ради і більшовицьких урядів.

Керуючись положеннями багатьох нормативних документів часів гетьманської влади можемо виділити найбільш поширені порушення в сфері дотримання прав і свобод людини при здійсненні правосуддя. Зокрема, це: надання переважній більшості законів зворотної сили; гіперболізація виняткової та виключної підсудності; можливість визначення складу злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням; перенасиченість статей санкціями про позбавлення або обмеження громадянських прав; дозвіл на слухання окремих справ без участі адвоката; розглядання кримінальних справ без дізнання й слідства; відсутність чіткого розмежування карної і адміністративної відповідальності; дозволи на арешти без суду і слідства тощо.

Багато з вищевказаного свідчить про випадки грубого порушення прав людини за часів існування гетьманської держави, проте посилена увага до нормалізації судочинства та вдосконалення судової системи засвідчували прагнення уряду практичними кроками забезпечити пріоритети законів та неухильне їх дотримання. У цілому судова влада була більш-менш виваженою.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПОВ'ЯЗАНА З НАДАнням ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ»

Питання спеціального суб'єкта злочину є вкрай важливим як з точки зору наукового пізнання – для правильного уявлення про природу злочинної поведінки, так і з точки зору юридичної практики – для ефективної і адекватної кримінально-правової кваліфікації. Адже й нині на практиці трапляються випадки кримінального переслідування особи – загального суб'єкта злочину – за злочинами, які можуть бути вчинені спеціальним суб'єктом. Ситуація ускладнюється з появою нових різновидів спеціального суб'єкта злочину внаслідок змін і доповнень до законодавства.

Саме такі зміни сталися після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 7 квітня 2011 року № 3207-VI.

Серед внесених цим законом змін, зокрема, слід вказати на зміну назви Розділу XVII Особливої частини КК – внаслідок прийняття Закону він почав називатися «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», а також на доповнення даного розділу статтями 365² «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», та 368⁴ «Підкуп особи, яка надає публічні послуги».

Унаслідок цих змін сформувався новий спеціальний суб'єкт злочину – особа, що здійснює професійну діяльність пов'язану з наданням публічних послуг, за умови, що така особа не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування.

З аналізу вищевказаних статей КК слід зробити висновок, що подібну професійну діяльність здійснюють: аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями,

посадовими особами місцевого самоврядування, але здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, арбітражного керуючого, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій).

З аналізу даного переліку можна зробити висновки про наступне. По-перше, закон виділяє дві групи осіб, які надають публічні послуги:

- 1) аудитори, нотаріуси, оцінювачі, статус яких як спеціальних суб'єктів ніким чином не обумовлюється додатковими вимогами;
- 2) інші особи, які здійснюють виконання вищевказаних функцій – лише на час виконання даних функцій.

Причини такої класифікації слід, на нашу думку, шукати в рамках правової природи подібних статусів. Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про аудиторську діяльність», аудитором може бути фізична особа, яка має сертифікат, що визначає її кваліфікаційну придатність на заняття аудиторською діяльністю на території України. Ст. 3 Закону України «Про нотаріат» зазначає, що нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш ніж шість років, із них помічником нотаріуса або консультантом державної нотаріальної контори – не менше трьох років, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Ст. 6 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» вказує, що оцінювачами можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які склали кваліфікаційний іспит та одержали кваліфікаційне свідоцтво оцінювача відповідно до вимог цього Закону.

Специфіка статусу цих суб'єктів полягає в тому, що для здійснення професійної діяльності їм не потрібна додаткова санкція органів державної влади чи інших осіб – достатньо наявності свідоцтва або сертифікату. Тобто фактично держава

дає аудитору, нотаріусу або оцінювачу право на здійснення невизначеного обсягу відповідних публічних послуг – шляхом видачі сертифіката/свідоцтва.

Інша категорія осіб, що надають публічні послуги має певну особливість. Так, її теж умовно можна поділити на дві групи. До першої слід зарахувати осіб, які виконують обов'язки експерта та арбітражного керуючого. Особливістю статусу цих осіб є наступне. Так, відповідно до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» для виконання своїх обов'язків, крім свідоцтва арбітражного керуючого і внесення до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України, особа має також бути призначена господарським судом (ст. 1 Закону). Тобто фактично суд надає додаткову санкцію на проведення певної публічної послуги.

Щодо експерта, то можна припустити, що в статті йдеться про судового експерта. Ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» зазначає, що Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності в порядку, передбаченому цим Законом. Таким чином, для призначення особи судовим експертом потрібна наявність у неї кваліфікації з відповідної спеціальності. У той же час, слід зауважити, що для виконання особою, що має таку кваліфікацію, відповідних функцій, вона повинна бути призначена

судом (ст. 41 ГПК, ст. 143 ЦПК, ст. 81 КАСУ), або стороною захисту на договірних засадах, слідчим, прокурором чи слідчим суддею (ст. 69, 243,244 КПК).

Таким чином, і арбітражний керуючий, і експерт для виконання своїх обов'язків, крім наявності підтвердженої кваліфікації повинні бути призначені відповідними органами правосуддя.

Нарешті остання категорія осіб, що здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг – незалежні посередники, члени трудового арбітражу чи третейські судді – призначаються сторонами відповідного спору (ст. 10, 11 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів», ст. 2,5 Закону України «Про третейські суди»). Таким чином, законодавець надає сторонам право самостійно призначати компетентних осіб для вирішення цивільних, господарських чи трудових спорів і це, відповідно, є публічною послугою.

Отже, різниця між двома категоріями осіб, що надають публічні послуги, полягає в тому, що одні мають право здійснювати відповідну діяльність без будь-яких додаткових санкцій, а інші призначаються судом/іншими органами/сторонами спору для вирішення конкретного питання/спору і мають нести відповідальність лише за свої дії під час виконання даних функцій.

РОЛЬ СТАРШИНСЬКИХ РАД У ФОРМУВАННІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНЩИНИ

Згідно зі старим козацьким звичаєм, обрання нового гетьмана розглядалося як виключна прерогатива Генеральних рад, однак поступово протягом другої половини XVII ст. Старшинські ради монополізували не тільки право на попереднє визначення кандидатур гетьманів, а й власне право обрання нового гетьмана. За таких умов рядові козаки були лише свідками, а не активними учасниками процесу обрання нового гетьмана. Керуючись звичаєм, за порушення «давніх прав і вольностей» Генеральна рада могла в будь-який час усунути гетьмана з посади, тому термін його повноважень одержав назву «до ласки войскової».

Другі Переяславські статті обмежили вільний вибір гетьмана. Відповідно до ст. 7 Переяславської угоди 1659 р., Генеральна рада могла усувати з посади і судити гетьмана лише з дозволу царя. Ст. 4 угоди вимагала обов'язкового прибуття новообраного гетьмана до Москви для затвердження царем.

Глухівська угода 1669 р. скасувала чинність ст. 4 Переяславської угоди 1659 р., у той же час, залишилась чинною норма, що містилася в «Нових статтях» Юрія Хмельницького 1659 р., за якими Війську Запорозькому заборонялося без санкції царя зміщувати гетьманів за будь-які проступки, окрім лише зради царя: «А самим однолично гетмана, без указа царского величества, не переменять...».

На практиці ж вирішальну роль при обранні та усуненні гетьманів від влади відігравала старшинська верхівка. Яскравим прикладом є наступне. І. Самойловича обрали на вузькій раді «значних людей» у Козелецькій Діброві 27 червня 1672 р. по Московський бік кордону, в оточенні стрільців воеводи

Г. Ромодановського. Згоди вдалося досягти відразу, тим більше, що кандидатуру було наперед узгоджено. Однак частина козацької старшини, використовуючи цілеспрямовану зовнішню політику І. Самойловича, що розходилася з прагненням Москви, зробила все можливе для того, щоб скомпрометувати гетьмана перед російським урядом. Інкримінуючи йому зраду, в «Чолобитній» до царя від 7 липня 1687 р. старшина зазначала, що І. Самойлович «про землі тієї сторони Дніпра говорив жорстоко: не так буде, як Москва з поляками в мирних своїх договорах постановила. Учиним ми так, як нам потрібно». «Чолобитна» була написана від імені всього Війська Запорозького («просит все войско Запорожское») і підписана генеральною старшиною (обозним, суддею, осавулом (І. Мазепою), писарем і п'ятьма полковниками. До того ж, старшина спиралась на підтримку царських воєвод і самого царя, зацікавлених у послабленні автономії України. Цей наклеп і вирішив долю І. Самойловича.

Крім безпосереднього впливу на процес заміщення вищої керівної посади в державі, Старшинська рада активно втручалася в проведення кадрової політики, визначаючи кандидатів на заміщення вакантних посад у державному апараті та звільняючи старшин від виконання їхніх посадових обов'язків. Так, гетьман І. Брюховецький повідомляв цареві, що на посаду ніжинського полковника «выбрали со всею старшиною Артема Мартынова». Старшинська рада, яка зібралася у 1687 р. в наметі російського князя Голіцина, обрала декількох полковників, генерального писаря та генерального суддю.

Отримані в процесі досліджень результати проблеми еволюції шляхів формування кадрового складу козацької старшини свідчать про занепад наприкінці XVII – на початку XVIII ст. традицій виборності полкової та сотенної старшини рядовими козаками. Випадки, коли відбувається пряме призначення або зняття «згори», стають нормою, натомість козацькі Генеральні ради перетворюються на простих фіксаторів подій.

Така практика знаходила підтримку з боку царського уряду, бо цілком відповідала прагненням царизму усунути широкий

козацький загаль від вирішення політичних питань і зосередити владу в руках старшинської олігархії.

Тож протягом другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. реальні повноваження Старшинських рад щодо призначення центральних органів влади та управління Гетьманщини зростали.

ЗЛОЧИНИ ЗА СУДЕБНИКОМ КАЗИМИРА 1468 РОКУ

Недавнє прийняття Кримінального процесуального кодексу України зумовлює важливість звернення до вивчення вітчизняного досвіду у сфері кримінального права та кримінального процесу. Цікавим періодом, який потребує подальшого дослідження, є так званий литовський період, коли більшість українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського. Однією з перших спроб подолання правового партикуляризму і створення єдиного для всієї держави права був Судебник Казимира 1468 року. Він дає матеріал для висновків щодо сутності та характеру кримінального права XV ст. Дана розвідка ставить за мету з'ясування видів злочинів за цією правовою пам'яткою.

Судебник великого князя Казимира Ягайловича, виданий 29 лютого 1468 року, сприяв розвитку інституту злочину в литовсько-руському праві. Насамперед це було пов'язане з призначенням Судебника: він був виданий як інструкція для суддів у недавно створених доменіальних судах. Тож у ньому було систематизовано ті види злочинів, які були підсудні цим судам. Відтак Судебник не згадує про всі злочини, які були відомі литовсько-руському праву другої половини XV ст., але докладно розглядає крадіжки, інші злочини проти власності (привласнення прибудної худоби, виведення чужої челяді) та «наїзди і поруби» – озброєні напади на домівки. Суд по більш тяжких злочинах влада вилучала з-під присуду вотчинників і віддавала регіональним судам, де судочинство відправляли воєводи і старости.

Крадіжці відведена переважна більшість статей Судебника. Аналіз їхнього змісту дає підстави для висновку, що в литовсько-руському праві XV ст. розрізняли просту і кваліфіковану крадіжки. Простою вважалася крадіжка, вчинена вперше, з сумою крадених

речей менше полтини грошей (ст. 14). Кваліфікованою вважалася повторна крадіжка; якщо сума краденого складала більше полтини грошей або було вкрадено коня чи корову, то така крадіжка також вважалася кваліфікованою, навіть якщо вартість вкраденого була менше, ніж полтина грошей (ст. 13). Для кваліфікації тяжкості крадіжки велике значення мала суспільна думка околиці, загалу про злочинця. Якщо він вважався особою підозрілою, тобто здатною на протиправний вчинок, то, як правило, карався смертю (ст. 16). Співучасники злочину (підбурювачі, переховувачі) каралися, як і безпосередній виконавець злочину (ст. 1, 7). Слід вказати, що жінка і діти злодія, які знали про злочин чоловіка і батька та споживали крадене, відповідали як співучасники злочину. Виняток становили діти до 7 років. Якщо ж злодій не приносив додому краденого і його родина не споживала того, то вони не несли відповідальності (ст. 6). Суб'єктами крадіжки в Судебнику виступають і залежні селяни, і дрібні феодалівасали.

За першу крадіжку злодій має сплатити вину (ст. 3), смертну кару йому не призначали. У ст. 4 і 6 вказувалося, що сплата збитків потерпілому має здійснюватися із речей злочинця. Стаття 14 доповнює, що сплата вини – штрафу на користь суддів – також здійснюється із майна злодія. Повторна крадіжка каралася підвищенням.

Іншим видом злочинів, про який йдеться у статтях Судебника Казимира, було привласнення знахідки (ст. 23), виведення челяді з дому і маєтності її хазяїна (ст. 24). Такі правопорушення розцінювалися як крадіжки і каралися відповідно. Тож бачимо, що Судебник посилив правову охорону приватної власності. Це свідчить про більш уважне ставлення законодавця до питань власності.

Якщо суб'єктами цих видів злочинів могли бути будь-які особи, то суб'єктами наступних видів – порубів і наїздів – були лише феодалівземлевласники. Наїздами називалися озброєні напади на домівки, як правило, сусідів, здійснювані з корисливою

метою. Порубами називалися покалічення, поранення людей під час наїзду. Влада не могла вжити дієвих заходів з метою попередження або викорінення цих злочинів, тож законодавець обмежувався лише тим, що передав розгляд пов'язаних з ними справ до суду великого князя або Панів-Ради. Ці суди вважалися вищими судами в державі.

Отже, Судебник Казимира 1468 року регламентував обмежене коло злочинів, підсудних доменіальним судам, або тих, де сторонами виступали феодали-вотчинники.

РЕФОРМИ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ГАЛИЧИНОЮ В ХІХ СТ.

Процес підпорядкування захоплених Габсбургами територій тривав майже декілька століть. Віденські правителі поступово позбавляли ці землі атрибутів їхньої колишньої державності. Набрала поширення політика свідомого зіткнення інтересів різних народів й вибіркоче толерування окремих національностей (чехів, хорватів).

Тож на початку ХІХ ст. територія, об'єднана габсбурзькою династією під назвою Австрійська імперія, включала численні землі в Центральній-Східній Європі, які умовно можна поділити на три групи. Першу з них становили землі німецьких держав (Верхня і Нижня Австрія, Штірія, Карінтія, Тіроль). Другу групу творили слов'янські землі (Крайна, Гориця, Хорватія, Славонія, Далмація, Закарпаття, Галичина, Буковина, Чехія, Моравія, Словаччина). Третя група – це Угорське королівство (Угорщина, Трансільванія).

Адміністративно-територіальний поділ володінь Габсбургів здійснювався без урахування інтересів земель і народів, які з різних причин втратили державну незалежність. Приєднання численних територій із різними державницькими традиціями призвело до складної державно-правової ситуації в політичному житті монархії.

В умовах освіченого абсолютизму Австрійська централізована держава вимагала уніфікації інститутів управління. Реформи імператриці Марії Терезії сприяли створенню, фактично, нового державного ладу, посиливши централізацію державного управління монархією, землі якої охоплювали майже третину тогочасної Європи. У 1743 р. було утворено новий орган державного

управління – Державну канцелярію, перейменовану згодом на Таємну придворну державну канцелярію, до складу якої увійшли три державні міністри, три державні радники й один референт.

Повноваження Державної канцелярії у період правління Марії Терезії та Йосифа II та її місце в системі державного управління помітно змінилися. Її повноваження та розширення сфери впливу віддзеркалювалися в офіційних назвах: Чесько-австрійська канцелярія (1749 р.), Директорія у суспільних і фінансових справах для чеських і австрійських земель (1752 р.), Об'єднана придворна чесько-австрійська канцелярія (1761 р.), Об'єднана придворна палата (1782 р.), Камеральна та суспільно-політична дирекція (1792 р.), Об'єднана придворна канцелярія (1802 р.). Ця установа, яку очолював Вищий канцлер, відала всіма внутрішніми справами, за винятком фінансових та судових. У 1742 р. було утворено Особливу канцелярію, у відання якої в 1760 р. перейшли питання зовнішньої політики, вилучені з компетенції Державної канцелярії. Особлива канцелярія з деякими змінами проіснувала до 1848 р. (як, зрештою, і державна). У другій половині 1761 р. через створення Державної ради було засновано найвищу над усіма надвірними установами дорадчу колегію, яка мала дбати про координацію роботи всіх офіційних установ імперії.

Чергова реорганізація апарату управління припадає на перше десятиріччя XIX ст. Тоді було сформовано чотири головні відомства загальнодержавного значення – управління внутрішніх, зовнішніх, військових і фінансових справ. У 1814 р. як дорадчий орган утворено Конференційну раду. До її компетенції входило також додаткове вивчення питань після їх обговорення Державною канцелярією. Зовнішньополітичні проблеми імперії до 1848 р. перебували у віданні Придворної канцелярії. Військовими справами до 1848 р. займалася Придворна військова рада. З 1808 р. військовий міністр мав фактично декоративні функції, а в 1812 р. цю посаду ліквідували. Найважливішими справами, пов'язаними з управлінням окремими країнами монархії, відали окремі

Придворні канцелярії: чеська, угорська, семигородська, волоська, нідерландська і галицька, кожну з яких очолював канцлер. Усі Придворні канцелярії розміщувалися у Відні і підпорядковувалися безпосередньо імператору.

Існувала окрема канцелярія для Галичини – Галицька придворна канцелярія – на чолі з канцлером (1774-1776, 1797-1803 рр.). Вона була підпорядкована безпосередньо імператорові: розробляла перспективні плани економічного розвитку Галичини на основі австрійського конституційного права, працювала над удосконаленням адміністративного поділу краю та формуванням галицьких владних структур.

Значний вплив на розвиток держави мали реформи у сфері освіти, релігії та аграрних відносин (1784 р. сільським громадам було надано право самоврядування; змінився статус священників, які стали державними службовцями). Військова реформа ввела обов'язкову військову повинність та централізований рекрутський набір.

Таким чином, Йосифінські реформи мали на меті покращити матеріальне становище жителів імперії, дати їм освіту, урівняти у правах, щоб зробити свідомими громадянами та надійними платниками податків.

**КОРАБЛІ ЯК НЕРУХОМЕ МАЙНО:
ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗА ПРАВОМ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ХІХ СТ.**

Повернення України до романо-германської правової сім'ї супроводжується змінами в низці інститутів насамперед цивільного права. У зв'язку з цим, закономірним є підвищення уваги до інституту приватної власності. Для успішного його розвитку та функціонування важливо всебічно вивчити історичний досвід у цій сфері. Тож звернення до історичних особливостей поділу речей на рухомі та нерухомі, згідно з правом, яке діяло на території України в ХІХ ст., представляє інтерес для сучасного розвитку цивілістики. Дана робота ставить за мету розгляд такого об'єкту нерухомого майна, як кораблі, і присвячена встановленню еволюції правового режиму кораблів за правом Російської імперії ХІХ ст.

У сучасному цивільному праві морські та повітряні судна можуть бути віднесені до нерухомого майна (ст. 181 Цивільного кодексу України). До нерухомого майна, згідно зі Зводом Законів Російської Імперії, перш за все відносилися земля та все, що було з нею пов'язано: угіддя, будинки, заводи, фабрики, крамниці, різні будівлі, пусті дворові місця та залізниці. Кораблі було додано до переліку нерухомого майна лише у Торговому Статуті. Однак передумови виділення кораблів як нерухомого майна були помітні ще наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ ст.: за ст. 78 п. 20 Грамоти на права та вигоди містам Російської імперії (Жалуваної грамоти містам), виданої Катериною ІІ у 1785 р., власники кораблів вважалися міськими обивателями нарівні з тими особами, які були власниками земель та будинків (ст. 78, п. 20). Власниками морських суден могли бути лише купці І гільдії, які мали оголошений капітал вище 10 тисяч і до

50 тисяч рублів (ст. 102, 105), та імениті городяни (ст. 136). Купці II гільдії мали оголошений капітал вище 5 тисяч і до 10 тисяч рублів (ст. 108) і могли бути власниками тільки річкових суден (ст. 111). Купцям III гільдії дозволялося мати у власності лише малі річкові судна (ст. 117). Зрозуміло, що дворяни як стан, що складав суспільну еліту, також могли мати у власності кораблі. Тож коло осіб, які могли бути власниками кораблів, було обмежене дворянами, купцями I гільдії та іменитими городянами.

Уже в першій половині XIX ст. Височайше затвердженим рішенням Державної Ради (від 9 червня 1826 р.) встановлювалося обов'язкове повернення в державу документації торговельних купецьких кораблів, проданих за кордон, а також кораблів, що загинули під час шторму. Продаж кораблів за кордоном іноземцям мала здійснюватися виключно з повідомленням російського консула, що знаходився при порту. Консули видавали нові атестати (якщо власник отримав корабель відразу після побудови) або кріпості (якщо власник придбав корабель через купівлю) кораблям для продажу, а всю документацію на корабель повинні були забирати та повертати до Департаменту зовнішньої торгівлі. Департамент залишав у себе митні паспорти суден, а решту документів передавав для зберігання у Департамент мануфактур та внутрішньої торгівлі. Ті кораблі, які продавалися іноземцям у російських портах, не випускалися з порту, доки не буде здана з нього вся документація. Контроль покладался на митниці.

Однак встановленні правила диктували необхідність чіткого визначення переліку документів, які підлягали передачі консулам або митницям при продажу корабля за кордон. За представленням міністра фінансів від 2 жовтня 1827 р., такими документами вважалися: атестати про побудову або кріпості про купівлю корабля, паспорти Державної й Адміралтейц-колегії, портових начальників і митниць, патенти на підняття прапора та інші акти, які видавалися іноземними портами.

Поява цих правил викликана значним збільшенням кількості торгових суден. Зростання кількості кораблів на Півдні Російської

імперії пов'язане, насамперед, із освоєнням земель Північного Причорномор'я і заснуванням міст Херсон, Миколаїв, Одеса, що стали центрами суднобудування та морської торгівлі. Після поразки у Кримській війні Росії було заборонено тримати Чорноморський військовий флот, тож відбулася переорієнтація Півдня імперії на торгівлю. Це, на нашу думку, й сприяло значному поживленню морської торгівлі і, як наслідок, внесення кораблів до переліку об'єктів нерухомості.

Тож внесення кораблів до переліку об'єктів нерухомого майна було явищем закономірним і диктувалося об'єктивними умовами розвитку суспільних відносин.

РОЛЬ ПОЛИЦИИ В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ ПРОТИВОПРАВНЫХ ДЕЙСТВИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Криминогенная ситуация среди несовершеннолетних в Российской Федерации за последние годы показывает относительную устойчивость и снижение, по сравнению с предыдущими годами. Так, по состоянию на апрель 2013 г. каждое двадцать второе оконченное преступление было совершено несовершеннолетними или при их соучастии. В 2012 году несовершеннолетними или при их соучастии совершалось каждое двадцатое преступление, в 2009-2011 годах – каждое восемнадцатое, в 2008 – каждое 15-е, в 2007 – 13-е и в 2006 г. каждое 12-е.

Некоторые ученые связывают снижение данных показателей с уменьшением численности несовершеннолетних в структуре населения. Однако снижение уровня преступности видится, прежде всего, в эффективном взаимодействии правоохранительных органов с учреждениями и службами государственной системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. Взаимодействие выражается в том, что эти структуры, а именно: подразделения по делам несовершеннолетних ОВД, комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав, уголовно-исполнительные инспекции, органы внутренних дел, прокуратура, социальные службы, обеспечивают не только сбор материалов, необходимых для установления условий жизни и воспитания несовершеннолетних, выявляют причины, способствовавшие совершению преступления, но и предотвращают противоправные действия, совершаемые несовершеннолетними. Важная роль в профилактике преступности несовершеннолетних принадлежит полиции.

Так, согласно п. 4 ст. 12 Федерального закона «О полиции», вступившего в силу с 1 марта 2011 года, на полицию возлагаются обязанности по участию в профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних, а также выявлению причин преступлений и административных правонарушений и условий, способствующих их совершению; принятию в пределах своих полномочий мер по их устранению; выявлению лиц, имеющих намерение совершить преступление и проведению с ними индивидуальной профилактической работы.

Данные полномочия проявляются в том, что сотрудники полиции инспектируют возможные места массового пребывания подростков, проверяют по месту жительства несовершеннолетних, состоящих на учете в органах внутренних дел, семьи «группы риска». С целью декриминализации подростковой среды сотрудники полиции проводят рабочие встречи с руководителями образовательных учреждений, общественных молодежных объединений и организаций для обсуждения вопросов по выработке и реализации совместных профилактических мер. Большое внимание уделяется разъяснительной работе. Полицейские проводят беседу с учащимся образовательных учреждений и их родителями, разъясняют об ответственности за совершение противоправных действий.

Кроме того, особое внимание уделяется мерам по пресечению наркомании, алкоголизма и табакокурения в подростковой среде, так как потребление несовершеннолетними алкоголя и наркотиков наносит вред не только физическому и духовному развитию личности, но и толкает еще не сформировавшуюся личность на путь антиобщественного и преступного поведения. По статистике 80 % всех преступлений, совершенных подростками, были совершены в состоянии алкогольного опьянения. Профилактика подросткового алкоголизма органами внутренних дел заключается, прежде всего, в раннем выявлении и постановке на профилактический учет детей, употребляющих спиртное.

Органы внутренних дел не только ежедневно проводят работу, направленную на выявление и пресечение фактов употребления алкогольных напитков подростками, но и являются одним из важнейших звеньев системы профилактики безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних.

Для осуществления возложенных указанных обязанностей полиция имеет право доставлять безнадзорных и беспризорных в центры временного содержания несовершеннолетних правонарушителей органов внутренних дел, в специализированные учреждения для несовершеннолетних, нуждающихся в социальной реабилитации, либо в служебное помещение территориального органа или подразделения полиции по основаниям и в порядке, которые предусмотрены федеральным законом, так как пункт 12 статьи 12 возлагает на полицию обязанность «осуществлять розыск несовершеннолетних, самовольно ушедших из специальных учебно-воспитательных учреждений закрытого типа органа управления образованием, и лиц, уклоняющихся от исполнения назначенных им судом принудительных мер воспитательного воздействия».

Вышеперечисленная деятельность полиции опирается на принцип беспристрастности, который закреплен в ст. 7 Федерального закона «О полиции», согласно которому полиция защищает права, свободы и законные интересы человека и гражданина независимо от пола, расы, национальности, языка, происхождения, имущественного и должностного положения, места жительства, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, а также других обстоятельств.

Перечисленные критерии относятся к биологическим и демографическим признакам. Однако к демографической группе признаков, как известно, относится не только пол, но и возраст. Странно, почему в указанной статье законодатель не указал такой важный признак.

Безусловно, в силу социальной и психофизиологической незрелости несовершеннолетние ограничены в реализации своих

прав и несении обязанностей. Кроме того, уголовно-процессуальный статус несовершеннолетнего субъекта существенно отличается от его правового статуса в рамках гражданских, трудовых, семейных и даже гражданско-процессуальных правоотношений. В частности, ограничение процессуальной самостоятельности несовершеннолетнего компенсируется обеспечением ему дополнительных гарантий в реализации процессуальных прав и обязанностей. С этой целью законодательство предусматривает представительство интересов несовершеннолетнего профессиональным защитником и законным представителем: «в российском уголовно-процессуальном законодательстве довольно подробно регламентируется процедура участия законного представителя несовершеннолетнего в процедуре досудебного производства».

Можно возразить, что возраст подразумевался законодателем, ведь в части 2 статьи 1 «Назначение полиции» указано на то, что полиция «незамедлительно приходит на помощь каждому, кто нуждается в ее защите от преступных и иных противоправных посягательств». «Каждому», вероятно, независимо от пола, возраста, расы и т. д., но почему же говоря о защите прав, свобод и законных интересов человека и гражданина законодатель обходит стороной такой важный признак как возраст в статье седьмой? Толкуя статью 7, мы видим равенство в защите прав, свобод и законных интересов мужчин и женщин, однако такая важная группа лиц, как несовершеннолетние, остались за пределами законодательных строк. А это очень важный аспект, прежде всего для усиления процессуальных гарантий прав несовершеннолетних, а также их свобод и законных интересов.

Сравнение норм Конституции РФ (часть 2 статьи 19) и Федерального закона «О полиции» (часть 1 статьи 7) позволяет определить их тождество. Можно предположить, что законодатель продублировал конституционную норму в Федеральном законе, однако, в Конституции РФ сказано о гарантиях равенства прав и свобод человека и гражданина независимо от пола, расы и других перечисленных признаков. Понятно, что возраст не указан в

силу того, что как отмечалось выше, круг прав и обязанностей несовершеннолетних значительно отличается от совершеннолетних. Но в Федеральном законе «О полиции» речь идет о беспристрастности полиции при защите прав, свобод и законных интересов. И лица, не достигшие возраста совершеннолетия, хотя и обладающие рядом ограниченных прав и свобод, должны иметь гарантию на защиту своих прав со стороны полиции.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ И СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ ГОСУДАРСТВА

Важной составляющей глобализации, затронувшей самые отдаленные уголки современной цивилизации, являются демографические процессы. Данная тематика нашла свое отражение в трудах современных демографов, экономистов, социологов, философов, историков и, наконец, юристов. По мнению Н. С. Колесовой, понятием *«демографический процесс»* охватываются основные параметры воспроизводства народонаселения и его динамика, проблемы семьи, здравоохранения, образования, условий труда и другие составляющие.

В теоретическом плане, как замечает М. А. Клупт, «Демографическая теория всегда представляла собой проекцию определённых социологических идей». Устоявшейся научной концепцией, отображающей демографический процесс, является концепция демографического перехода (оформилась в середине XX в.) и возникшие на ее основе теории второго и третьего демографического переходов. Теории перехода, формируясь в периоды крупномасштабных социальных изменений, не обладают универсальностью, не охватывают всё демографическое многообразие современности. Альтернативой теориям демографического перехода является концепция многообразия современности (multiple modernities). Эта теория обладает большей эластичностью: она не отрицает выявления общих закономерностей демографического развития, но при этом взгляд на мир как поликультурное явление показывает возможность и неизбежность демографической синкретики.

Концепция многообразия современности отображает реалии конца XX – начала XXI века, именуемые постмодерном. По определению Э. Гидденса, постмодерн – это эпоха в развитии

человечества, которая отличается качественным увеличением неопределенности весьма многих социальных реалий; становятся очевидными проявления хаоса, случайности, многовариантности и альтернативности. Некоторые из постмодернистов отмечают невозможность переменам проникнуть во все культуры и сферы общественной жизни.

Характеризуя мировое демографическое развитие, С. А. Кравченко отмечает, что разные компоненты социума находятся в различных темпомирах, т. е. имеют динамику развития, характер которой относится к исторически разному времени, поэтому сегодня правильнее говорить об особенностях глоболокального постмодерна применительно к конкретному социально-культурному пространству.

Тенденции народонаселения являются весьма противоречивыми: в одних странах наблюдается высокая рождаемость, и в других – низкая. В целом же с конца XIX – начала XX столетия в демографической ситуации стала проявляться новая тенденция в воспроизводстве населения, характеризующаяся невысокой рождаемостью, снижением уровня смертности, низкими показателями естественного прироста населения.

Осмысление демографического процесса и выявление его составляющих ведет к необходимости активного формирования политики народонаселения. Демографическая политика не может быть единой для всех государств, в самом общем виде она может быть охарактеризована таким образом: в странах с низкой рождаемостью она направлена на повышение показателей естественного прироста населения, соответственно, в странах с высокой рождаемостью – на снижение рождаемости.

На демографические процессы в регионе Центральной и Восточной Европы, к которому принадлежит Украина, негативно влияют последствия рыночных реформ 90-х гг. XX века. Среди них М. А. Клупт выделяет: *во-первых*, кризис государственных институтов правопорядка, здравоохранения и социальной защиты, повлекших рост убийств, отравления алкоголем, смертность от

инфекционных заболеваний; *во-вторых*, это «разруха в головах», разрушение социальных нормативных систем, распространение «разнообразных вариантов аномического поведения, от потери представлений о том, какое поведение является теперь «правильным», до сознательного нарушения моральных норм». Изменения институциональной структуры отозвались распространением внебрачных и добрачных сожителств, увеличением доли внебрачных детей. В свою очередь, изменение экономических правил, и расширение экономических возможностей перестало жестко увязываться с юридически регистрируемым браком: «в конкурсе «институтов» супружеская семья с детьми потерпела жестокое поражение,... сформировался крайне низкий уровень рождаемости».

Использование институционального подхода в исследованиях посвященных демографической политике государства требует учета наличия глубинных интегративных структур общества; анализа национальных моделей социального государства; оценки уровня развития институтов гражданского общества и системы политических институтов; понимания ментальных характеристик общества и господствующих в нем систем ценностей.

Путь в демографическое будущее для многих стран, в том числе и для Украины, пролегает через усиление *социальной роли государства*, выдвижение на первый план *социальных аспектов государства*. Преодоление социального неравенства развитие социальных стандартов под силу только государству. Н. С. Колесова соглашается с тезисом М. В. Баглая о том, что «каким бы продуктивным ни был дух личной ответственности человека за свою судьбу, все же значительная часть населения неспособна к самообеспечению».

По данным 2012 года около четверти населения Украины находилось за чертой бедности. И бедные не пенсионеры, а семьи с детьми. Таковы данные Института демографии и социальных исследований НАН Украины. Подсчеты же ООН пессимистичнее – бедных в стране насчитывается почти 80 %.

По мнению специалистов, предельно допустимый порог бедности не должен превышать 10 % населения. Следствием слабости социальной составляющей украинского государства является ухудшение качества жизни и сохранение негативных тенденций демографического процесса. Вывод очевиден – украинским обществом крайне затребованы социальные аспекты государства.

АНТИКОРУПЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЧИННИК ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Більшість фахівців звертають увагу на те, що лише заходами кримінально-правової репресії вирішити проблему протидії корупції є проблематичним. За таких умов вважається, що ефективним буде створення правового поля для реалізації конкретних інтересів у цій сфері.

Зокрема, С. П. Глінкіна виділяє два можливі шляхи обмеження корупції: створення чіткої та підконтрольної з боку суспільства системи привілеїв для службовців та зміна характеру економіки з рентоорієнтованої на виробничу.

Разом з тим, розглядаючи механізм протидії корупції, російський кримінолог Т. М. Лопатіна, окрім економічних (належне соціальне забезпечення держслужбовців), організаційних (відповідна система контролю за діяльністю держслужбовців), надає перевагу моральним засадам в антикорупційній діяльності. Адже хабарництво, на думку Т. М. Лопатіної, як аспект службової поведінки, давно стало звичним явищем у середовищі державних службовців і не вважається антикорупційним вчинком. У зв'язку з цим, пропонується розробити Кодекс поведінки держслужбовців, що обумовить запровадження стримувальних моральних принципів у систему державної служби, про що неодноразово згадувалось як українськими дослідниками, так і зарубіжними експертами. З огляду на те, що окремі дослідники вбачають соціальну сутність корупції у занепаді моральності, можна стверджувати, що відновлення моральності та підвищення рівня соціальної культури суспільства стане ефективним засобом протидії корупції.

При розробці Кодексу поведінки держслужбовців необхідно враховувати зарубіжний досвід, зокрема, США, і створити

умови ефективної дії його норм, а не залишити черговим декларативним приписом на папері. Втілення в життя критеріїв чесності у сфері державної служби дозволить підвищити соціальну культуру посадовців, що має стати першочерговим завданням у напрямку протидії корупції поряд із застосуванням репресивних заходів впливу в цій сфері.

З огляду на те, що корупція вважається системою негативних поглядів, переконань, хворобою, що має у своїй основі психологічну установку використовувати державну службу не за призначенням, зміна такої системи мислення в напрямку підвищення рівня соціальної, у тому числі політичної, культури всіх учасників корупційних відносин має стати ефективним напрямом антикорупційної діяльності.

Разом з цим, професор М. І. Мельник визнає, що збереження відповідної системи моральних цінностей у суспільстві є стратегічним напрямком запобігання корупції. Це дозволить уникнути конфлікту інтересів при реалізації владних повноважень і буде сприяти належному функціонуванню інституту державної служби в цілому. Реалізація такого напрямку, на наш погляд, буде ефективною як раз тільки в разі підвищення рівня соціальної культури громадян. Із цього можна зробити висновок, що запобігання подальшій моральній деградації шляхом виховання належного рівня правової культури в суспільстві буде слугувати ефективним чинником в антикорупційній діяльності. При формуванні соціальної культури громадян слід враховувати характерні риси менталітету українського народу. Передусім дає взнаки історія України, особливо період радянських часів за панування тоталітарного режиму. Застосування каральних методів, залякування, клановість, корумпованість були притаманні владі тих часів. Окрім цього, індивідуалізм, коли особисті інтереси перемагають над суспільними, є характерною рисою нашого народу ще з давніх часів. А принцип західних демократичних країн «подумай, що ти зробив для країни, а не що країна зробила для тебе» ще не встиг упровадитись у суспільне життя нашої

держави. Звичайно цьому сприяють й інші суспільні негаразди – такі, як економічна криза, бідність населення. Отже, на сьогодні в багатьох державних органах, особливо силових структурах, при владі залишаються представники із менталітетом минулого режиму радянської влади і застосування принципів прозорості у своїй діяльності, рівності всіх перед законом, служіння народу є для них невідомими. Особливо небезпечними такі тенденції проявляють себе на вищих щаблях державної вертикалі, де панує політична корупція. Для зміни такої ситуації необхідно проводити політику виховання населення на демократичних правових принципах. Ефективні напрямки тут знаходяться у площині реформування кадрової політики, державної служби і, як то кажуть, – треба «ставити ставки» на майбутні покоління, тобто виховувати майбутніх держслужбовців в умовах патріотизму, престижу державної служби, професіоналізму, правової обізнаності.

При цьому, як визнано в літературі: «етика поведінки публічного службовця формується під впливом вимог, які визначає суспільство на певному рівні свого розвитку», тому при формуванні Кодексів поведінки держслужбовців слід враховувати критерій відповідності їх сучасним реаліям суспільної правосвідомості, змісту моральних та етичних норм у державі.

У літературі також зазначено, що правове регулювання етики поведінки державних службовців виступає превентивним заходом у протидії корупції.

Законодавство більшості європейських країн уже містить відповідні Кодекси, тому використання зарубіжного досвіду може слугувати орієнтиром у формуванні національних зводів правил поведінки службовців.

Разом з тим Комітет Міністрів Ради Європи свого часу рекомендував державам-учасницям прийняти національні Кодекси поведінки державних службовців на підставі розробленого тут Модельного кодексу поведінки державних службовців Ради Європи.

Основною метою прийняття таких законодавчих норм є врегулювання конфлікту інтересів на публічній службі, що має стати дієвим засобом у механізмі запобігання проявам корупції.

У літературі зазначено, що правила професійної етики мають поширюватись на публічних службовців не лише під час здійснення ними службових обов'язків, а й поза службою, і навіть певним чином після припинення ними повноважень. Це створює підвалини для формування системи культурних цінностей поведінки публічного службовця як реалізації його правосвідомості у своїй життєдіяльності, і не дозволяє обмежити сферу застосування етичних норм стінами певної державної установи, де відбувається реалізація його службових повноважень.

Усе це створює умови для ефективного запобігання корупції, корупційній злочинності у сфері службової діяльності.

Разом з цим, для досягнення мети антикорупційної діяльності професор М. І. Мельник вважає необхідним створити умови, за яких правомірна поведінка, тобто з відповідним рівнем соціальної, у тому числі політичної, культури як службовців, так і громадян буде вважатись соціально престижною поведінкою, усунути можливості для зловживання владою, і створювати умови для формування антикорупційної культури громадян у цілому.

Побудова відносин у сфері службової діяльності на природних законах мінімізує прояви зловживання владою в суспільстві. До таких законів належать закони вільної конкуренції, рівності, незловживання правами. Окрім зазначених, природні закони формуються в процесі життєдіяльності суспільства, норми яких мають відповідати сучасним реаліям розвитку цього суспільства. Також ті члени суспільства, які вже мають належний рівень соціальної культури, здатні самостійно створювати нові природні закони. Виховання висококультурної нації сприятиме протидії протиприродним явищам у суспільстві, зокрема корупції і корупційній злочинності. Формування еліти, здатної не тільки дотримуватись природних законів життя, а й самостійно створювати, виявляти нові природні закони дозволить розвивати

і підвищувати рівень соціальної культури інших членів суспільства. За зразок можна взяти рух джентельменства в Англії як приклад високої соціальної культури людини і формувати сучасну еліту в українському суспільстві.

Створюючи умови для формування належного рівня антикорупційної культури громадян в українському суспільстві, слід закладати ці основи з вихованням нового покоління, відслідковуючи тенденції його розвитку. Це може відбуватися шляхом моніторингу та реєстрації всіх форм девіантної спрямованості молоді (включити цю норму до системи державної статистики) для розробки своєчасного і оптимального прогнозу, що у свій час було запропоновано російським кримінологом С. Л. Сибіряковим. Отже, такий крок дасть можливість розробити відповідний план дій, спрямованих на ефективне запобігання корупції, тобто усунення корупційних проявів, не давши їм укорінитися в ментальності сучасних українців. Цей напрям можна віднести на спеціальний рівень запобігання корупції.

РОЗВИТОК ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

Актуальною проблемою сучасного життя країни є досягнення умов екологобезпечного землекористування. Значною мірою це зумовлює розвиток системи управління земельними ресурсами. Поки що немає єдиної концепції системи управління земельними ресурсами. Формування її цільових функцій є вагомою умовою у функціонуванні екологобезпечного землекористування, оскільки основне призначення їх полягає в забезпеченні високої ефективності діяльності суб'єктів господарювання на землі, їхньої чіткої, рівномірної роботи, всебічної зацікавленості в досягненні найвищих еколого-економічних результатів у землекористуванні.

На основі аналітичного огляду праць та на засадах власного досвіду нами зроблено висновок: перелік функцій управління земельними ресурсами обов'язково повинен враховувати той факт, що земля – найважливіша частина навколишнього середовища, яка характеризується простором і рельєфом, кліматом і ґрунтовим покривом, рослинністю, водами і надрами; вона – головний засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві, а також просторовий базис розміщення об'єктів усіх галузей і сфер народного господарства. Із методологічної та методичної точки зору на поставлене завдання можна зробити висновок: прерогативою системи функцій управління є земельно-кадастрові роботи та організація землевпорядного виробництва.

Обґрунтуємо зміст кожної з названих функцій.

Функція «земельно-кадастрові роботи». У зв'язку із сучасними перетвореннями господарського механізму, тобто реформуванням організаційних структур і форм господарювання, правових

норм, докорінно змінюються умови і форми використання земельних ресурсів. При цьому, з одного боку, активно йде процес диференціації землеволодіння і землекористування, з іншого боку, як свідчать статистичні дані, з року в рік погіршується якісний стан земель і екологічного середовища в цілому. Так, «... за 30 років (1961-1991) площі еродованих ґрунтів збільшилися майже на 30 %, а їхня питома вага у складі орних земель досягла 32 %. За сто років (1882-1991) ґрунти України втратили з орного шару майже 25 % гумусу, а за останні 30 років – трохи більше 8,5 %. Економічний розвиток України не може зупинитись, а отже, потрібні глибокі, радикальні і принципові зміни, серед яких особливе місце займає впровадження нової системи управління земельними ресурсами, що буде включати модернізацію громіздкої земельно-кадастрової документації, переведення картографічного забезпечення кадастру в цифрову форму, по суті, створення заново офіційної інформаційної системи про природний, господарський і правовий статус земель, вартість і правовий режим земельних ділянок.

Відповідно до ст. 193 Земельного кодексу України, державний земельний кадастр – це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками, та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів.

Таким чином, система державного земельного кадастру – це багатоцільова, багаторівнева, обліково-інформаційна система, що містить юридично значущу сукупність земельно-кадастрової документації (кадастрові справи, кадастрові карти (план) та ін.), матеріалів та інформації про земельні ділянки й інші об'єкти нерухомості, їх фізичні, економічні і правові характеристики. Ця система є невід'ємною частиною комплексу робіт земельних менеджерів (земельно-кадастровий процес) і включає:

– кадастрове зонування територій, тобто встановлення меж кадастрових зон; встановлення кадастрових кварталів у межах

населених пунктів; присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам;

– кадастрові зйомки – це геодезичне встановлення меж земельної ділянки; погодження меж земельної ділянки з суміжними власниками та землекористувачами; відновлення меж земельної ділянки на місцевості; встановлення меж частин земельної ділянки, які містять обтяження та обмеження щодо використання землі;

- виготовлення кадастрового плану;
- облік кількості та якості земель;
- бонітування ґрунтів;
- економічну оцінку земель;
- грошову оцінку земель і земельних ділянок.

Головними серед них для земельних менеджерів є три останні складові, які розглядаються як єдиний процес оцінки землі.

Бонітування ґрунтів (згідно зі ст. 199 Земельного кодексу України) – це порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх основними природними властивостями, які мають сталий характер та суттєво впливають на врожайність сільськогосподарських культур, вирощуваних у конкретних природно-кліматичних умовах. Його дані служать для встановлення розмірів плати і вартісної оцінки земель.

Отже, бонітування є уточненим агрономічним угрупованням ґрунтів, де враховується їх якість за природною родючістю та висловлюється в балах (за 100-бальною шкалою) при зіставленні і коригуванні ґрунтів за середньою багатолітньою урожайністю основних сільськогосподарських культур, а на природних кормових угіддях – за виходом сіна і зеленої маси.

Бонітування ґрунтів для земельного менеджменту є логічним продовженням комплексного обстеження земель. Об'єктом бонітування є ґрунт. Критеріями бонітування є «потужність гумусного горизонту; відсотковий вміст гумусу, мулу і фізичної глини в ґрунті; валові запаси гумусу, азоту, фосфору і калію в ґрунті; механічний склад, кислотність, ступінь насиченості ґрунту основами тощо».

Бонітування ґрунтів і економічна оцінка земель тісно пов'язані між собою спільністю мети – визначення відносної придатності ґрунтів за їх родючістю для вирощування сільськогосподарських культур. Основну відмінність між ними ми вбачаємо в тому, що бонітування вивчає ґрунт як природне тіло, без урахування економічних умов ведення сільськогосподарського виробництва, а при економічній оцінці земля розглядається як головний засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві. Також економічна оцінка, на відміну від бонітування ґрунтів, припускає оцінку земель не тільки за їх родючістю, й за відношенням до ринку збуту, шляхів сполучення та інше. Тобто під економічною оцінкою земельних ресурсів мається на увазі грошове вираження економічного ефекту від цієї території, при відповідному способі її господарського використання. У підсумку можна стверджувати: економічна оцінка – це кількісне вираження якості землі з урахуванням місця розташування.

Економічна оцінка земель як функція управління відіграє вагому роль в ефективності землекористування, вона забезпечує економічне стимулювання розвитку суспільного виробництва через функціонування плати за землю, заходів відповідальності за порушення земельного законодавства, дотримання вимог щодо раціонального та ефективного використання й охорони земель. Тому не випадково бонітування ґрунтів та економічна оцінка земель мають розглядатися управлінцями сукупно, взаємопов'язано, при цьому враховувати, що достовірність отриманих результатів є запорукою розвитку екологобезпечного землекористування:

- для обґрунтування управлінських рішень при внутрігосподарському землеустрої: організації угідь і сівозмін, їх розміщенні на якісно різноманітних землях та ін.;
- при відведенні невеликих ділянок сільгоспугідь для несільськогосподарських цілей;

– для вирішення задач землеустрою, пов’язаних із формуванням землекористування підприємств, оптимізації їх розмірів та ін.

Наступна функція управління земельними ресурсами – організація землевпорядного виробництва. Це функція, що охоплює сукупність землевпорядних заходів, спрямованих на створення (або вдосконалення) оптимальних умов для вирішення завдань (проблем) землекористування в системі управління земельними ресурсами.

Нині ця функція на практиці істотно обмежена, тому майже припинилося планування раціонального використання та охорони земель. Унаслідок цього порушується принцип системного і цілеспрямованого економіко-екологічного, комплексного підходу до виконання землевпорядних робіт. Обмеження цієї функції пов’язано з не виправданим заниженням ролі функції землевпорядкування в системі управління земельними ресурсами. Так, в Земельному кодексі не визначено поняття «землевпорядкування» як науки і системи науково-практичних заходів, а згадується «крадькома» «землевпорядна документація».

Функція «організація землевпорядного виробництва» відбиває різні сторони діяльності землевпорядних органів із підвідомчими їм проектними організаціями із землевпорядкування тощо.

Зміст її можна визначити як:

- планування землевпорядних робіт;
- землевпорядне проектування з використанням принципів і методів екології ландшафтів (складання проектів внутрігосподарського землевпорядкування агрогосподарських формувань та проектів внутрішнього землевпорядкування, землеволодінь громадян);
- встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, землеволодінь і землекористувань;
- складання схем землевпорядкування;
- розробку техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- обґрунтування встановлення меж територій із особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;

– ведення землепорядної документації: складання проектів впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань, плани землегосподарського облаштування, матеріали інвентаризації земель, матеріали землеоцінних робіт, матеріали з виявлення і консервації деградованих сільськогосподарських угідь і забруднених земель тощо;

- облік і звітність виконаних робіт;
- нормування землепорядних робіт;
- організацію управління якістю праці;
- стимулювання якості проектно-вишукувальної та іншої документації;

– охорону праці і техніку безпеки при виконанні проектно-вишукувальних робіт тощо.

Наведені види роботи – це тільки загальне визначення завдань землепорядкування, які входять до його компетенції. Однак конкретний механізм вирішення поставлених завдань потребує деталізації змісту кожного виду робіт. Наприклад, складання проектів існуючих землеволодінь і землекористувань передбачає організацію угідь і сівозмін, впорядкування території сівозмін природних кормових угідь, багато річних насаджень та ін.

Враховуючи великий обсяг робіт, землепорядкування є багатогранним процесом, який охоплює питання організації використання всіх земельних ресурсів. Така організація забезпечується спеціалістами зі знанням теоретичної та методологічної бази сучасного землепорядкування, знанням геодезії та геодезичних робіт із землепорядкування, з дотриманням єдиних норм і правил при проведенні землепорядних робіт, які забезпечать стабілізацію хаосу у використанні земель, створять цілісну економіко-екологічну систему «виробництво – природне середовище».

Підсумовуючи, можна констатувати, що сформовані цільові функції управління земельними ресурсами (земельно-кадастрові роботи та організація землепорядного виробництва) забезпечать умови для подальшого розвитку екологічнобезпечного землекористування.

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Проблеми раціоналізації землекористування особливо актуалізувалися в останній час, коли аграрна сфера зазнала масштабних інституціональних трансформацій. Значною резонансністю відзначаються заходи щодо реформування відносин власності на земельні ресурси, впровадження перспективних організаційно-правових форм аграрного природокористування, вдосконалення системи фіскального регулювання залучення земельноресурсного потенціалу в господарський обіг. Виникла необхідність формування системи інституціонального забезпечення землекористування, що дасть можливість у постмораторний період створити умови для справедливого, прозорого перерозподілу земельної власності, уникнувши соціальних антагонізмів на селі.

Принципового значення набуває завдання розробки нових організаційно-економічних засад інституціонального забезпечення перспективних форм сільськогосподарського землекористування, які вбачатимуть залучення земельних ресурсів у продуктивний господарський обіг і сприятимуть їх перманентному відновленню та відтворенню. Варто забезпечити відповідність організаційно-технічних, фінансово-економічних, інституціонально-правових та соціально-психологічних факторів вимогам інституціоналізації вільного обігу сільськогосподарських земель, з метою створення прозорого і регульованого земельного ринку на регіональному рівні.

Постало питання формування нової моделі економічного стимулювання відтворення та охорони земельноресурсного потенціалу, що спонукатиме землевласників і землекористувачів до використання новітніх технологій землекористування, впровадження ними науково обґрунтованих агротехнічних заходів,

заліснення та залуження малопродуктивних земель. Потребують додаткових обґрунтувань заходи, пов'язані зі створенням спеціалізованих фінансово-кредитних установ (земельних банків), які будуть відігравати основну роль у системі перерозподілу сільськогосподарських земель у постмораторний період.

Реалізація інституту обмежень забезпечується через функціонування відповідних організацій. Останні виступають як об'єднання інституційних агентів, як оформлена частина асоційованого об'єкта. За допомогою організацій відбувається реалізація норм і правил господарюючими агентами, просування і закріплення зразків поведінки через експансію в навколишнє середовище норм і цінностей, функцій і послуг, пропонованих суб'єктами господарювання. Як зазначає Д. Норт, «... не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб установити правила гри, і використання організацій – щоб забезпечити дотримання цих правил...». Тобто вихідні засади інституціональної теорії визначаються двома складовими, по-перше, це потреби та цінності, що визначають напрям формування норм і правил гри, по-друге, – організації, які забезпечують практичну реалізацію цих норм і правил.

Аналіз інституціональних чинників формування земельних відносин передбачає дослідження впливу політики, менталітету, економічної культури, звичаїв і традицій, і рівнів інформованості та наукових знань на прийняття рішень суб'єктів господарювання.

Знання про суспільство є визначальним інституціональним чинником у формуванні поведінки людини та урядовця, зокрема. Ще Джон Стюарт Мілль зазначав: « Як люди мислять, зумовлює те, що вони роблять... ». Прийняття державних рішень є віддзеркаленням суспільної економічної думки та думки окремих виконавців. Все залежить від того, наскільки в суспільстві утвердились демократичні засади та об'єктивність прийняття рішень, коли поведінка окремого індивіда підпорядковується волі більшості.

Надзвичайна резонансність перегляду засадничих моментів земельних відносин вимагає розробки нових організаційно-економічних засад інституціонального забезпечення землекористування, щоб усунути ряд «вузьких місць», пов'язаних зі справедливим перерозподілом земельної власності, екологізацією залучення земельних ресурсів у господарський оборот, формуванням перспективних організаційно-правових форм аграрного природокористування.

Узагальнюючи існуючі підходи щодо обґрунтування ролі і значення землі в системі суспільного відтворення, можна стверджувати, що земельні ресурси – це фактор життєдіяльності та основний засіб сільськогосподарського виробництва, які забезпечують просторові та територіальні передумови соціально-економічного розвитку і господарської самодостатності національної економіки. З огляду на це, питання раціонального використання та охорони земельних ресурсів мають стати пріоритетними напрямками не лише економічної, а й екологічної політики.

Враховуючи багатофункціональну спрямованість земельно-ресурсного потенціалу, розробка ефективних регуляторних підйомів раціоналізації землекористування має базуватися на розумінні окремих характеристик земельних ресурсів і, відповідно, форм їх прояву. Це дасть можливість застосовувати ті важелі, що перетворюватимуть реальну цінність земельних ресурсів у повноцінний фактор товарно-грошових відносин. Особливо це актуально для сільськогосподарського землекористування, де земельні ресурси є засобом виробництва і базою розширеного відтворення. Внаслідок непослідовності проведення окремих етапів земельної реформи, вона зводилася до змін суто структурного характеру, як щодо суб'єктів землеволодіння, так і характеру землекористування.

Сприяти забезпеченню системи противаг між цілями землевласників, землекористувачів та держави може відповідне інституціональне забезпечення як сукупність методів, засобів та

заходів, спрямованих на демонтаж інститутів командно-адміністративної системи, що за своїм змістом не можуть бути вмонтовані в ринкову систему господарювання, вдосконалення інституціональних форм прикладання капіталу, які виникли в перехідний період, формування нових економічних інститутів, що мають своїм завданням забезпечити формування екологічних пріоритетів аграрного землекористування в чинник соціально-економічного піднесення, поставивши заслін деградації земельно-ресурсного потенціалу.

Щоб краще уявити шляхи та можливості досягнення цієї умови нами згруповано основні фактори деградації земельно-ресурсного потенціалу таким чином:

- фінансові;
- управлінські;
- інституціональні;
- агротехнічні;
- агрохімічні;
- соціально-психологічні.

Без врахування цих факторів розвиток цивілізованих земельних відносин уявляється проблематичним, погіршуючи умови отримання очікуваних результатів соціально-економічної реформ. Звернемо увагу, що найбільший деструктивний вплив на процеси землекористування здійснюють інституціональні фактори, а саме: відсутність сучасної системи Державного земельного кадастру, недостатня інституціональна впорядкованість комунальної форми власності на окремі категорії земель, розмитість регламенту прав і повноважень представницьких органів щодо охорони та відтворення земельних ресурсів, нерозвиненість грошово-кредитних та фінансово-банківських інститутів, що опосередковують обіг сільськогосподарських угідь, системна розбалансованість окремих організаційно-правових форм аграрного землекористування.

Найрезонанснішим питанням є впорядкування відносин власності на земельні ресурси, оскільки земля, особливо для селян на цьому етапі розвитку продуктивних сил, виступає запорукою виживання та господарської самодостатності.

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНА БЕЗПЕКА ПОЛЬЩІ ТА ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Відсутність стратегії зовнішньоторговельної безпеки в процесі інтеграції в будь-які економічні об'єднання може привести до виникнення деструктивних процесів в економічній системі країни. У процесі побудови такої стратегії було досліджено досвід двох європейських країн, що мають найвищі показники зовнішньоторговельної безпеки серед країн Центральної Європи: Польщі та Чеської Республіки.

Актуальність досліджень проблеми зовнішньоторговельної безпеки, зумовлена:

- часто на економічні рішення урядів значною мірою впливають кон'юнктурні політичні задачі, в яких не враховуються тривалі перспективи розвитку;
- реалізація системних політичних пріоритетів, до яких належить процес євроінтеграції, пов'язана для країни з новим досвідом, що вимагає наукового обґрунтування.

Теоретичні дослідження проблем зовнішньоторговельної безпеки покликані забезпечити прогнозованість можливих деструктивних впливів на економіку України.

Метою доповіді є презентація результатів емпіричного дослідження зовнішньоторговельної безпеки Польщі та Чеської республіки.

На попередніх етапах дослідження було запропоноване визначення зовнішньоторговельної безпеки країни як низької вірогідності погіршення рівня важливих параметрів, що відображають чутливість країни до економічних подій, котрі зменшують матеріальний добробут в умовах глобального ринку.

Попередньо проведений аналіз економічних досліджень дозволив визначити фактори, що впливають на стан зовнішньо-

торговельної безпеки окремої країни, а саме: інституційна безпека ринку, стабільність економічних зв'язків, достатність ресурсів, мінливість цін, соціальна безпека громадян. Вплив кожного фактору відображається групою показників. Аналіз показників дозволив визначити дві країни, економіка яких в 2001-2013 роках характеризувалась найвищим ступенем зовнішньоторговельної безпеки. На цьому етапі, було визначено такі спільні особливості зовнішньоторговельної безпеки Чехії та Польщі в контексті інституційної безпеки та стабільності економічних зв'язків.

Обрані країни відрізняються від інших країн регіону високою питомою вагою промислового виробництва та експортним характером економіки. В експорті країн традиційно переважають промислові товари. На баланс зовнішньої торгівлі завжди негативно впливав імпорт енергоносіїв.

Позитивними факторами для експорту є географічне розташування країни та дешева висококваліфікована робоча сила. Позитивному впливу сприяли зарубіжні інвестиції протягом останніх двох десятиліть.

В обох країнах резерви зростання експорту вже в деякій мірі вичерпані. Економічній безпеці загрожує те, що реальна вартість робочої сили зростає, знижується цінова конкурентоспроможність країн та порівняльні переваги на європейському ринку. Міжнародні порівняння Світової організації торгівлі також показують, що обидві країни відстають, у порівнянні з розвиненими країнами у сфері нецінових порівняльних переваг. Відтак посилюється увага урядів до таких загроз, як якість послуг державних установ, корупція, поступове руйнування інфраструктури, зниження рівня освіти і відсутність інноваційного розвитку. Все це в умовах жорсткої міжнародної конкуренції спрямовує країни до категорії нецікавих і безперспективних країн, навіть попри зручне розташування в центрі Європи.

Посиленню інституційної безпеки сприяє те, що обидві країни протягом останнього десятиліття поступово переходить

від середньострокового до довгострокового планування в управлінні зовнішньою торгівлею.

При здійсненні інституційних заходів для країн є характерним застосування системного підходу. З метою синергії окремих заходів, стратегія зовнішньоторговельного регулювання узгоджується як із документами внутрішньої політики, так і з документами Європейського союзу. Наприклад, стратегія міжнародної конкурентоспроможності Чеської Республіки ґрунтується на національній інноваційній стратегії (затверджена урядом 27 вересня 2011 р.), Концепції зовнішньої політики (схвалена урядом 20 липня 2011 року) та Стратегія безпеки Чеської Республіки (затверджена 09 серпня 2011 року). Стратегія поважає принципи, викладені в стратегії сталого розвитку (затверджена урядом 11 січня 2010 року).

При розробці стратегій використовується досвід Міжнародного центру з торгівлі (ІТС), Світової організації торгівлі (СОТ), Організації Об'єднаних Націй (ООН) та її Конференції з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД).

Для Посилення стабільності економічних зв'язків країни активно створюють низку державних агенцій, реформують існуючі та проводять спеціальні заходи. Наприклад, «CzechTrade» – це державне агентство, яке створює торгові місії, видає газету «Trade Review», підтримує портал для бізнесу та експорту BusinessInfo.cz, та створило «гарячу лінію» з питань експорту. Обидві країни реорганізували митні служби із вступом до ЄС. Наразі, зміни в товарообороті потребують раціоналізації розміщення структурних одиниць митних служб.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє зробити такі висновки. Питання економічної безпеки потребує особливої уваги в процесі інтеграції країни до будь-яких економічних об'єднань. Необхідні наукові дослідження, зокрема, щодо забезпечення зовнішньоторговельної безпеки країни. Автором проведений аналіз зовнішньоторговельної безпеки Польщі та Чеської республіки як країн з найвищими показниками зовнішньо-

торговельної безпеки в регіоні. Визначено низку спільних рис в управлінні зовнішньоторговельною безпекою в контексті факторів інституційної безпеки та стабільності економічних зв'язків.

У подальшому планується дослідження факторів мінливості цін, достатності ресурсів та соціальної безпеки громадян.

ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ РОБОТОДАВЦІВ ДО ІНВЕСТИЦІЙ У НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ

В умовах динамічного ринкового середовища розвиток персоналу є базовим елементом формування економічно розвинутого суспільства. Він передбачає забезпечення якісної професійної підготовки кадрів та модернізацію кадрової політики. В Україні ринкові механізми не справляються з завданням формування необхідних характеристик професійного розвитку трудових ресурсів. Все більш актуальним стає підвищення ролі держави, яка через систему політичних методів та інструментів має підтримувати належний рівень активності економічних агентів у сфері професійного навчання.

Проблематика ролі та механізмів участі держави в реалізації завдань побудови ефективної системи підготовки та перепідготовки кадрів в Україні привертає значну увагу науковців. До кола питань, що стають предметом досліджень, включаються проблеми формування людського капіталу, його примноження та відтворення шляхом професійної та вищої освіти, перенавчання та підвищення кваліфікації. Витрати на формування людського капіталу визначаються як інвестування в економічний розвиток, оскільки мають довгостроковий стратегічний характер і закладають основи економічного зростання через людський розвиток. Окреме місце займає аналіз проблеми державного стимулювання зацікавленості роботодавців у підвищенні професійної майстерності працівників та вивчення закордонного досвіду. Визначаються завдання й канали фінансово-економічного забезпечення професійного навчання. Разом із цим, поза увагою залишаються питання підвищення ролі держави у стимулюванні працедавців до професійного навчання працівників, а отже, здійснення інвести-

цій у розвиток персоналу, хоча це має особливе значення для економічного розвитку України.

Однією з головних ланок кризових явищ і проблем в Україні є криза компетентності працездатного населення. Стрімке відставання здібностей персоналу справлятися зі змінами динамічного зовнішнього середовища, темпів цих змін – головна загроза економічному зростанню як підприємства, так і країни.

Професійне навчання виходить на перший план завдяки розширенню масштабів науково-технічної революції, розвитку економіки, виникненню нових технологій, а також у зв'язку з таким соціальним явищем, як масове безробіття в західних країнах. Саме в цей час у США, Франції, Великобританії, ФРН, Швеції, Японії, Іспанії були впроваджені енергійні, екстрені заходи щодо розвитку працездатного населення. Практично в усіх країнах світу були прийняті відповідні законодавчі акти, що визначають шляхи розвитку, джерела фінансування та підтримки професійного навчання.

За радянських часів в Україні професійне навчання впроваджувалося в жорстких умовах закритої системи, і функціонувало як частина державного механізму в інтересах самої держави та суспільної формації. Сьогодні спостерігається різке підвищення кількості послуг професійного навчання в програмах бізнес-освіти. Вибір освітніх послуг визначається цілями навчального процесу, можливостями організації, рівнем кваліфікації працівників та іншими факторами що мають індивідуальний характер відносно кожного підприємства. Помилки під час визначення набору освітніх послуг, їх невідповідність потребам підприємства впливають на ефективність професійного навчання, та як результат – марно витрачені кошти, що не призвели до очікуваного ефекту.

Результати професійної підготовки працівників, отримані під час практичної реалізації повинні знайти відображення у фінансово-економічних показниках діяльності. На жаль, сьогодні на підприємствах не приділяється достатньо уваги прогнозуванню

та оцінюванню ефективності програм навчання персоналу. Відповідне ставлення викликане не відсутністю потреби оцінювати вплив професійного навчання на господарську діяльність підприємства, а скоріше недоліками державного регулювання та методів й інструментів вирішення цієї задачі.

В Україні фінансування професійного навчання повністю перекладено на роботодавця. За даними Держкомстату України, витрати українських підприємств на професійне навчання працівників за 2006 та 2010 роки у середньому становили 0,2 % від загальних витрат на робочу силу, в той час як у країнах Євросоюзу цей показник у п'ять разів вище.

Порівняння даних вартості робочої сили по Україні з інформацією по країнах ЄС за 2009 р. свідчить про подібність структури витрат та водночас значно нижчу їх вартість (витрати на 1 працівника по Україні становлять 356 євро, по Словенії – 1918 євро, по Росії – 610 євро).

Таким чином, низька вартість української робочої сили перетворює її на один з найдешевших товарів. Це негативно впливає на мотивацію праці, інтерес працівника до підвищення ділової кваліфікації, росту професійної майстерності.

Витрати вітчизняних підприємств на професійне навчання персоналу дуже незначні – у 2010 р. середньомісячні витрати на професійне навчання в розрахунку на 1 штатного працівника склали у середньому 6 грн або від 1 до 14 грн, залежно від видів економічної діяльності. Безумовно деякі вітчизняні підприємства мають позитивний досвід впровадження програм професійного навчання, але за статистичними даними частка таких підприємств доволі незначна.

Вітчизняні роботодавці неохоче витрачають кошти на професійне навчання працівників. Основними причинами такого ставлення є:

- економічна неспроможність підприємств забезпечувати підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб сучасного виробництва;

- ризик втрати коштів в наслідок звільнення навченого персоналу;
- складнощі в організації професійного навчання кадрів на виробництві, зокрема, через складну та тривалу в часі процедуру ліцензування, що вимагає від роботодавців значних затрат часу та коштів;
- відсутність преференцій, зокрема податкових, для підприємств, які здійснюють професійне навчання;
- відсутність ефективних методів оцінки впливу професійного навчання персоналу на господарчу діяльність підприємств.

Оскільки ринок не здатний створити належні стимули до інвестицій у персонал, провідна роль у підвищенні зацікавленості роботодавців має належати державі

Нормативно-правова база України, що стосується професійного навчання персоналу підприємств, за роки незалежності дістала певного розвитку. Було прийнято п'ять Законів, зокрема, Закон України «Про професійний розвиток працівників», Постанова і два Розпорядження КМУ, накази Міністерства праці і соціальної політики та Міністерства освіти і науки України. Ними визначаються правові, організаційні та фінансові засади функціонування системи професійного розвитку працівників та регулюють професійне навчання на виробництві. Разом із цим, нормативна база України має недоліки, що сповільнюють розвиток системи професійного навчання на виробництві. Крім базових нормативних документів щодо системи професійного навчання персоналу вітчизняних підприємств, існує достатньо підзаконних актів, які роблять систему професійного навчання забюрократизованою, інертною до змін.

Аналіз практики показує, що заходів, які впроваджено на законодавчому рівні не достатньо для вирішення питання про створення ефективного механізму стимулювання роботодавців до підвищення професійної рівня працівників, потрібні більш дієва система інструментів державної політики.

У країнах із розвиненою ринковою економікою застосовуються різні методи та інструменти стимулювання роботодавців до підвищення професійного рівня персоналу. Найбільш широко вживаними є бюджетні субсидії, гранти, податкові пільги, що мають особливості залежно від країни, де, власне, і запроваджені ці заходи.

Аналіз, проведений у 8 країнах Західної Європи, а також Японії і Чилі дозволив виділити дев'ять інструментів державного стимулювання роботодавців. На першому місці за частотою застосування знаходяться державні гранти, далі – податкові пільги та бюджетні субсидії. Набагато менше зустрічається використання навчання у професійних училищах за бюджетні кошти (Німеччина), податок на учнівство (Франція), фонди сприяння навчанню (Данія), часткове фінансування програм (Великобританія), індивідуальні рахунки (Нідерланди), фонд професійного навчання (Іспанія).

Безумовно, популярними є заходи, що зменшують податки підприємства або мають форму фінансової допомоги на конкурсній основі. Таким чином, уряд намагається стимулювати роботодавців до самостійної організації навчання персоналу та, звісно, здійснення капіталовкладень у професійну підготовку.

Професійне навчання працівників здебільшого є компетенцією роботодавців. Держава компенсує частину витрат підприємств на професійну освіту, застосовуючи, зокрема, інструменти податкових пільг та відповідних фондів.

Основні типи відносин, що складаються між урядом і роботодавцями у сфері професійного навчання працівників включають:

– жорстке державне регулювання, коли уряд на основі чинного законодавства запроваджує для організацій (компаній) обов'язкові схеми професійного навчання персоналу, які переважно ґрунтуються на запровадженні податку на навчання працівників (Франція, Індія, Ірландія, Пакистан, Малайзія, Нігерія, Сінгапур та низка латиноамериканських країн);

– співробітництво між урядом та роботодавцями, де останні добровільно з власної ініціативи беруть на себе зобов'язання щодо професійного навчання персоналу (Німеччина, Швейцарія і Японія);

– система державного невтручання, у рамках якої організації не мають юридичних зобов'язань щодо підготовки персоналу та фінансування його навчання (Великобританія, Канада, Нідерланди, США, Україна, Швеція);

– державне стимулювання: уряд стимулює організації (компанії), які проводять професійне навчання персоналу, насамперед, шляхом введення податкових пільг (Великобританія, Німеччина, Чилі);

– державне сприяння: роботодавці й профспілки за сприянням уряду заснують фонди розвитку професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу, умови використання яких регулюються колективними договорами (Бельгія, Данія та Нідерланди).

Одна з основних проблем впровадження механізмів стимулювання роботодавців до здійснення інвестицій у розвиток персоналу є фінансове забезпечення відповідних заходів. Основними джерелами фінансування професійного навчання персоналу в країнах Європи є: державний бюджет; фонди ЄС; кошти роботодавців та їх об'єднань; особисті кошти працівників.

Із 12 проаналізованих країн Центральної і Східної Європи переважна частина фінансує програми навчання персоналу з фондів ЄС та державного бюджету, трохи менше – за кошти роботодавців та їх об'єднань, ще менше – власними коштами робітників.

В Україні з державного бюджету переважно фінансується професійна підготовка безробітного населення. Фінансування професійного навчання персоналу підприємств України здійснюється за кошти роботодавців та власні кошти робітників.

Україна належить до того типу країн, де організації практично не мають юридичних зобов'язань щодо підготовки та

підвищення кваліфікації персоналу і фінансування його професійного навчання, що певним чином впливає на рівень зацікавленості роботодавців інвестувати у розвиток персоналу.

Отже, підвищення рівня зацікавленості роботодавців до здійснення інвестицій у розвиток персоналу можливо забезпечити через:

- спрощення процедури ліцензування діяльності у галузі надання освітніх послуг на виробництві;
- створення ефективного правового механізму регулювання та стимулювання професійного навчання на підприємстві;
- створення преференцій, зокрема податкових, для підприємств, які здійснюють професійне навчання;
- розробку ефективних методів прогнозування та оцінки впливу професійного навчання персоналу на господарчу діяльність підприємств.

Таким чином, проблема стимулювання зацікавленості працедавців щодо підвищення професійного рівня працівників в Україні не вирішена та потребує подальших досліджень. Вона є комплексною і вимагає усвідомлення роботодавцями необхідності не тільки навчати свій персонал, а й вміти відстежувати ефект від програм навчання, та його впливу на фінансовий стан підприємства.

ЩОБ НАГОДУВАТИ НАРОД, НЕ ОBOB'ЯЗКОВО ПРОДАВАТИ ЗЕМЛЮ

Протягом всіх років незалежності Україні настирливо нав'язують ідею продажі земель сільськогосподарського призначення.

Маніакальна ідея продати землю об'єднує майже всі провладні політичні сили.

Всі державні установи отримали прямі вказівки підготувати ґрунт для створення ринку землі з конкретними датами і етапами. Уже підготовлено пакет першочергових законів, щодо зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення з 2016 року.

Олігархічні клани активізували створення небачених за розмірами – від 100 до 300 тис. га латифундії на основі довгострокових договорів оренди земельних паїв.

Уже сьогодні українців витискають із сіл. Колись гамірні і багатолюдні, а тепер темні і порожні села, звідки майже повністю виїхала молодь і все працездатне населення. І це вже не еміграція – а евакуація.

Модель земельних відносин в Україні з приватною власністю не є оптимальною. Навіть такі країни, як США, Голландія, Китай, Скандинавські та багато інших країн відмовились від неї.

Чи готова держава нині до такого рішучого кроку, коли в країні править бал-олігархія, чи усвідомило суспільство, що влада намагається за безцінь скупити й перепродати останнє, що у нас залишилось – нашу землю, яка тисячі років годувала наших предків, годує зараз і годуватиме наших нащадків?

Чи усвідомило суспільство, що олігархи, скупивши земельні паї, завтра скуплять дороги, ставки, сіножаті, пасовища, ліси та ін., обмеживши право виходу селян за межі свого подвір'я за зразком Конча-Заспи (Київ)? Чи усвідомили селяни, що

продавши землю, вони опиняться за крок від голоду на своїй землі, натомість принісши мільярдні статки для олігархів? Напевно поки що не дуже.

Водночас, Президент України закликає українців терпіти і не скаржитись та готуватись до вільної купівлі-продажі земельних паїв, що є верхом цинізму.

Це означає, що Україна перебуває за крок до зняття мораторію на продаж землі, враховуючи те, що влада це дійство пов'язує з прийняттям лише двох законів «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» і «Про державний земельний кадастр». Акцентуємо увагу, що цих законів недостатньо, щоб зняти мораторій на купівлю-продаж земельних паїв, хоча їх важливість незаперечна. Але ситуація із їх прийняттям буде розгортатися таким чином, що земля буде розподілена між кланами, у результаті чого буде мати місце зміна цільового призначення землі і це, до речі, право власника землі. Адже, наприклад, котеджне містечко на орних землях у сотні разів прибутковіше, ніж вирощування хліба на цій площі. Ми даємо собі звіт, що протистояти нинішній владі, яка взяла курс на продажу землі є майже не можливим, але, принаймні, щоб пом'якшати цей процес необхідно ухвалити закон про «Про заборону зміни цільового призначення земельних паїв». Відтак, необхідно прийняти закон «Про зонування земель», який би регламентував типи і підтипи землекористування з метою зниження рівня корупційних діянь при використанні землі. Регламент відносин між певними кланами і селянами вимагає прийняття закону «Про розвиток сільських територій». Підставою прийняття такого закону є необхідність розвитку інфраструктури, шкіл, лікарень тощо, на території, на якій будуть скуплені земельні паї. Адже в умовах колгоспної та радгоспної форми господарювання господарства, займаючись агровиробництвом, будували школи, дитячі садочки, дороги, прокладали водо- і газопроводи тощо для створення нормальних умов проживання селян на селі. Цю практику потрібно і зараз продовжити і розвивати, щоб зберегти

село і його людський ресурс, оскільки іншого шляху збереження і розвитку села немає. Для цього потрібно ухвалити закон «Про інвестиційні зобов'язання», який би регламентував виділення власниками землі частини коштів для розвитку сільських територій.

Окремої уваги заслуговує питання гармонійного розвитку галузей аграрного сектора. Зараз немає впевненості що особа, яка скупила землю, буде займатись тваринництвом, оскільки ця галузь є переважно нерентабельна. Але суспільству потрібен не тільки хліб, але й продукція тваринництва. Як бути? Потрібно на законодавчому рівні прийняти норму, яка б регламентувала, наприклад, на один гектар сільськогосподарських угідь, утримувати одну голову ВРХ і т.д., як це було у кращих колгоспах при СРСР. Тобто необхідно прийняти закон «Про гармонізацію розвитку галузей сільського господарства».

У цьому зв'язку відзначимо, не виключається, що зовсім інша фізична чи юридична особа виявила бажання займатись розвитком тваринництвом, але для цього їй необхідна територія для вирощування кормових культур. Але земля вже буде продана, а на вторинному ринку вона буде занадто дорогою. Для того, щоб розв'язати цю проблему необхідно мати створений земельний фонд, із якого і можна буде отримувати у користування необхідну площу землі. Ми підійшли до того, що необхідно прийняти закон «Про державний земельний фонд». Джерелом формування такого фонду, крім інших земель, стануть земельні паї, передані державі особами, які хочуть позбутися своєї землі. Ось тут і буде відповідь Президенту України, главі Уряду, як реалізувати права на продаж землі самотнім пенсіонерам, у яких немає нащадків та ін. З іншого боку, цілком резонно виникає запитання, невже заради пенсіонерів потрібно знімати мораторій на продаж орних земель? А чи подумала влада про тих, хто ще не народився, як їм жити, чи знайдеться для них життєвий простір? Ми повинні це розуміти, відстоявши мораторій на продаж землі. І врешті-решт, чи має право влада, особливо

сьогоднішня, нав'язувати селянам нічим невиправдану ідею продажу землі. Ми впевнені, що немає! Держава повинна приймати ті рішення, які вигідні українцям, а не окремим клановим угрупованням.

Вважаємо недопустимим продажу землі, не визначивши її реальної вартості. Досвід Європи та інших країн світу свідчить, що з урахуванням якісних характеристик орних земель в Україні їх грошова оцінка повинна складати 10-30 тис. доларів за гектар, а не 1,2 тис. доларів за гектар чорнозему. Ми переконані, що вона і буде тільки коштувати тільки вже на вторинному ринку. Ось це потрібно знати. Володіючи монопольно українською землею, латифундисти візьмуть повністю під свій контроль як виробництво, так і торгівлю нею, диктуючи ціни на с.г. продукцію на свій розсуд. Тому не випадково нині квапляться олігархи скупити весь земельний простір за заниженими цінами.

Тому нині, щонайменше необхідно ставити питання про прийняття закону України «Про грошову оцінку орних земель».

Не менш важливим є прийняття закону «Про плату за землю». Нинішній розмір земельного податку 20 гривень за гектар несприймається ні розумом, ні серцем. Нами експериментально досліджено, що цей розмір повинен складати щонайменше 110-120 грн за гектар, тобто у 5-6 разів більше. Тут навіть без «великої» науки відповідь лежить на поверхні. Якщо декілька років тому, щоб заплатити податок за землю, потрібно було на ринку продати 15-20 кілограмів картоплі, моркви, буряка тощо, то і нині потрібно продати цих самих 15-20 кілограмів овочів, і ми побачимо, що це складатиме 110-120 грн і більше. І якщо сьогодні латифундист знаходить гроші для того, щоб скупити землю, то і знайде їх для справляння цілком прозорого справедливого податку за використання землі.

Реалії нашого життя вказують на необхідність прийняття закону «Про захист внутрішнього ринку», недозволивши спекулювати на ціні сільськогосподарської продукції, без погіршення її якісних параметрів. Це ініціює до прийняття закону «Про

родючість землі», у якому «червоною ниткою» повинно проходити питання збереження гумусного стану орних земель. Звернемо увагу, що гумус для ґрунту, як кров для людини. Поки є у ґрунті гумус, доти ґрунт «живий» і здатний давати якісну, екологічно чисту продукцію. Якщо говорити про урожайність, то вона досягається і завдяки внесенню мінеральних добрив, але культури, вирощені на мінеральних добривах, за поживністю для людини є баластом. Вони не містять ні мінералів, ні вітамінів, ні амінокислот, ні жирних амінокислот, без яких людина не може обійтись.

Особливо важливим є прийняття Закону України «Про обов'язковість використання землі на основі проектів землеустрою», який б регламентував науково-обґрунтовану організацію території, де б знайшли відображення такі питання, як визначення оптимального складу угідь, системи сівозмін, спеціалізацію господарства, впорядкування території земельних угідь тощо.

Велику загрозу зняття мораторію на продажі земель несе для фермерських держав. Нині фермери у розпачі, адже їхні господарства сформовані із паїв пенсіонерів та інших верств населення, які готові розірвати договірні відносини щодо здачі в оренду фермерам паїв, щоб продати її багатіям. У такому випадку відбудеться руйнування цілісності фермерських господарств, послаблення їх стану, у результаті нечесної конкуренції латифундистів. Це означає, що потрібно схвалити закон «Про захист фермерських господарств».

Зняття мораторію на передачу земель обов'язково призведе до девальвації національної валюти – гривні, тобто ще більшому її обезціненню. У цьому випадку виручені гроші за продажу землі дуже скоро будуть витрачені і людина, без варіантів, стане зайвою на рідній землі, тобто бідні люди на селі стануть ще біднішими, а багаті – багатшими. Невже український селянин, а з ним весь чесний український народ хоче такого сценарію розвитку подій, подій орієнтованих на знищення коліски нації – села і його трудолюбивих людей. Так, припустимо, що влада

може продати ґрунт для виробництва сільськогосподарської продукції, але не має права продавати землю як простір, як територію, яка є власністю українського народу, оскільки це є прямим порушенням ст. 13 Конституції України, в якій проголошується, що земля є власністю українського народу. Найбільш вигідним варіантом для українських селян є оренда землі хоч на 5, хоч на 49 років. Для людей чесних, із благими намірами оренда є кращим способом отримання землі, заощадивши гроші на її купівлю.

Автор цієї публікації зробив своє бачення щодо зняття мораторію на продаж земель із тим, щоб засвідчити, як влада хоче спростувати процедуру скупки за безцінь українську землю. Ми свідомі того, що олігархам ці закони не вигідні, оскільки вони обмежуватимуть їх дії щодо купівлі-продажу землі та її використання. Прикриваючись ширмою, і робити заяву, що зняття мораторію на продаж землі активізує інвестиції на село – це від лукавого. Ні на 1 колосок не збільшиться зерна, а 50 млн тон збору врожаю є ще одним свідченням того, що можна розвивати аграрний сектор і без продажу землі. У цьому зв'язку кафедра економіки підприємства та землеустрою розробила модель села майбутнього, але це тема для наступного обговорення.

ПРОБЛЕМИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У вітчизняному науковому просторі становлення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах конкурентного ринку залишається недостатньо дослідженим, зважаючи на постійні ринкові трансформації.

Відсутність чіткого та єдиного формулювання теоретичних засад стосовно теоретичної бази з цієї проблеми, не тільки збіднює економічну термінологію, але й провокує критичні зауваження в адресу органів управління земельними ресурсами, про суб'єктивне тлумачення понять «конкурентоспроможність» та «конкурентоздатність», надання їм невластивих рис і змісту.

Зважаючи на це, визначимо конкурентоспроможне сільськогосподарське підприємство, як таке, що забезпечує максимальний прибуток із одиниці площі, виробляючи екологічно чисту (безпечну) продукцію, неспричиняючи шкоди навколишньому середовищу.

У ході проведеного дослідження обґрунтовано теоретичні засади формування конкурентоспроможності малих підприємств агробізнесу, на основі ідентифікації факторів внутрішнього та зовнішнього впливу на цей процес.

Були виявлені ключові фактори на шляху до формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, серед них:

- створення системи державного регулювання між суб'єктами суспільного виробництва, що забезпечуватиме суб'єктам господарювання на землі рівень рентабельності, здатний сприяти їх розвитку на засадах розширеного відтворення;

- збільшення розмірів сільськогосподарських підприємств, що є методологічною основою для зниження ризикованості

функціонування агроформувань, зниження собівартості продукції і як результат підвищення прибутковості;

- державне супроводження виробництва сільськогосподарської продукції, у вигляді державних замовлень, фінансування розвитку технологічного забезпечення господарюючих суб'єктів;

- підвищення ефективності господарювання сільськогосподарських підприємств шляхом інтеграції, об'єднання декількох галузей у єдину систему;

- впровадження нових інноваційних технологій виробництва, що дозволяли б забезпечувати більшу урожайність необхідну для задоволення суспільно необхідних потреб із меншої площі ріллі;

- використання оптимізуючих механізмів землеустрою як дуже важливих організаційних механізмів формування додаткових робочих місць у землеробстві, підвищуючи результативність праці;

- всебічне і повне врахування рельєфу місцевості, якості ґрунтового покриву, умов зволоження і розміщення сівозмін, полів сівозмін, для створення найбільш сприятливих умов використання машин, праці;

- впровадження системи науково-обґрунтованих сівозмін, які б забезпечували баланс між нагромадженням і виносом корисних речовин (зокрема гумусу) із ґрунтів;

- раціоналізація землекористування шляхом покращення якісних показників стану ґрунтів;

- підвищення екологічності вирощуваної продукції шляхом збільшення гумусності ґрунтів, як якісного показнику конкурентоспроможності та конкурентоздатності сільськогосподарської продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках;

- створення нових форм власності, кооперативів, холдингів, концернів, для формування кооперативної власності як основи формування конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств;

– перегляд законодавчої бази щодо регламентації земельних відносин, раціонального використання та охорони земельних ресурсів;

– розвиток стратегічного управління землекористуванням, який забезпечить адекватне прийняття управлінських рішень відповідно до змін у зовнішньому середовищі;

– визначати конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства стосовно інших шляхом співставлення показників розвитку сільськогосподарських підприємств у розрахунку на один бал бонітету.

У статті розглядається теоретичні та практичні питання становлення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. Обґрунтовується вплив інноваційних процесів на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

ВИКОРИСТАННЯ УСКЛАДНЕНИХ ЗАДАЧ ТРАНСПОРТНОГО ТИПУ В МІЖНАРОДНІЙ ЛОГІСТИЦІ

В економіці широко застосовуються економіко-математичні методи, проте є низка задач, які у своїй постановці не співпадають із класичною постановкою задач моделювання. У такому випадку їх слід модифікувати для використання стандартних методів оптимізації.

Розглянемо задачі, які можна звести до транспортної з можливістю подальшого використання методу потенціалів.

1. Окремі постачання від певних постачальників деяким споживачам мають бути виключені (через відсутність необхідних умов зберігання, надмірного перевантаження комунікацій тощо). Це обмеження вимагає, щоб у матриці перевезень, що містить оптимальний план, певні клітини залишалися вільними. Останнє досягається штучним завищенням витрат на перевезення c_{ij} у клітинах, перевезення яких слід заборонити. При цьому здійснюють завищення величини c_{ij} до таких значень, які свідомо більше усіх, із якими їх доведеться порівнювати в процесі рішення задачі.

2. На підприємстві необхідно визначити мінімальні сумарні витрати на виробництво і транспортування продукції. З подібним завданням стикаються під час вирішення питань, пов'язаних із оптимальним розміщенням виробничих об'єктів. Тут може виявитися економічно вигіднішим доставляти сировину з віддаленіших пунктів при меншій його собівартості. У таких задачах за критерій оптимальності приймають суму витрат на виробництво і транспортування продукції.

3. Велика кількість транспортних маршрутів, за якими необхідно доставити вантажі, мають обмеження по пропускній спроможності. Якщо, наприклад, по маршруту A_iV_j можна провести не більше за q одиниці вантажу, то V_j -й стовпець матриці

розбивається на два стовпці. У першому стовпці попит приймається рівним різниці між дійсним попитом і обмеженням q , у другому – рівним обмеженню q . Витрати c_{ij} в обох стовпцях однакові і дорівнюють даним, але в першому стовпці, в клітині, відповідній обмеженню, замість істинного тарифу c_{ij} ставиться штучно завищений тариф M (клітинка блокується). Потім задача розв'язується звичайним способом.

4. Постачання за певними маршрутами обов'язкові і повинні увійти до оптимального плану незалежно від того, вигідно це або ні. У цьому випадку зменшують запас вантажу у постачальників і попит споживачів і розв'язують задачу відносно тих постачань, які необов'язкові. Отримане рішення коригують із урахуванням обов'язкових постачань.

5. Економічне завдання не є транспортним, але в математичному відношенні подібне транспортному, оскільки описується аналогічною моделлю, наприклад, розподіл виробництва між підприємствами, оптимальне закріплення механізмів за певними видами роботи.

6. Необхідно максимізувати цільову функцію задачі транспортного типу. У цій ситуації при складанні опорного плану, насамперед, прагнуть заповнити клітини з найбільш високими значеннями показника c_{ij} . Вибір клітини, що підлягає заповненню при переході від одного допустимого плану до іншого, повинен робитися не за мінімальною негативною різницею, а за максимальною позитивною різницею. Оптимальним буде план, якому в останній таблиці супроводять вільні клітини з непомітними елементами.

7. Необхідно одночасно розподілити вантаж різного роду за споживачами. Завдання цього типу називаються багатопродуктовими транспортними задачами. У цих завданнях постачальники m родів вантажів розбиваються на m умовних постачальників, а споживачі n родів вантажів розбиваються на n умовних споживачів. З урахуванням цього розбиття складають повну транспортну таблицю. При цьому помітимо, що деякі маршрути A_iB_j мають

бути блоковані (закриті), оскільки в цій постановці завдання вантажі різного роду не можуть замінювати один одного. Цим маршрутам A_iB_j повинна відповідати дуже висока вартість перевезення. Багатопродуктові задачі не завжди обов'язково описувати однією моделлю. Наприклад, якщо постачання вантажів різного роду незалежні, то задачу можна представити у вигляді комплексу транспортних задач по кожному роду вантажу. Проте, якщо між вантажами різного роду існує зв'язок (наприклад, одні з вантажів можна замінити іншими), то в загальному випадку початкову модель (завдання) не вдається розбити на комплекс простих транспортних завдань.

Таким чином, використання стандартних методів до нестандартних економічних задач дозволяє здійснювати оптимізацію з мінімальними витратами часу та інших ресурсів.

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ НА ФІНАНСОВУ СТРАТЕГІЮ БАНКУ

Формування фінансової стратегії банку здійснюється з урахуванням чинників, які поділяються на зовнішні та внутрішні. Одним із важливих зовнішніх чинників, які діють на банк, є напрям зміни фінансового ринку. Головним із внутрішніх чинників формування фінансової стратегії банку слід визнати місію банку. Протиріччя, що існує між двома цими чинниками, визначає вибір варіанта фінансової стратегії банку.

Шляхам розв'язання вказаного протиріччя присвячена ця праця.

Дослідники, вивчаючи питання формування фінансової стратегії комерційного банку, надають перевагу в аналізі зовнішніх чинників, під дією яких і формується стратегія банку. При цьому методі формування стратегії банку не приймаються до уваги зміни у призначенні банку, що можуть бути викликані потребами власників банку. Тобто стратегія банку розробляється відокремлено від місії банку.

Деякі з дослідників розглядають фінансову стратегію банку відокремлено від змін зовнішнього середовища, у якому функціонує банк. Фінансова стратегія банку пов'язується тільки з досягненням стратегічних цілей – вибором найбільш загальних напрямів розвитку банку та планом управління банком, спрямованим на зміцнення його позицій, задоволення потреб клієнтів у послугах, враховуючи інтереси самого банку. При цьому методі формування стратегії банку враховуються внутрішні чинники впливу на стратегію банку без урахування змін ринку фінансових послуг.

Аналізуючи стан питання визначення фінансової стратегії комерційного банку, приходимо до наступного нерозв'язаного

питання – врахування одночасного впливу на вибір фінансової стратегії банку зовнішніх та внутрішніх чинників – стану фінансового ринку і місії банку.

Ціль дослідження полягає у визначенні підходу до формування стратегії комерційного банку з урахуванням економічної нестабільності на ринку фінансових послуг та змін місії банку.

Фінансова стратегія комерційного банку – це вибір найбільш загальних напрямів розвитку банку та плану управління банком із метою зростання доходності та ринкової вартості банку при відповідному рівні ризикованості і ліквідності.

За місією умовно поділимо банки на три групи:

– перша група – банки, що мають за місією вхід на український ринок фінансових послуг, або суттєве збільшення долі ринку у традиційних для банку сегментах ринку, або мають за місією вхід у нові для банку сегменти ринку;

– друга група – банки, що мають за місією стабільну працю на українському ринку фінансових послуг без суттєвої зміни частки ринку, яку банк утримує, та без входу у нові для банку сегменти ринку;

– третя група – банки, що мають за місією вихід з українського ринку фінансових послуг, або суттєве зменшення долі ринку у традиційних для банку сегментах ринку.

Стан ринку фінансових послуг також поділимо на три варіанти: зростання ринку, сталість ринку, спад ринку фінансових послуг.

Можливі варіанти фінансової стратегії банку, залежно від змін фінансового ринку з урахуванням місії банку, зведемо до матриці стратегій, яка наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

**Матриця стратегій банку
в умовах економічної нестабільності**

Місія банку	Стан ринку фінансових послуг		
	1. Зростання	2. Сталість	3. Спад
1. Зростання банку	(1) Рух за напрямом ринку. Стандартна стратегія	(2) Рух проти напрямку ринку. Агресивна стратегія	(3) Рух проти напрямку ринку. Агресивна стратегія

2. Збереження позицій банку	(-1) Рух проти напрямку ринку. Обережна стратегія	(0) Рух за напрямом ринку. Стандартна стратегія	(1) Рух проти напрямку ринку. Стандартна стратегія
3. Зменшення банку	(-3) Рух проти напрямку ринку. Стратегія поразки	(-2) Рух проти напрямку ринку. Обережна стратегія	(-1) Рух за напрямом ринку. Обережна стратегія

Категорії складності реалізації стратегії банку проранжуємо кількісно від мінус трьох до плюс трьох. Ранг категорії складності стратегії банку наведено у клітинах стратегій у дужках у кожному лівому верхньому куті.

Найбільша категорія складності економічної реалізації стратегії комерційного банку – плюс три – надається стратегії зростання банку за умов спаду ринку фінансових послуг. Найменша категорія складності стратегії комерційного банку – мінус три – надається стратегії зменшення банку за умов зростання ринку фінансових послуг. Нульова категорія складності стратегії комерційного банку відповідає місії банку, пов’язаної зі збереження позицій банку на фінансовому ринку за умов стабільності останнього. Чим категорія складності менша, тим більш легко реалізується стратегія і вимагає менше витрат.

Категорії складності реалізації стратегії банку за умов економічної нестабільності поділимо за типами на агресивну, стандартну та обережну за аналогією з класифікацією. До агресивного типу стратегії банку віднесемо категорії складності три та два, до стандартного типу стратегії банку – категорії складності один та нуль, до обережного – мінус один та мінус два.

Проаналізуємо основні ознаки різних типів стратегій банку.

Агресивна стратегія (наступ на конкурентів): значне розширення сегменту ринку послуг банку; вихід на нові сегменти ринку; значне збільшення власного капіталу банку та збільшення активів банку темпом, що випереджає темп зростання зобов’язань банку; рівень ризикованості операцій банку знаходиться біля верхньої

межі припустимих ризиків; підтримка прибутковості операцій банку на рівні нижньої межі припустимих значень.

Стандартна стратегія (протидія конкурентам): розширення сегменту ринку послуг банку за сприятливих умов; вихід на нові сегменти ринку за сприятливих умов; помірковане збільшення власного капіталу банку; рівень ризикованості операцій банку знаходиться біля середньої межі припустимих ризиків; підтримка прибутковості операцій банку на рівні середньої межі припустимих значень.

Обережна стратегія (захист від нападу конкурентів): збереження сегменту ринку послуг банку; збереження існуючого розміру власного капіталу банку та збалансоване збільшення активів та зобов'язань банку; рівень ризикованості операцій банку знаходиться біля нижньої межі припустимих ризиків; підтримка прибутковості операцій банку на рівні верхньої межі припустимих значень.

Як приклад вибору фінансової стратегії комерційного банку за умов економічної нестабільності розглянуто вхід на український ринок банківської групи BNP Paribas шляхом придбання універсального комерційного банку «УкрСиббанк».

Визначення фінансової стратегії банку здійснювалось за допомогою матриці стратегій, наведених у цій роботі, з використанням методів проектного менеджменту. Приклад показав доцільність використання матриці стратегій при формуванні фінансової стратегії банку за умов економічної нестабільності та змінах у місії банку.

Для успішного функціонування та розвитку комерційного банку, його здатності виживати в умовах економічної нестабільності необхідно мати чітку та дієву фінансову стратегію. Фінансова стратегія банку формується під впливом чинників, головними з яких є стан ринку фінансових послуг та місія банку. Зміна стану економіки або зміна місії банку потребує нової стратегії. Запропонована у дослідженні матриця взаємодії стану ринку фінансових послуг та місії банку дозволяє обрати відповідну

стратегію банку і оцінити категорію складності економічної реалізації обраної стратегії.

Приклад дослідження стратегії одного з банків підтверджує ефективність використання матриці стратегій при довгостроковому плануванні діяльності фінансової установи.

При подальшому дослідженні проблеми необхідно розробити кількісний метод оцінки ступеня ризикованості стратегії банку залежно від категорії складності.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧО-ЛІКУВАЛЬНИХ КОМПЛЕКСНИХ ПІДПРИЄМСТВ ДЛЯ ІНВАЛІДІВ

Важливим напрямом соціально-економічного захисту громадян є пільги. Зазвичай пільги пов'язують із особливими правами і перевагами. Багато причин, що визначають необхідність існування пільг, пов'язані з наявністю особливих заслуг перед суспільством. Проте основним джерелом надходження коштів для виживання у інвалідів є пенсія.

Підставою для розвитку виробничо-лікувальних комплексних підприємств для інвалідів є прийняття у 1983 році в місті Женеві Міжнародної Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159, відповідно до норм якої інваліди мають право не тільки на трудову зайнятість, але й на просування по службі на рівні зі здоровими, ці норми встановлюються також в інших локальних та міжнародних нормативно-правових актах. Стримує підвищення рівня зайнятості осіб із інвалідністю (особливо осіб із важким станом здоров'я) й відсутність достатньої кількості вільних робочих місць з умовою про виконання роботи вдома.

Економічною передумовою розвитку виробничо-лікувальних комплексних підприємств для людей із фізичними вадами є показники внутрішнього валового продукту (далі ВВП). У більшості випадків для порівняння рівня розвитку різних країн економісти використовують показники ВВП на душу населення. Для того, щоб знайти ВВП на душу населення, потрібно поділити показник ВВП країни на чисельність населення цієї країни. В Україні розрахунки ВВП почали проводити тільки з середини 90-х з переходом від статистики Балансу народного господарства до Системи Національних Рахунків (СНР), прийнятою у всьому світі. На початку 1995 року Міністерство статистики України завершило розробку національних рахунків

України згідно з концепцією, затвердженою ООН у 1993 році. До 1991 року базовим показником в макроекономічних дослідженнях був Валовий національний продукт. ВВП став основним індикатором для сумісності з Системою Національних Рахунків ООН. Динаміка економічного зростання (спаду) в Україні характеризувалась такими показниками: реальний обсяг виробництва почав зменшуватися ще з середини 80-х років, але в 90-х роках, уже за умов становлення незалежності, його падіння прискорилося. Наслідки економічної кризи 90-х років відкинули країну далеко назад. За період десятилітнього спаду обсяг реального ВВП скоротився майже в 1,9 рази.

Темпи економічного зростання визначають динамічні параметри економічного розвитку країни, її місце та історичні перспективи на міжнародній арені. Забезпечення стійких темпів економічного зростання є одним із найважливіших завдань національної економіки будь-якої країни світу. У той же час економічне зростання стало метою економічної політики урядів більшості розвинених країн. Усе більше країн світу беруть на озброєння ідеологію економічного зростання, яка стає основою створення держав загального добробуту.

Проте економіка нашої держави знову стоїть на порозі спаду показників ВВП, причиною цього є закриття виробничих підприємств та інших організацій, що, у свою чергу, призводить до зменшення показників виробництва, через світову фінансову кризу – коливання курсу долара на міжнародних фінансових біржах. Для призупинення цих процесів необхідно прийняти нормативно-правові акти щодо проведення усіх імпорتنих і експортних операцій у національній валюті України – гривні. Тобто, повністю відмовитися від американської валюти. Саме такий крок роблять деякі держави – Росія, Китай, Корея та інші азійські країни. Перехід до національної валюти дозволить збільшити робочі місця і зменшить рівень безробіття, тобто будуть розвиватись не тільки існуючі підприємства, але й виробничо-лікувальні комплексні підприємства для інвалідів, саме це дозволить збільшити показники ВВП.

КЛАСИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА КРИТЕРІЇ ЇХ ОЦІНКИ

Ризик у землекористуванні аграрних підприємств – це ступінь оцінки небезпеки настання подій, які прямо чи опосередковано призводять до погіршення якісних показників ґрунтів, втрати сільськогосподарськими угіддями характеристик головного засобу виробництва в сільському господарстві. Класифікація ризиків обмежена сферою застосування і для сільськогосподарського землекористування потребує уточнення.

Основною причиною ризиків у землекористуванні є деструктивні явища. Таким чином, ризик – це ступінь оцінки небезпеки настання деструктивних явищ. Відповідно до класифікації деструктивних явищ, у землекористуванні ризики можна розподілити за такими ознаками.

За часом прояву:

- випадкові, непередбачені, раптові;
- постійні, такі, що еволюційно розвиваються.

За територіальним масштабом прояву:

- локальні (в межах одного підприємства);
- регіональні (декілька районів або область);
- національні (дві або більше областей).

За напрямками впливу:

– прямого впливу – безпосередньо погіршують якісний стан ґрунтів;

- непрямого впливу – побічний вплив від діяльності на ґрунт.

За сферою виникнення:

– зовнішні – виникають внаслідок діяльності аграрного підприємства;

– внутрішні – виникають у зовнішньому до підприємства середовищі.

За наслідками екологічного стану земельних ресурсів:

- природні;
- збалансовані;
- кризові;
- критичні;
- катастрофічні.

За джерелами походження ризику у землекористуванні можна поділити на три групи:

- природні;
- техногенні;
- комбіновані.

Природні ризики у землекористуванні – це ступінь небезпеки настання подій природного походження або природних процесів, які за своєю інтенсивністю, масштабом поширення і тривалістю можуть погіршувати якісний стан ґрунтів та загалом довкілля.

Техногенні ризики викликані, насамперед, впливом на земельні ресурси сільськогосподарської техніки, порушенням системи науково обґрунтованих сівозмін та комплексу протиерозійних заходів. Викиди та скиди галузей гірничо-видобувної, хімічної промисловості, енергетики, транспорту періодичні та аварійні потрапляють у ґрунт чи опосередковано через атмосферу та водні ресурси призводять до деградації земельних ресурсів.

Розвиток техногенних ризиків у землекористуванні аграрних підприємств у багатьох випадках посилюється природними факторами, і ці явища називаються комбінованими ризиками (кислотні дощі, виникнення пустель, пилові бурі, тектонічні явища викликані антропогенною діяльністю тощо). Наведені приклади ризиків виникають у наслідок складної взаємодії господарської діяльності аграрних підприємств і природних факторів: забруднюючих речовин, атмосфери, її температури і відносної вологості, сили вітру тощо.

Підеумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що запропонована класифікація ризиків у сільському господарстві має складну ієрархічну структуру.

Оцінку ризиків запропоновано проводити залежно від екологічного стану земельних ресурсів і ймовірності настання негативних наслідків. Встановлено такі ступені ризику: природний, збалансований, кризовий, критичний, катастрофічний.

Ризики зумовлюють необхідність визначення сталості аграрного землекористування як умову довготривалого і безперервного процесу його розвитку. Реалізація ризиків має економічні (зниження урожайності сільськогосподарських культур, погіршення якості аграрної продукції і зниження внаслідок цього цін на неї, збитки аграрних підприємств від порушення процесу виробництва тощо) та соціальні (зменшення доходів суб'єктів господарювання, погіршення добробуту і якості життя сільських жителів, зростання безробіття тощо) наслідки, що відбивається на економічному розвитку галузі та якості природного середовища.

Для вирішення цих проблем необхідно розвивати систему управління ризиками землекористування як на національному так і місцевому рівнях. Вона об'єднує комплекс моніторингу за станом земельних ресурсів, органи державного і місцевого регулювання, економічні, правові, адміністративні, організаційні заходи і засоби по запобіганню ризиків та ліквідації наслідків їх реалізації.

ОСОБЛИВОСТІ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄС ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЇХ ДОСВІДУ В УКРАЇНІ

Уніфікація вищої освіти в Європі, передбачена Сорбонською декларацією «Про гармонізацію європейської системи вищої освіти» у 1998 році та Болонською декларацією 1999 року, в якій проголошено побудову загальноєвропейського простору вищої освіти, привела до поширення спільних рис у змісті вищої економічної освіти серед багатьох країн Європи. Україна також, приєднавшись до Болонської декларації, запровадила ряд змін у документальному забезпеченні, принципах оцінювання якості знань студентів, змісті освітньо-професійних програм. А остаточно закріпити євроцентричні аспекти вищої освіти заплановано в новому законі «Про вищу освіту», варіантів якого на сьогодні існує велика кількість.

Якість та зміст вищої економічної освіти на сьогодні ще далекі від європейського. Згідно з опитуванням керівників бізнесу, українська система освіти не забезпечує зростання конкурентоспроможності регіонів країни, незважаючи на її відносно високі характеристики. Відповідно до досліджень, відображених у «Звіті про конкурентоспроможність регіонів України 2011» Фонду «Ефективне управління», якість освіти не відповідає очікуванням роботодавців, а рівень випускників українських вищих навчальних закладів і очікуваний рівень кваліфікації молодих спеціалістів суттєво відрізняються.

Згідно з європейською практикою, навчальний процес має забезпечувати ефективну організацію самостійної роботи студентів за рахунок зменшення аудиторного навантаження, у зв'язку з чим досягається одна з основних цілей навчання – розвиток вміння студентів самостійно опановувати новий матеріал, отримувати нові знання.

В Україні все ще зберігається невідповідність між термінами навчання за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями по відношенню до європейських стандартів та відсутність чіткого позиціонування статусу кожного освітньо-кваліфікаційного рівня. Термін підготовки бакалаврів у країнах, що приєдналися до Болонської декларації, складає 3-3,5 років, магістрів – 2 роки. В Україні це терміни, відповідно, 4 років і 1-1,5 роки.

Багато первинних посад в Україні вимагає наявність повної вищої освіти, у той час як бакалавр надає лише базову вищу освіту. В європейських країнах ступінь бакалавра є достатнім для працевлаштування на більшості лінійних та управлінських посад середньої ланки. Наприклад, випускники програми бакалавра з міжнародного бізнесу в Економічному університеті в Познані за освітньо-кваліфікаційною характеристикою можуть працювати на посадах консультантів для ради директорів компаній, що здійснюють експортно-імпорتنі операції, на оперативних, аналітичних та управлінських посадах у міжнародних корпораціях, міжнародних організаціях, обіймати дипломатичні посади та провадити власний міжнародний бізнес. Випускники бакалаврату спеціальності «Економіка та бізнес» у Венеціанському університеті Ка Фоскарі працевлаштовуються консультантами в економічних сферах, сфері туризму, на приватних підприємствах та в державних організаціях. У свою чергу, згідно з освітньо-кваліфікаційною характеристикою (далі – ОКХ) бакалавра з фінансів і кредиту, чинної від 1 вересня 2003 року і затвердженою Міністерством освіти і науки України, фахівці з базовою вищою освітою можуть обіймати посади, які регулюються законодавством, у зв'язку з чим виникає протиріччя – відповідно до закону, посада вимагає повної вищої освіти, відповідно до ОКХ – достатньо базової вищої освіти. Це стосується таких первинних посад, як державний податковий інспектор, митний інспектор, ліквідатор-розпорядник майна підприємств-боржників (арбітражний керуючий) тощо, і навіть кредитний експерт.

Такий стан справ пояснюється домінуванням в Україні суспільної думки, що базова вища освіта є незавершеною і обов'язково має бути продовжена до освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста або магістра, що знаходить своє відображення і при висуванні вимог до професій, що регулюються чинним законодавством, а також до посад, щодо яких оголошується конкурс.

Важливим аспектом сучасної європейської економічної освіти є переважання у навчальних планах дисциплін із кількістю кредитів ЄКТС понад п'ять. Такий підхід дозволяє більш чітко будувати структурно-логічну схему навчального процесу. Слід зауважити, що на відміну від України, в навчальних планах вузів Європи з підготовки бакалаврів з економічних спеціальностей практично відсутні дисципліни соціально-гуманітарного та природничого напрямку. Наприклад, навчальний план бакалаврату за спеціальністю «Бізнес-адміністрування» університетського коледжу Сторд/Хьюгессун (Норвегія) розрахований на 180 кредитів і включає 21 фахову дисципліну та підготовку бакалаврської роботи, в результаті чого в середньому виходить 8 кредитів на кожну дисципліну. Навчальний план університету Ка Фоскарі з підготовки бакалаврів спеціальності «Економіка та бізнес» розрахований також на 180 кредитів і включає 21 фахову дисципліну з 6 або 12 кредитами, крім того, кредити розподіляються на державні іспити, іспит з англійської мови та практику. В українських ВНЗ навчальний план містить у середньому 50-55 дисциплін при загальній кількості кредитів у 240, отже, середня кількість кредитів, що припадає на одну дисципліну, становить 4,2-4,6 з урахуванням практики в 10,5 кредитів ЄКТС.

Таким чином, зміст вищої економічної освіти в Україні, незважаючи на низку проведених реформ, залишається актуальним питанням сучасної освітньої політики і вимагає здійснення інституціональних перетворень у законодавчій та практичній площині.

ІНВЕСТИЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПЕРЕШКОДИ

В Україні спостерігаються тенденції зростання обсягів інвестицій у людський капітал, які безпосередньо пов'язані з економічною і соціальною сторонами виробництва для досягнення поставлених цілей. Адже утвердження України як держави, в якій найвищою цінністю визначається людина, проблема інвестування в розвиток людини є досить актуальною, що зумовило вибір напряму дослідження в науковому та практичному аспектах.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема інвестування в людський капітал розглядається багатьма вченими-економістами. Аспекти формування і розвитку людського капіталу розкриті в працях вітчизняних та закордонних вчених: Богині Д. П., Гойло В. С., Губенко О. П., Гріценко Н. Н., Грішнєвої О. А., Ільїнського І. В., Колота А. М., Коровського А. В., Крітського М. М., Левчук О. В., Мазманової Б. Г., Марцинкевіча В. І., Сецького В. Л., Ушенко Н. В.

В основному людський капітал розглядається як об'єкт інвестування, у той час недостатня увага приділяється людському капіталу як суб'єкту цього процесу. Тому виникає потреба подальшого дослідження питання сутності інвестицій у людський капітал, їх відмінності від інших видів капіталу та дослідження ефективності інвестицій у людський капітал.

Метою дослідження є визначення основних особливостей інвестицій у людський капітал, визначення проблем та перспектив розвитку людського капіталу України в сучасних умовах, оцінка стану інвестування у його відтворення та розвиток.

Досвід економічно розвинених країн світу свідчить, що інвестування у людський капітал навіть у незначних обсягах дозволяє отримати набагато більшу економічну віддачу у довгостроковій

перспективі, ніж значні вкладення коштів у технічний розвиток підприємства. Інвестиції в людський капітал розглядаються як дуже важливе джерело економічного росту, більше важливе, ніж інвестиції у фізичний капітал.

Інвестиції в людський капітал – це всі цілеспрямовані вкладення в розвиток трудових ресурсів, що сприяє вдосконаленню інтелектуального та професійного росту індивіда, зростанню національного доходу (або доходу підприємства) та потребують суттєвих затрат. До таких інвестицій можна віднести витрати на одержання освіти, підвищення кваліфікації, збереження та зміцнення здоров'я, народження і виховання дітей, вдосконалення комунікативних здібностей.

Інвестиції в людський капітал мають ряд особливостей, що відрізняють їх від інших видів інвестицій. На рівень розвитку людського капіталу значний вплив має зацікавленість держави у його збільшенні шляхом фінансування з Державного бюджету освіти, охорони здоров'я і духовного та фізичного розвитку населення. У розвинених країнах світу держава бере на себе все більшу частку витрат на людський розвиток. Це зумовлено надзвичайно важливим стратегічним значенням таких інвестицій і тим, що вони мають значний позитивний зовнішній ефект для соціального та інноваційного розвитку.

Витрати на інвестування в людський капітал можна виділити в три основні групи: витрати на освіту, витрати на охорону здоров'я, витрати на мобільність. Інвестування в людський капітал передбачає отримання для інвестора певних вигод як для себе безпосередньо, так і для третіх осіб. Так, для працівника – це підвищення рівня доходів, більше задоволення від роботи, підвищення соціального статусу, покращення умов праці, зростання самоповаги. Для роботодавця – підвищення продуктивності, скорочення втрат робочого часу і зростання ефективності праці.

Існують різні форми вкладень у людський капітал, але основною і найбільш вагомою формою інвестицій є освіта, від якої

досягається найбільша ефективність. За дослідженнями науковців 40 % ефективності забезпечується іншими факторами (природними здібностями та хистом людини, її поведінкою соціальним походженням). Інвестиції сприяють формуванню висококваліфікованих працівників та завдяки їх використанню забезпечують більш високі темпи економічного розвитку країни.

Серед основних причин, що перешкоджають розвиткові людського капіталу та його якісному нагромадженню, варто відзначити:

- низький рівень фінансування галузі освіти з бюджету;
- низький рівень вітчизняних та іноземних інвестицій у систему освіти та неефективне використання коштів;
- низький рівень здоров'я дітей – майбутніх носіїв людського капіталу.

Інвестиції у формування та розвиток людського капіталу мають високий рівень віддачі у порівнянні з фізичним капіталом, але й високий ступінь ризику та невизначеності, який набагато більше, ніж для фізичного капіталу. Людський капітал не тільки схильний до фізичного та морального зношування, але й здатний накопичуватися в процесі свого використання, що потребує великих матеріальних та інших витрат від суб'єктів інвестування.

Поки що держава є основним інвестором у людський розвиток. Тому необхідно створити умови для збільшення інвестицій підприємствами. Необхідно заохочувати та підтримувати бажання персоналу здобувати вищу освіту, створювати умови для підвищення його культурного рівня, охорони здоров'я.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В КРАЇНАХ ЄС

Сучасна молодь є важливим ресурсом національного розвитку в умовах глобальних перетворень. Трудова освіта молоді стає однією з важливих умов сприяння вирішення існуючих проблем у галузі продовольчої безпеки, здоров'я населення, розуміння культурного збагачення та підтримки його з метою миру, безпеки, росту і розвитку. Сьогодні частка молоді складає біля 18 % від загальної чисельності населення земної кулі. Це 1,2 млрд осіб або 24 % населення працездатного віку. Експерти підкреслюють, що у більшості країн світу безробіття серед молоді перевищує безробіття серед населення в цілому, а в країнах Центральної та Східної Європи 33, 6 % молодих людей не вчаться і не працюють.

Країни, що входять до Євросоюзу, затверджують найголовніші питання зовнішньої політики, формують єдину стратегію науково-технічного розвитку, створюють умови для вільного пересування через кордони товарів, капіталу, громадян. Суттєвим аспектом інтеграції є формування «європейської свідомості» та «європейського виховання». Важливим аспектом кожного вищого навчального закладу в країнах Євросоюзу, насамперед, у Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, ведеться робота з незайнятою молоддю, що дозволяє вищому навчальному закладу спостерігати за кар'єрним зростанням випускників, підтримувати особисті і ділові контакти з випускниками. Зв'язок із випускниками є вагомим фактором підтримки іміджу і репутації вищого навчального закладу. У всіх країнах Європейського Союзу відбуваються різні ярмарки вакансій і Дні кар'єри, залучаються до них і центри зайнятості населення. Метою цих заходів є інформованість студентів і випускників про компанії та їх пропозиції. Цільова аудиторія Днів кар'єри – студенти та

випускники, які мають можливість залишити своє резюме представникові компанії, заповнити анкету-заяву або отримати заяву на співбесіду, участь у бізнес-іграх, отримати досвід проходження етапів відбору та заявити про себе. Із метою сприяння працевлаштуванню випускників вищих навчальних закладів організуються заходи щодо вільного обговорення проблем у формі Круглого столу (наприклад, зустріч студентів із представниками органів влади); тренінгів із залученням спеціальних кадрових служб, бізнес-тренерів підприємств, організацій із метою опрацювання навичок самопрезентації під час співбесіди з роботодавцем; консультацій психологів, юристів, інспекторів профсоюзів із метою роз'яснення питань, що стосуються соціально-трудових відносин відповідно до законодавства.

Багато країн Європейського Союзу, окрім загальноєвропейських систем комп'ютерної профорієнтації, розробляють національні технології. Так, у Польщі використовується комп'ютерна програма «Doradca 2000» («Counsellor 2000»), що дозволяє проводити багатовекторний аналіз (на рівні особистості та запитів громадськості) і сприяти у виборі професії та побудові кар'єри.

Отже, необхідно зазначити, що західноєвропейські технології, стратегії, тренінги, посібники і методичні вказівки з трудової освіти і вихованню безробітної молоді базуються на уставних декларативних документах, прийнятих під егідою основних європейських інтеграційних об'єднань: ООН, Європейського Союзу, Ради Європи, ЮНЕСКО.

НАКОПИЧЕННЯ НІТРАТІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ПРОДУКЦІЇ

Зростання виробництва зерна, кормів, овочів та інших сільськогосподарських культур передбачається забезпечити за рахунок інтенсивних факторів, серед яких важливе місце займають мінеральні та органічні добрива, пестициди та інші засоби хімізації.

Разом із тим, як показують дослідження, недотримання регламентів застосування пестицидів (норм і строків внесення), внесення надмірно високих доз азотних добрив, недотримання співвідношення з іншими елементами живлення рослин, порушення строків їх застосування, а також технології вирощування призводить до накопичення нітратів понад допустимих нормах і залишкових кількостей пестицидів як у продукції, так і в об'єктах довкілля.

Відомо, що існує три види забруднення навколишнього середовища:

- техногенне;
- комунально-побутове;
- сільськогосподарське.

Питома вага цих видів забруднень становить відповідно: 70 %, 20 % і 10 %. В останні роки все відчутніше забруднення довкілля засобами хімізації походить від сільськогосподарського виробництва. Збільшення застосування мінеральних добрив із часів розпаду СРСР – 20 кг / га в 1964 році, до 107 кг / га в 1988 році і пестицидів з 0,5 до 3,6 кг / га не може не позначитися на забрудненні навколишнього середовища.

Суб'єктивними чинниками цього забруднення є:

- професійна неграмотність у застосуванні добрив і пестицидів;

- відсутність складів або невідповідність їх санітарним нормам;

- відсутність спеціальної техніки для внесення ядохімікатів і мінеральних добрив і особливо локального внесення.

Об'єктивними причинами забруднення є:

- водна та вітрова ерозія ґрунтів;

- внесення надмірно високих доз азотних добрив;

- незбалансоване застосування добрив за НРК, мінеральних і органічних добрив;

- поверхневе внесення добрив, порушення структури родючого шару за рахунок різкого зменшення дощових черв'яків.

У часи СРСР у Миколаївській області застосовувалося до 130 найменувань пестицидів. Навантаження їх на 1 га посіву в 1988 році по Україні склала 3 кг, по Миколаївській області – 3,6.

Як відомо, азот є основною складовою частиною білків, які утворюються при мінералізації органічної речовини ґрунту та вносяться з добривами, а нітрати є основним джерелом перетворення їх в рослинах. Не всі нітрати використовуються для формування врожаю. Частина азоту втрачається в повітрі, змивається водою, потрапляючи в річки, озера, підземні джерела.

При незбалансованому надмірному азотному харчуванні значна кількість азоту, що не перетворена в амінокислоти і білки, у вигляді нітратів накопичується в рослинній продукції, особливо в овочах і кормах (зеленій масі, коренеплодах).

У шлунково-кишковому тракті живих істот нітрати можуть перетворюватися в солі азотистої кислоти-нітриту. У невеликих кількостях нітриту надають судинорозширювальну дію, знижують кров'яний тиск. При надмірному накопиченні вони пригнічують дихання клітин. У результаті в крові зростає вміст молочної кислоти, холестерину, лейкоцитів, знижується кількість білків. Взаємодіючи з гемоглобіном, нітриту утворюють сполуки, які блокують центри переносу кисню, організм починає задихатися.

Для дорослої людини відносно нешкідлива доза в 150-200 мг нітратів на день. Особливо чутливі до нітратів діти. 60-80 % кількості нітратів, що надходить, людина отримує з овочами, 20-30 % із питної води, 10-15 % із м'яса і м'ясних продуктів, 5-10 % із фруктів і фруктових соків, молока і молочних продуктів.

Враховуючи, що в процесі кулінарної обробки вміст нітратів, в харчовому раціоні скорочується в середньому на 20 %, допустимий вихідний вміст цих сполук у продуктах добового раціону людини (до кулінарної обробки) може бути прийнято 300-325 мг.

Ця доза при щоденному надходженні протягом усього життя людини не буде чинити на неї будь-якого негативного впливу.

У різних країнах прийнята добова допустима доза нітратів для людини неоднакова:

- Штати Каліфорнія, Флорида (США) – 260 мг;
- Голландія – 110 мг;
- Японія – 300 мг.

Тут слід нагадати про процес живлення рослин. Будь-які органічні і мінеральні сполуки, що містять азот, у ґрунті перетворюються в основному в нітрати. Вони чудово розчиняються у воді і разом з нею через коріння надходять до рослини. По провідній системі рослин вода з розчиненими нітратами надходить у стебло і далі в листя та плоди. У кореневій системі, у стеблах, листках і плодах нітрати відновлюються до амонію, який стає основою амінокислот і далі білків, тобто, азот мінеральний перетворюється на нешкідливий для організму – органічний. Коли ж нітратів надходить з ґрунту занадто багато, рослини не справляються з їх перетворенням і нітрати накопичуються в різних овочах, особливо тих, які споживаються біологічно незрілими (огірок, баштані та ін.)

Різні види рослин мають неоднакову здатність акумулювати нітрати. До культур, що накопичують багато нітратів, належать качановий салат, кріп, шпинат, кольрабі, редька, редис, буряк столовий. У групу овочів, що володіють зниженою здатністю накопичувати нітрати, належать: томати, картопля, огірки відкритого ґрунту, перець і горох.

Морква, петрушка, селера, капуста, займають проміжне положення. Як правило, концентрація нітратів в овочах захищеного ґрунту більше, ніж в овочах відкритого ґрунту.

У зв'язку з усім цим розроблені регламенти допустимого вмісту нітратів у продуктах харчування, які наведені у (табл. 1) в порівнянні в нормах СРСР

Таблиця 1

Гранично допустима кількість (ГДК) нітратів у продукції рослинництва (мг/кг сирого продукту)

Продукти рослинництва	ГДК	
	Україна	СРСР
Овочі і фрукти відкритого ґрунту		
Картопля	120	250
Капуста	400	500
Морква	300	250
Томати	100	150
Огірки	200	150
Буряк столовий	1400	1400
Цибуля ріпчаста	90	80
Цибуля-перо	400	600
редис	1200	-
редька	300	-
баклажани	200	200
кабачки	400	400
дині	90	90
кавуни	60	60
Листові овочі (салат, шпинат, щавель, селера, кріп, петрушка, капуста)	1500	2000
Яблука, груші, виноград столових сортів	60	60
Овочі захисного ґрунту		
Огірки	400	300
Цибуля-перо	800	800
Листові овочі	3000	3000
Перець солодкий	400	400
Томати	300	300
Ранні (до 01.09)		
Картопля	240	250
Капуста	800	900
Морква	600	400

ГДК СРСР затверджені Головним державним санітарним лікарем СРСР Кондрусевим А. І. 30 травня 1988 р. № 4619-66. ГДК для України затверджені 21 квітня 1988 р., доповнення 12 липня 1988 р. № 5-08-13-777.

У світовій літературі до теперішнього часу описано більше 20 факторів, що побічно або безпосередньо впливають на вміст нітратів у рослинах. До них належать: дефіцит світла, жаркі і холодні періоди в процесі вегетації рослин, засуха і застійне перезволоження, нестача або надлишок елементів живлення, включаючи мікроелементи, а також несприятливе співвідношення поживних елементів, ущільнення ґрунту і слабка біологічна активність, кислотність ґрунту, ураження хворобами і шкідливими організмами, механічні пошкодження, застосування засобів захисту рослин, що порушують їх зростання, відхилення від агротехнічних оптимальних строків обробітку та ін.

Головні з них:

- застосування надмірно високих доз азотних добрив без урахування вмісту поживних речовин у ґрунті;
- біологічні особливості сортів рослин;
- агротехніки обробітку.

Як правило, інтенсивні технології обробітку сільськогосподарських культур припускають збільшення застосування засобів хімізації. Однак застосування їх з урахуванням ґрунтової та рослинної діагностики, даних засміченості полів бур'янами, прогнозу появи хвороб і шкідників дозволяє до мінімуму звести токсикологічне навантаження хімікатів на кожен гектар.

Звичайно, без застосування засобів хімізації сільськогосподарському виробництву не обійтися. Але розширення біологічних методів боротьби з шкідниками і хворобами, впровадження прогресивних агротехнічних прийомів дозволить обмежити застосування хімічних засобів і застосовувати їх тільки в екстремальних умовах.

ПРОЦЕС КАЙДЗЕН В УКРАЇНСЬКІЙ МОДЕЛІ МЕНЕДЖМЕНТУ

Формування української моделі менеджменту потребує навчання спеціалістів здатності оптимально взаємодіяти в команді, надати їх зусиллям ефективності, розвивати потенційні здібності. Пов'язано це з існуючими проблемами в менеджменті, а саме: недостатня кваліфікація менеджерів, низька виконавча і трудова дисципліна управлінців, незадовільний морально-психологічний клімат в органах управління, недостатня ініціативність менеджерів під час вирішення виробничих проблем, конфронтація адміністрації і персоналу. В Україні бракує досвідчених менеджерів вищої та середньої ланок управління, які займалися б розробкою і втіленням у життя довготермінових стратегій розвитку організацій і комерційною прибутковістю підприємств, які б гуманним, економним і раціональним шляхом виконували завдання, що стоять перед організацією.

Успішний розвиток економіки Японії протягом тривалого періоду спонукав учених і практиків уважно дослідити механізм і причини, за рахунок яких забезпечується висока ефективність виробництва в цій країні. Аналіз показав, що в центрі концепції японського менеджменту ефективність забезпечує процес кайдзен.

Кайдзен зародився в Японії. Саме слово складається з двох інших – «кай» (зміна) і «дзен» (мудрість), ієрогліф слова подано на рис. 1.

Автором концепції менеджменту кайдзен є Масаакі Імаї. Він вважає, що кайдзен – це справжня філософія, яка може бути однаково успішно застосовна і в бізнесі, і в особистому житті. Термін «кайдзен» став широко відомий завдяки двом книгам Масаакі Імаї: «Кайдзен – ключ к успеху японских компаний», «Гемба кайдзен: путь к снижению затрат и повышению качества».

Рис. 1. Ієрогліф слова кайдзен

Сутність кайдзен визначається як безперервне вдосконалення управління та інших аспектів життя організації. Основна ідея Кайдзен – невеликі поступові зміни на регулярній основі, які в сукупності призводять до глибокого вдосконалення та економічного ефекту в організації. При цьому, в процес вдосконалення залучаються всі – від менеджерів до робітників, але з неодмінною умовою – за відносно невеликих витрат.

У цьому контексті слово «витрати» означає не зниження витрат, а управління витратами. На жаль, українські менеджери сучасних підприємств намагаються знизити ціни за допомогою типових дій, що включають звільнення працівників, реструктурування і залучення вигідних постачальників. Таке зниження ціни незмінно порушує процес якості та має своїм результатом її зниження.

Кайдзен є постійним процесом, мета якого виходить за рамки простого підвищення продуктивності праці. Це процес, який дає можливість персоналу виявити марнотратство у процесах і ліквідує важку роботу, застосовуючи наукові методи.

Кайдзен спрямований на процес мислення з ціллю поліпшувати процеси для того, щоб покращилися результати. Невдача у досягненні запланованих результатів відображає невдачі в процесі. Найбільш значними елементами в процесі кайдзен є внесок і залученість у цей процес вищого керівництва компанії.

Перший крок у процесі кайдзен – встановити цикл «плануй-виконуй-перевірй-впливай» (plan-do-check-act), скорочено PDCA. Його мета – ніколи не бути задоволеним досягнутим результатом. Ефективність у циклі PDCA, передбачає поточний процес, який називають циклом SDCA (стандартизація-виконання-контроль-вплив). Щоразу при появі під час поточного процесу недоліків, необхідно перевірити, якими нормами і стандартами керувались у роботі, чи слідували їм? Менеджер повинен визначити і ліквідувати основне джерело проблеми переглянути існуючі норми, стандарти, щоб запровадити заходи для запобігання повторення проблеми.

Додамо, що згідно з філософією кайдзен, проблема – це потенціал для вдосконалення. У Японії кажуть: «Проблема – це ключ до прихованих скарбів». Кайдзен починається там, де є проблеми. У разі застосування кайдзен змінюється ставлення до проблем, наприклад: «У нас є проблеми, і вони будуть постійно з'являтися. Ми їх не зможемо вирішити, якщо не запровадимо кайдзен-управління. Воно може прижитися тільки в тому випадку, якщо культура управління підтримує ініціативу».

Основні складові кайдзен:

– загальний контроль якості (TQM). При цьому роль менеджменту полягає в плануванні перевірки процесу, а не результату, у поліпшенні процесу, а не його критики на основі результату;

– система виробництва на принципі «точно та вчасно»;

– формування політики в організації, з метою встановити чіткі цілі, задачі удосконалення;

– система подачі пропозицій, яка спрямована на стимулювання участі всього персоналу у процесі діяльності підприємства. Головна мета – виховати мислячих і самодисциплінованих людей.

У цьому контексті TQM якість означає як якість товарів або послуг, так і якість процесів, роботи, результатом яких є ці товари або послуги. При цьому перший вид якості – це якість результату, а другий – якість процесу. Менеджмент якості

повинен встановити стандарти, посприяти самодисципліні робітників для підтримки стандартів і упевнитися в тому, що ніякі дефекти не дійшли до наступного процесу.

У книзі про кайдзен Масаакі Імаї пише, що ефект від впровадження кайдзен настає через три-п'ять років. Але автор уточнює, що кайдзен може займати й довгі роки, якщо вище керівництво турбує збільшення прибутку протягом найближчого кварталу.

За сприятливих умов впровадження системи кайдзен – це також довгостроковий проект. Якщо в ході його реалізації виникне перерва хоча б у один місяць, то компанія знову повернеться на вихідний рівень.

Масаакі Імаї доводить, що кайдзен є прийнятним абсолютно для будь-якої компанії, незалежно від її розміру та сфери діяльності. Важливо тільки створити в компанії особливу корпоративну дисципліну і самодисципліну. У той же час кайдзен як система управління вимагає від працівників високого рівня креативності.

Додамо, що успіх філософії управління кайдзен в Японії багато в чому зумовлений тим, що її основоположні принципи є природними для японського менталітету. Сама система – це продукт нації, її філософії та культури. Стратегія кайдзен вимагає безперервного вживання заходів щодо вдосконалення за участю всіх співробітників організації. Сама ця думка настільки природна і очевидна для багатьох японців, що вони слідуєть їй, абсолютно не замислюючись. Саме вона у великій мірі зумовлює конкурентний успіх Японії.

Обов'язкова умова для впровадження кайдзен – це відсутність примусу. Персонал повинен працювати не заради нагороди, а просто тому, що хоче робити свою роботу краще.

Світовий досвід (Ошадбанк, КАМАЗ, РУСАЛ, ТМС-Груп і багато ін.) довели ефективність кайдзен. Підтверджено, що застосування кайдзен не вимагає капіталовкладень (витрати в основному на навчання принципам і методам кайдзен) і при

належній старанності менеджерів дозволяє істотно знижувати витрати і покращувати якість, підвищувати продуктивність, скорочувати терміни виконання замовлень і потреби в інвестиціях.

Впровадженню кайдзен на території України сприяє угода про українсько-японське глобальне партнерство від 18-21 січня 2011 р., у якій окреслюються основні напрями, форми і механізми подальшої взаємодії з широкого кола двосторонніх та міжнародних питань. Цим документом було визначено пріоритети співробітництва між Україною та Японією, окреслено програму реалізації першочергових завдань на найближчу та середньострокову перспективу. Отже, можна очікувати поступове і неухильне впровадження принципів кайдзен спочатку у великому, потім у середньому і, можливо, в малому бізнесі в Україні. При цьому вагомою умовою для кайдзен в Україні є не його повне копіювання, а використання його досягнень у тій мірі, в якій вони будуть ефективними саме для української моделі менеджменту.

КЛАСИЧНА ЕКОНОМІЧНА ПРОБЛЕМА У СВІТЛІ СУЧАСНОЇ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТЕОРІЇ

Аналізуючи сучасну економічну науку, можна виділити низку проблем, сформульованих кілька століть тому. Або навіть тисячоліть, тобто в ті часи, коли не існувало економіки як науки, але починала формуватися економічна думка у вигляді філософських міркувань щодо організації господарської життєдіяльності суспільства. Уже в ті часи, коли, за висловом Р. Хайлбронера, «людина вирішувала проблему виживання або за традиціями, або за наказами», була сформульована проблема визначення функцій держави в управлінні господарством. Зародження ринкових економічних відносин і визнання принципу вигоди як ключового в прийнятті індивідуальних рішень сприяло становленню економіки як науки, у межах якої дискусія щодо міри та способів державного економічного регулювання триває.

У розумінні представників класичної школи держава представляється як необхідний для суспільства інститут. Він не виключається з економічних відносин, оскільки ніхто не заперечує право держави збирати податки та її обов'язки щодо виконання певних функцій. Але саме в межах класичної школи сформульовано принцип щодо залежності ефективності економіки, насамперед, від індивідуальних дій, свободи їх реалізації. Ініціатива приватних суб'єктів, пошук вигоди, що є визначальними для спрямування власної економічної активності, становлять основу ринкових відносин, тоді як держава протиставляється ринку. Сфера її активності – ті проблеми, які ринок не здатний вирішити, а головне завдання – закріплення, підтримка, і, в певній мірі, коригування інститутів ринку.

Проблема державного економічного регулювання так чи інакше розглянута усіма напрямками та школами. Економічна

наука має повний набір поглядів: від найбільш радикальних (повне одержавлення економіки за марксизмом або абсолютне несприйняття так званого державного інтервенціонізму (неоавстрійська школа) до більш поміркованих поглядів у вигляді обґрунтування державного економічного впливу (національна політекономія в Німеччині, кейнсіанська течія) або вимог щодо його зменшення (неокласичний напрям).

Із 60-х років ХХ століття відмічається підйом інституційної теорії, якій деякі науковці пророчать статус мейнстріму в найближчому майбутньому. Так чи інакше, але сучасна економічна теорія немислима без інституціоналізму, який представлений десятками теорій та імен.

Оскільки інституційна теорія перебуває у стані розвитку, відсутній єдиний підхід до класифікації її шкіл, і навіть розуміння ключових термінів та методологія інституціоналізму викликають дискусії. У питанні щодо класифікації загальноновизнаним є виокремлення традиційного інституціоналізму, започаткованого американськими науковцями. У сучасному інституціоналізмі виділяють дослідження в руслі традиційного, нову інституційну економічну теорію, неоінституціоналізм (причому деякі науковці ототожнюють два останні напрями, а деякі розрізняють їх залежно від міри сприйняття та коригування ядра неокласичної теорії).

Зважаючи на неоднорідність сучасного інституціоналізму, принципові методологічні відмінності між різними його напрями, погляди на економічну роль держави також є неоднозначними. У межах теорії держави (Д. Норт, Дж. Ходжсон, П. Мілгром, Дж. Робертс, М. Олсон, Дж. Б'юкенен, Г. Таллок тощо) розроблено моделі походження, поведінки держави, теорія суспільного вибору, яка розглядає сферу політичної діяльності, теорія пошуку ренти, яка пояснює відносини держави з різними суспільними групами.

Не зупиняючись на принципових відмінностях у поглядах представників різних напрямів, узагальнимо, що держава

розглядається і як інститут, і як організація. Інституціоналізм наполягає на закономірній і економічно обґрунтованій появі держави. Її найважливішою функцією є правове закріплення інших інститутів, у тому числі і ринкових. Незалежно від того, чи члени суспільства вимушено приймають нав'язані їм державою правила, чи останні відображають домінуючі в суспільстві цінності, саме держава створює набір формально затверджених альтернатив. Реалізуючи владні повноваження, держава створює систему дозволів та заборон, стимулів та обмежень, впливаючи на поведінку економічних агентів. Встановлені нею інституційні межі зумовлюють специфікацію прав власності, рівень трансакційних витрат економічної активності, співвідношення легальної та нелегальної взаємодії учасників економічних угод, що, нарешті, впливає на економічну ефективність.

Новаторство інституційної теорії полягає у тому, що вона не стільки з'ясовує міру державного регулювання ринку, скільки вивчає сутність взаємодії між індивідами, суспільством та державою, результатом якої є певна економічна система. З нашої точки зору, державу доцільніше розглядати саме як організацію, яка, взаємодіючи із суспільством, створює чи трансформує певну інституціональну структуру та сама може бути об'єктом інституційних змін. Вивчення проблем взаємовідносин між державою та суспільними групами, забезпечення контролю суспільства за діями держави, вдосконалення мотивації дотримання інституційних вимог дозволяє розробити шляхи підвищення ефективності державного економічного регулювання.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОБ'ЄДНАНЬ ПІДПРИЄМСТВ

Згідно зі ст. 12 Господарського кодексу України, держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм, програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання та їх об'єднань є:

- державне замовлення, державне завдання;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Основними методами державного регулювання є адміністративні, правові та економічні. У розвинутих країнах світу адміністративні методи регулювання підприємницької діяльності застосовуються здебільшого у сфері охорони довкілля. Водночас їх роль значно зростає у складних критичних ситуаціях. Серед економічних методів розрізняють прямі (за допомогою бюджетної політики) та непрямі (за допомогою податкової, інвестиційної, амортизаційної та інших форм економічної політики). Якщо прямі методи дають швидкий ефект, то непрямі – через відносно тривалий проміжок часу. Так, після прийняття нового податкового законодавства очікуваний ефект спостерігається, як правило, через 1,5-2 роки.

Хоча державне регулювання підприємницької діяльності ґрунтується на законодавстві, однак не вичерпується ним, оскільки це складний процес, що охоплює комплекс різноманітних організаційно-правових заходів. Організаційний аспект державного регулювання виявляється у створенні певних державних органів і наділенні їх відповідними повноваженнями для цілеспрямованого впливу на економічні відносини та підприємницьку діяльність. Самі по собі правові засоби, закріплені у чинному законодавстві, не можуть забезпечити підприємницьку діяльність без відповідного і високоякісного організаційного механізму щодо їх застосування на практиці, що включає наявність певної організаційної структури, повноважень відповідних органів, підготування його кадрів тощо. Для досягнення організованості правових засобів недостатньо лише нормативної регламентації, а необхідне належне їх застосування, що неможливо без організаційного аспекту, тобто належного функціонування державних органів, які застосовують правові засоби. Організаційні заходи становлять правоорганізуючу функцію діяльності, розробка і фактичне здійснення яких спрямовані на забезпечення реалізації правових норм. Результативність правових засобів у досягненні поставленої мети залежить не тільки від їх фіксації в законодавстві, але й значно більшою мірою – від належної організації їх застосування, що включає визначення компетенції відповідних органів, наділених такими повноваженнями, оптимальний вибір правового засобу, додержання вимоги процесуального (процедурного) законодавства, забезпечення виконання рішень, що приймаються компетентними органами, тощо.

Важливе значення у здійсненні державного регулювання господарської діяльності, у тому числі підприємництва, має Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. Цей Закон визначає правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності – напрям

державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

УДК 004.942:519.25

Приходько С. Б., Макарова Л. Н.

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДОВЕРИТЕЛЬНЫХ ИНТЕРВАЛОВ
СТАТИСТИЧЕСКИХ МОМЕНТОВ ВРЕМЕНИ
НАРАБОТКИ МЕЖДУ ОТКАЗАМИ УСТРОЙСТВ
ТЕРМИНАЛЬНОЙ СЕТИ НА ОСНОВЕ
ПРЕОБРАЗОВАНИЯ ДЖОНСОНА**

Одним из путей решения существующей на сегодняшний день проблемы отказов в обслуживании устройств терминальной сети может быть прогнозирование отказов конкретных элементов устройств, для чего необходимо оценивать параметры случайной величины – времени наработки между отказами, закон распределения которой существенно отличается от нормального и не всегда удовлетворяет экспоненциальному. Оценка характеристик этой СВ является важной задачей для автоматизации системы управления терминальной сетью.

При оценивании характеристик СВ, таких, как статистические моменты, можно использовать точечные или интервальные оценки. Однако интервальные оценки являются более надежными, по сравнению с точечными.

На сегодняшний день традиционно используется непараметрический подход: принимается предположение о нормальности закона распределения и дальнейшая оценка выполняется традиционным способом на основе t -распределения Стьюдента для математического ожидания и на основе распределения χ^2 Пирсона для среднеквадратического отклонения.

Помимо этого подхода, предложен подход, основанный на применении нормализующих преобразований: на основе нормализующего преобразования получить СВ с нормальным

законом распределения, вычислить доверительные интервалы точечных оценок статистических моментов для этой СВ традиционным способом, а затем на основе обратного преобразования получить доверительные интервалы статистических моментов начальной СВ. Выбор конкретного нормализующего преобразования необходимо выполнять, в зависимости от эмпирических данных.

Для аппроксимации эмпирических распределений, которые нельзя описать нормальным или экспоненциальным законом, было предложено использовать подход на основе четырехпараметрического преобразования Джонсона. Использование указанного подхода показало хорошие результаты для различных областей применения.

В рассматриваемом случае таким преобразованием является преобразование Джонсона S_B . Далее находим параметры распределения $\gamma, \eta, \lambda, \varphi$ и выполняем нормализацию СВ x :

$$z = \gamma + \eta q(x, \varphi, \lambda); \eta > 0; -\infty < \gamma < \infty; \lambda > 0; -\infty < \varphi < \infty, \quad (1)$$

где q – произвольная функция; $\gamma, \eta, \lambda, \varphi$ – параметры распределения; x – СВ, которая нормализуется; z – нормированная нормально распределенная СВ.

Находим $(1-\alpha)$ % доверительные интервалы точечных оценок выборочного среднего $[\hat{\alpha}_1(x)]$ и среднеквадратического отклонения $[S_x]$ СВ x :

$$[\hat{\alpha}_1(x)] = \varphi + \frac{\lambda}{2} \{1 + [\hat{\alpha}_1(\tilde{x})]\}, \quad (2)$$

где

$$[\hat{\alpha}_1(\tilde{x})] = \frac{[\hat{\alpha}_1(z)] - \gamma}{2\eta} + \hat{\alpha}_1(R);$$

$$\hat{\alpha}_1(R) = \frac{\hat{\alpha}_1(z) - \gamma}{2\eta} - \hat{\alpha}_1(\tilde{x});$$

$$\hat{\alpha}_1(\tilde{x}) = \frac{2}{\lambda} \{\hat{\alpha}_1(x) - \varphi\} - 1.$$

$$[S_x] = \left[\sqrt{\alpha_2(x) - \alpha_1^2(x)} \right]. \quad (3)$$

где

$$\begin{aligned} [\alpha_2(x)] &= \frac{\lambda^2}{4} \{ [\alpha_2(\tilde{x})] - 1 \} + (\lambda - 2\varphi)[\alpha_1(x)] - \varphi(\lambda + \varphi); \\ [\alpha_2(\tilde{x})] &= [\alpha_2(\tilde{z})] - \alpha_2(R_2); \\ [\alpha_2(\tilde{z})] &= \frac{1}{4\eta^2} \{ [\alpha_2(z)] - 2\gamma[\alpha_1(z)] + \gamma^2 \}; \\ [\alpha_2(z)] &= [S_z^2] + [\alpha_1^2(z)]; \\ \alpha_2(R_2) &= \alpha_2(\tilde{z}) - \alpha_2(\tilde{x}); \\ \alpha_2(\tilde{z}) &= \frac{1}{4\eta^2} \{ \alpha_2(z) - 2\gamma\alpha_1(z) + \gamma^2 \}; \\ \alpha_2(\tilde{x}) &= \frac{4}{\lambda^2} \{ \alpha_2(x) - 2\varphi\alpha_1(x) + \varphi^2 \} - \frac{4}{\lambda} \{ \alpha_1(x) - \varphi \} + 1. \end{aligned}$$

Для проверки данного подхода был выполнен расчет доверительных интервалов выборочного среднего и среднеквадратического отклонения времени наработки между отказами устройств терминальной сети. В качестве исходных экспериментальных данных рассмотрены 28106 случаев отказа в обслуживании 278 устройств терминальной сети за период 36 месяцев. Время наработки между отказами устройств терминальной сети является в данном случае СВ x . Расчет был проведен для 284 выборок эмпирических данных.

Проверка адекватности нормализации, проведенной по формуле (1), выполнена с помощью критерия согласия χ^2 Пирсона. С доверительной вероятностью 0,95 гипотеза о соответствии преобразованной выборки нормальному закону распределения СВ принимается.

Были найдены 95 % доверительные интервалы точечных оценок выборочного среднего и среднеквадратического отклонения СВ x при непараметрическом оценивании. Далее по форму-

лам (2) и (3) были найдены 95 % доверительные интервалы точечных оценок выборочного среднего и среднеквадратического отклонения СВ x с использованием преобразования Джонсона.

Было показано, что в случае, когда эксцесс эмпирического распределения $\varepsilon < 3$ непараметрическое оценивание приводит к уменьшению длин доверительных интервалов выборочного среднего и среднеквадратического отклонения по сравнению с подходом на основе преобразования Джонсона, и наоборот, в случае, когда эксцесс эмпирического распределения $\varepsilon > 3$ непараметрическое оценивание приводит к увеличению длин доверительных интервалов выборочного среднего и среднеквадратического отклонения по сравнению с подходом на основе преобразования Джонсона.

Из выполненных расчетов следует, что использование непараметрического оценивания в случае, когда эмпирическое распределение существенно отличается от нормального, может привести к заметно искаженным результатам. В данном случае предпочтительным является применение подхода на основе нормализующего преобразования.

Для выполнения расчетов было доработано соответствующее программное обеспечение на языке программирования Java.

Планируется использование полученных результатов для дальнейшего развития модели распределения времени наработки между отказами устройств терминальной сети на основе нормализующего преобразования Джонсона и построения информационной технологии автоматизации системы управления терминальной сетью.

РОЗРОБЛЕННЯ СПОСОБУ ПОШУКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОБ'ЄКТІВ У ДВОРІВНЕВІЙ ПОШУКОВІЙ МАШИНИ

Для здійснення пошуку інформаційних об'єктів у системі Інтернет розроблено чимало різноманітних пошукових систем, найбільш уживаними з яких є Yahoo, Google, MSN, Yandex, Rambler і Mail.ru. Однак для пошуку документів, що належать до тієї чи іншої предметної області, користувачі Інтернету нерідко звертаються до тематичних каталогів Інтернет-ресурсів – структурованих наборів посилань на документи відповідної тематики. Тобто оновлення систем пошуку, пошукових алгоритмів тощо є вельми актуальною проблемою.

Більшість систем (Google, Yandex тощо) для спрощення процесу пошуку щодо користувача пропонують «живий пошук». Живий пошук – це функція пошуку, яка дозволяє переглядати результати безпосередньо при введенні запиту. Головна відмінність «живого пошуку» від звичайного полягає в тому, що користувач отримує потрібну інформацію набагато швидше, так як необов'язково вводити весь запит. Крім того, у «живому пошуку» користувач бачить результати прямо при введенні тексту. Таким чином, користувач може змінювати запит, поки не знайде саме те, що потрібно. Але існуючі «живі пошуки» мають недоліки. По-перше, такі системи, як Google, Yandex не враховують компетентність користувачів: запропоновані пошукові слова вибираються на основі статистичних даних (скільки разів пошукова фраза зустрічалась у запитах), і тому пошукові фрази, які пропонуються користувачеві, не завжди задовольняють його пошукові наміри. По-друге, до «живого пошуку» включаються ключові слова популярних Інтернет-сайтів у вигляді пошукових слів, які, як правило, непотрібні користувачу для здійснення пошуку.

Метою роботи було вдосконалення способу пошуку інформаційних об'єктів та розробка відповідної пошукової системи, що дозволить покращити релевантність результатів пошуку щодо пошукового запиту користувача і тим самим спростити механізм пошуку.

У роботі була запропонована ідея використання двох пошукових систем: основної (відомої) і локальної, у якій буде здійснюватися попередня обробка пошукових слів (перед відправкою в основну пошукову систему) з урахуванням використання накопичених попередніх запитів. При цьому в системі ранжування локального пошукового модуля використовуватимуться додаткові коефіцієнти, отримані за рахунок попередніх запитів із використанням рангів користувачів, що здійснювали пошук (тобто урахування професійності того, хто робить запит). Це дозволить коригувати поточні запити з урахуванням накопиченого «досвіду» у цій сфері.

Таким чином, за рахунок коригування запиту в локальному модулі підвищується ймовірність отримання найбільш відповідного запиту пошукового слова. Використання рангу користувачів призведе до того, що вся інформація, що буде накопичуватися в базі даних, буде розподілена не рівномірно, як в існуючих системах, а пріоритетно. Це призводить до підвищення інтелектуалізації системи, тому що з'являється можливість корегувати невірно задані пошукові слова тощо.

Для перевірки дієздатності запропонованого способу пошуку була розроблена та перевірена пошукова система для обробки спеціалізованої науково-технічної інформації. Була сформована база із запитів викладачів на науково-педагогічних працівників, де в ролі рангів використовувалися такі оцінки, як науковий ступінь, кількість наукових публікацій, досвід викладання дисципліни. Перевірка показала, що при застосуванні запропонованого способу пошукових інформаційних об'єктів отриманий більш високий рівень релевантності пошукових образів знайдених документів до пошукової фрази.

Таким чином, у роботі в результаті проведених досліджень була розроблена локальна пошукова система, яка може бути використана в розподілених комп'ютерних системах. У сукупності з відомими пошуковими машинами, запропонована система з модулем попереднього ранжування дозволяє проводити корегування запиту, що збільшує результативність пошуку інформації.

КОМПЛЕКСНИЙ МЕТОД СУПРОВОДУ КОМЕРЦІЙНОГО КОНТЕНТУ В СИСТЕМАХ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ

Формальна модель систем електронної контент-комерції – це шістька:

$$S = \langle X, \text{Formation}, C, \text{Management}, \text{Realization}, Y \rangle,$$

де $X = \{x_1, x_2, \dots, x_{n_x}\}$ – множина вхідної інформації, *Formation* – функція формування контенту, $C = \{c_1, c_2, \dots, c_{n_c}\}$ – множина контенту, *Management* – функція управління контентом, *Realization* – функція реалізації контенту та $Y = \{y_1, y_2, \dots, y_{n_y}\}$ – множина вихідної інформації.

Комплексний метод супроводу контенту забезпечує: формування інформаційних портретів; формування дайджестів (короткий зміст публікацій); виявлення тематичних сюжетів; побудову таблиць взаємозв'язку понять; розрахунок рейтингів понять; виявлення нових подій, їхнє відстеження й кластеризацію. Процес формування дайджестів складається з алгоритмів формування словника понять (алг. 1), визначення дублювання контенту (алг. 2) та створення дайджесту (алг. 3).

Алгоритм 1. Формування словника понять

Етап 1. Формування словника понять.

Крок 1. Послідовне виділення всіх слів вхідного потоку контенту.

Крок 2. Побудова алфавітно-частотного словника.

Крок 3. Нормалізація слів через автоматичний морфологічний аналіз.

Крок 4. Модифікація алфавітно-частотного словника.

Крок 5. Приписування словам ваги w (частоти появи).

Крок 6. Вилучення зі словника незначних слів ($W \leq k$, де k – значення порогу вилучення слова).

Етап 2. Вибір тематичного словника відповідно до запиту.

Етап 3. Коригування алфавітно-частотного словника з урахуванням тематичного словника (коригування ваг слів).

Етап 4. Вибір N слів із більшою вагою n із алфавітно-частотного словника, де $n = const$.

Алгоритм 2. Визначення дублювання контенту

Етап 1. Визначення початкових даних.

Крок 1. Визначення модератором кількості слів у ланцюжку $m = const$.

Крок 2. Визначення коефіцієнту унікальності ланцюжків $U = const$.

Крок 3. Визначення меж коефіцієнту появи ключових слів $K = [a_1, a_2]$, де $a_1 = const$ та $a_2 = const$.

Крок 4. Розбиття контенту на n ланцюжків по m слів.

Крок 5. Розрахунок частот появи ключових слів k_i .

Етап 2. Визначення дублів.

Крок 1. Порівняння між собою ланцюжків слів для всього контенту.

Крок 2. Розрахунок коефіцієнтів унікальності ланцюжків u_i .

Крок 3. Порівняння коефіцієнтів унікальності ланцюжків u_i із U . При $\frac{1}{n} \sum_i^n u_i < U$ контент маркують як непридатний.

Крок 4. Порівняння частоти k_i із коефіцієнтом K . Якщо $k_i < a_1$ або $k_i > a_{21}$, то контент маркувати як непридатний.

Алгоритм 3.3. Створення дайджесту

Етап 1. Вибір контенту з урахуванням його ваги.

Крок 1. Визначення розміру дайджесту C .

Крок 2. Виконання алгоритму 1.

Крок 3. Послідовне визначення ваги кожного контенту як суми ваг окремих слів із цього контенту, тобто $W = \sum_i w_i$.

Крок 4. Сортування вхідного потоку контенту за величинами ваг.

Крок 5. Визначення змістовних дублів контенту за статистичним критерієм унікальності тексту $U \geq 0,9$ (алг. 2).

Крок 6. Фільтрування контенту, непридатного для побудови дайджестів (при $W \leq l$, де l – значення порогу вилучення контенту за допомогою правил структуризації та модерації контенту із самонавчанням) та статистично змістових дублів.

Крок 7. Вибір $V = q$ контенту із більшою вагою, де $q = const$, задається модератором.

Етап 2. Побудова тексту дайджесту із відібраного контенту.

Крок 1. Побудова словника із відібраного контенту (алг. 1).

Крок 2. Застосування контент-аналізу до тексту.

Крок 3. Фільтрування речень, що не відповідають семантичним правилам структуризації та модерації контенту.

Крок 4. Автоматичне формування гіпертекстового подання дайджесту, його змісту і гіперпосилання на вихідні джерела.

Етап 3. Редагування сформованого тексту дайджесту.

Крок 1. Перевірка обсягу c_i сформованого контенту. Якщо $c_i < C$, то виконання кроку 2, інакше виконання етапу 4.

Крок 2. Видалення із вхідного потоку контенту, який використали для формування дайджесту.

Крок 3. Виконання етапів 1-2.

Крок 4. Дописування до попередньо сформованого дайджесту, який отриманий, перехід до кроку 1.

Етап 4. Форматування тексту дайджесту як окремого контенту та збереження в базі даних дайджестів із посиланням на джерело.

Реалізовано комплексний метод супроводу комерційного контенту, що дає можливість розробити модуль супроводу

комерційного контенту для аналізу статистики функціонування СЕКК, інформаційного ресурсу в системі та діяльності користувача системи. Це дає можливість прогнозувати економічний, організаційний та технологічний ефекти функціонування СЕКК і змінювати показники відвідуваності інформаційного ресурсу та межі цільової аудиторії згідно з результатами статистичного аналізу роботи системи.

ПОДХОД К ПОСТРОЕНИЮ СИСТЕМНЫХ ДИНАМИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ЦВЕТНЫХ СЕТЕЙ ПЕТРИ

Одним из актуальных направлений современных исследований систем и процессов различного типа является построение их динамических моделей. В рамках этой задачи необходимо исследовать основные факторы, влияющие на развитие системы или процесса, исследовать и учесть влияние среды и внешних возмущающих факторов и спрогнозировать критическое изменение параметров системы.

Целью работы является разработка подхода для построения системных динамических моделей развития систем и процессов, которые учитывают взаимное влияние последовательных состояний системы и ее параметров и позволяют прогнозировать их скачкообразное изменение. Описание динамических состояний системы с помощью одних лишь функциональных и информационных моделей явно недостаточно. Необходима модель, отражающая временные характеристики и взаимосвязь протекающих в системе процессов, и их связь.

Основу модели составляет базовая имитационная модель системы, выполненная с помощью построения цветной сети Петри, дополненных операторами бифуркаций. Предлагаемый подход к построению динамических моделей, помимо моделирования временных характеристик, позволяет:

- 1) получить прогноз развития системы во времени по заданным начальным значениям;
- 2) моделировать взаимодействие различных процессов развития системы;
- 3) прогнозировать динамику характеристик развития

системы;

4) прогнозировать появление скачкообразных изменений параметров системы.

Для динамического моделирования выбрана нотация, базирующаяся на цветных сетях Петри. Выбор обусловлен сочетанием мощного математического аппарата сетей Петри с наглядностью представления, возможностями моделирования причинно-следственных связей между событиями параллельных и конфликтных ситуаций, оценки временных и случайных характеристик протекающих процессов.

В основе моделирования на цветных сетях Петри лежит декомпозиция процесса развития ситуации на множество отдельных взаимодействующих между собой *процессов*, сущность которых состоит в преобразовании параметров (характеристик) текущей ситуации во времени. Время в данной модели также представляется набором последовательных дискретных событий. Процессы взаимодействуют в определенных точках, называемых состояниями, состояния фиксируют также значения параметров текущей ситуации. Тем самым пространство взаимосвязанных характеристик развития представлено в виде сети из промежуточных состояний и процессов. Для оценки вероятностей появления внешних, возмущающих воздействий и масштабов их последствий (в том числе на основе экспертных суждений) в рамках такого подхода предлагается использовать совместно с цветными сетями Петри вероятностное оценивание на основе байесовских вероятностей.

Модифицированную цветную сеть Петри, моделирующую развитие ситуации, можно представить множеством:

$$CPN = (C, E, X, F, H, \mu_0, P_b),$$

где C – множество позиций, соответствующих состояниям; E – непустое множество переходов/процессов; X – множество параметров маркеров, F – функции инцидентности множеств позиций и переходов; μ_0 – начальная разметка сети, состоящая

в наличии маркеров с заданными параметрами в определенных позициях-состояниях, P_b – апостериорные (байесовские) вероятности процессов.

Накопленные данные о событиях при построении моделей и анализ их причин позволяют сделать вывод, что, несмотря на возможное постепенное плавное накопление информации и изменений в системе, критические изменения происходят внезапно и скачкообразно. Природа скачков может быть различной, а их возникновение трудно предсказать. Теоретической основой описания внезапных изменений в поведении системы служит теория катастроф. В рамках теории катастроф эволюционный процесс математически описывается векторным полем в фазовом пространстве. Каждая точка фазового пространства задает состояние системы, а вектор, приложенный в этой точке, указывает скорость изменения состояния системы. С течением времени в системе могут возникнуть неравновесные состояния (бифуркации), т. е. система может стать неустойчивой. Классический метод прогнозирования вероятности возникновения скачкообразных изменений параметров, основанный на анализе ситуационных и сценарных деревьев, позволяет определить лишь среднюю ожидаемую вероятность происшествия, а имитационная модель дерева может дать как бы временные срезы динамики изменения вероятности происшествия (события). Однако такие временные параллельные срезы не учитывают последовательный характер её скачкообразного возникновения.

Компьютерные модели модифицированных ситуационных деревьев были реализованы в программной среде *CPN*, где исходные предпосылки реализованы в виде генераторов случайных чисел с заданными законами распределения и априорными вероятностями возникновения. В структуре генераторов, формирующих вероятности предпосылок, построена модель бифуркационного скачка, основанного на формуле Байеса:

$$P_b = \frac{P_i \times P_{i-1}}{P_i + P_{i-1} - P_i \times P_{i-1}}$$

где P_b – вероятность гипотезы возникновения события в i -й момент времени; p_i – условная вероятность возникновения происшествия в i -1 момент времени; p_{i-1} – условная вероятность возникновения происшествия в i -й момент времени. Независимо от исходного закона распределения случайного процесса результат вычисления значения показателя бифуркации приводит к гиперболическому изменению кривой распределения. Данный подход позволяет предсказывать качественные изменения при динамическом моделировании систем и предвидеть появление критических ситуаций.

Анализ результатов моделирования показывает, что предложенный подход к моделированию динамики развития систем учитывает как причинно-следственные связи, так и скачкообразный характер изменения параметров системы, и может быть применен при моделировании динамических изменений в системах различного типа.

АРХІТЕКТУРА АВТОМАТИЗОВАНОЇ ВЕБ-СИСТЕМИ ПІДТРИМКИ ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТУ

Існування та розвиток університету потребує прийняття стратегічних рішень. Необхідно забезпечити керівництво технічними засобами, які б дозволили спростити та підвищити ефективність процесу прийняття рішень. Коли всі конкурентні переваги вичерпано, визначальною характеристикою університету при плануванні розвитку прийнято вважати організаційну культуру. Організаційна культура – це набір цінностей, заповідей та принципів, стрижневі атрибути, що досить довго залишаються незмінними, властиві організації та її персоналу. При цьому необхідно забезпечити колективний процес прийняття рішень.

Особливістю українських ВНЗ є відходження від традиційних орієнтацій минулого до сучасного акценту на ринкові умови розвитку, що поширені у світі. Підвищення ефективності університету пов'язане з організаційною культурою (ОК), яку слід діагностувати та впроваджувати її зміни в обраному напрямку. Зазначимо, що організаційна культура стане тим конкурентним фактором, який не тільки цікавить працівників університету, а й абітурієнтів.

Актуальність дослідження полягає в потребах: підтримки прийняття стратегічних рішень щодо розвитку університету в короткостроковому та довгостроковому періодах; автоматизації процесу виміру, оцінки, діагностики та планування розвитку університету.

Домінуючий тип ОК визначається через опитування респондентів за категоріями. Адміністративний персонал: ректор, проректори, декани факультетів. Викладацький склад: викладачі, доктори та кандидати наук. Працівники університету, які не

входять до вище зазначених категорій; аспіранти та докторанти, студенти. Необхідною умовою сталого розвитку університету є врахування думок вищезазначених категорій, так як вони є безпосередніми учасниками впровадження змін.

Автоматизована веб-система підтримки планування розвитку університету (АВС) складається з блоків-модулів: адаптивного веб-інтерфейсу користувача, візуалізації графіків-профілів, сервісного шару для взаємодії з СКБД, забезпечення зваженості, виміру, оцінки, діагностики, побудови інтегральних оцінок. АВС складається з шести етапів (див. рис. 1.):

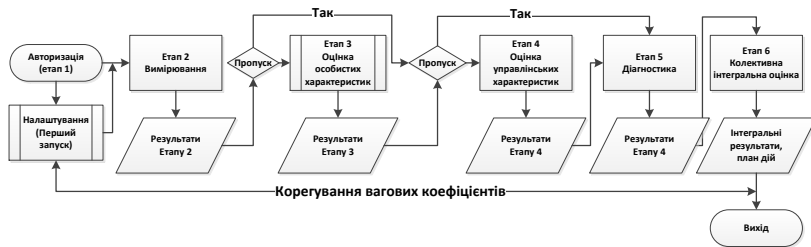

Рис. 1. Блок-схема взаємодії етапів в автоматизованій веб-системі підтримки планування розвитку університету

Перший етап – «структуризація» – авторизація респондента, призначення вагового коефіцієнту на основі попередніх розрахунків за методом групової динаміки.

Другий етап – «вимірювання» ОК – шість блоків питань. Питання модифіковано для дослідження університету, порівняно з оригінальними в роботах К. Камерона та Р. Куїнна.

Третій етап – «оцінка особистих характеристик респондента» на основі праць С. Бахтіярової та М. Аптера.

Четвертий етап – «оцінка управлінських характеристик респондента» за тестом MSAI (інструмент для оцінки управлінських навичок). Респонденти оцінюють свої управлінські риси та власну компетентність у сфері менеджменту.

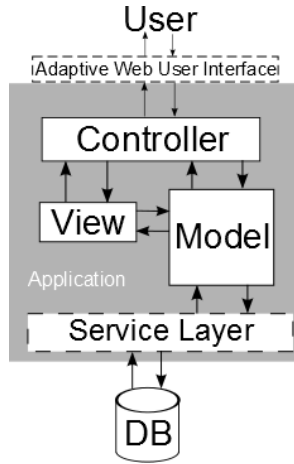
П'ятий етап – «діагностика» – визначення життєвого циклу. Будь-які зміни, дії потрібно робити зважаючи на етап життєвого циклу, згідно з дослідженнями І. Адізеса.

Шостий етап – «колективна інтегральна оцінка» – візуалізація особистої та колективної інтегральних оцінок (КІО); обґрунтування та формування плану дій. На цьому етапі людина, що приймає рішення (надалі керівник), отримує можливість дослідити колективну інтегральну оцінку з використанням різних вагових коефіцієнтів для респондентів та їх груп респондентів. Загальним елементом кожного етапу є візуалізація результатів опитування у вигляді графіків-профілів із використанням модуля візуалізації.

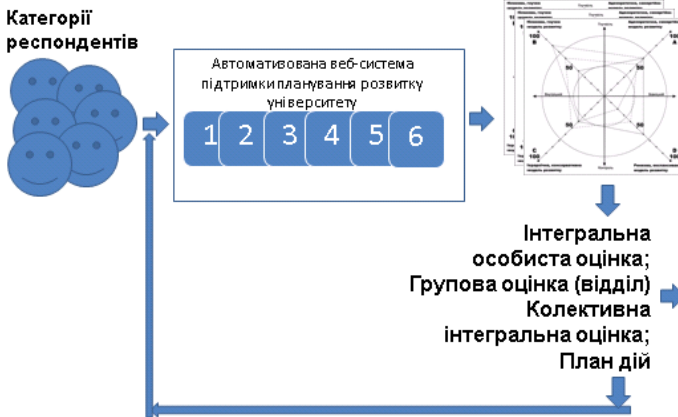
Програмна реалізація базується на розширеній методології MVC (Model-view-controller «Модель-представлення-контролер»), див. рис. 2а. Використовується стек технологій: HTML, CSS, Java Script, PHP, MySQL.

Модуль візуалізації представляє в зручному та зрозумілому вигляді графіки-профілі, які відображають стани: «Зараз» – відображає уявлення респондентів про ОК у поточний момент, «Бажано» – стан організаційної культури, у який необхідно перейти організації, на думку респондента, та «Перспектива», що характеризує уявлення респондента про найбільш перспективний стан стратегічного розвитку університету.

На рис. 2б представлено покроковий процес в автоматизованій веб-системі підтримки планування розвитку університету. Як видно з рисунка, процес розвитку є циклічним, тобто передбачається час від часу проводити повторні опитування респондентів. Звичайно на перших порах необхідно аргументувати респондентам, навіщо це їм потрібно. Остаточне рішення покладається на керівника, оскільки проблему з врахування досить суперечливих оцінок поки що людина може вирішити набагато краще. Аналітики – це люди, які супроводжують систему та на яких покладено роль автоматизації роботи керівництва.

(a)

(б)

Рис. 2. Архітектура автоматизованої веб-системи підтримки планування розвитку університету

Головні переваги використання АВС для респондента полягають у тому, що особиста інтегральна оцінка та групова по відділах дозволить підвищити власну кваліфікацію та визначитись щодо планування власного кар'єрного та особистого розвитку. Для керівників – дозволить побачити кадровий потенціал

університету, спланувати його розвиток та використовувати максимально ефективно. АВС побудована за принципом відкритих систем, що дозволяє своєчасно оновлювати чи прописувати альтернативні алгоритми реалізації модулів.

Отже, розроблена архітектура автоматизованої веб-системи підтримки планування розвитку університету зорієнтована вирішувати задачі планування та прийняття рішень на шляху сталого розвитку. Представлено структуру веб-системи планування змін організаційної культури університету. Надано характеристику етапам опитування та веб-системі в цілому.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РІЗНОТИПНИХ ЛОГІЧНИХ ОПЕРАТОРІВ T-НОРМ ТА S-НОРМ ДЛЯ ОЦІНКИ ІНФОРМАЦІЇ В НЕЧІТКИХ МОДЕЛЯХ

Ця доповідь присвячена аналізу особливостей застосування існуючих логічних операторів t -норм та s -норм для оцінки ефективності обробки нечіткої інформації.

Будь-яку інтелектуальну систему можна представити у вигляді узагальненої моделі, структуру якої описують за допомогою відповідних підходів і математичних залежностей при наявності чітко визначеної (формалізованої) інформації, яку можна представити кількісними характеристиками. При цьому все більш актуальною стає потреба в обробці нечіткої, тобто якісної, інформації, яку складно або неможливо формалізувати. Область застосування нечітких систем управління та підтримки прийняття рішень останнім часом постійно розширюється. Моделювання на основі експертних знань про систему представляє собою підхід, в основу якого покладено знання та досвід людини, яка виступає експертом у питаннях, що пов'язані з реальною системою. Синтез нечітких інтелектуальних систем передбачає розробку моделі системи з визначенням її структурної та параметричної ідентифікації. Окрім цього, необхідним є існування відповідного програмного забезпечення для автоматизації процесів моделювання таких систем.

У цій доповіді обговорюються методи підвищення точності нечіткої моделі за рахунок зменшення кроку дискретності розбиття носіїв нечітких множин. Необхідною умовою для визначення оптимальних логічних операторів t -норм та s -норм є розробка інформаційної технології обробки нечітких сигналів, що базується на оцінці результатів виконання операцій перетину та об'єднання нечітких множин.

Етап синтезу нечітких систем вимагає наявності лінгвістичної моделі, яка включає в себе інформацію про розмірність вектора вхідних та вихідних даних, залежності між ними, що описуються у вигляді вербальних правил, кількість та форма функцій належності (ФН). Нечітка модель реальної системи складається з логічних правил, що описують її функціональний стан. Розробка нечіткої лінгвістичної моделі неможлива без залучення експерта з нечіткого моделювання, який визначає і формує математичний інструментарій (вибір виду та форми ФН для фазифікації та дефазифікації відповідних значень вхідних і вихідної координат системи).

Якісна лінгвістична модель може бути побудована для систем невеликої розмірності, головним чином, для систем з однією або двома вхідними координатами. Це пов'язано з особливостями людського сприйняття, що виключає можливість запам'ятовування більше ніж 7 ± 2 станів досліджуваної системи.

Для обробки інформації у відповідних нечітких моделях необхідно використовувати ряд операцій логічного характеру. При цьому точність нечіткої моделі залежить як від способу завдання нечітких множин (кількості, форми та параметрів ФН), так і від типу логічних операцій, до яких відносять: t-норми (AND, \cap, \wedge) та s-норми (OR, \cup, \vee). Відповідні логічні операції мають декілька різнотипних форм представлення, у зв'язку з чим виникає необхідність вибору оптимальної, для конкретної задачі, форми.

У таблиці 1 представлено частковий перелік непараметризованих операторів t-норми.

Таблиця 1

Непараметризовані оператори t-норми

Назва оператора	Математична формалізація
мінімум (MIN)	$\mu_{A \cap B}(x) = MIN(\mu_A(x), \mu_B(x))$

добуток (<i>PROD</i>)	$\mu_{A \cap B}(x) = \mu_A(x) \cdot \mu_B(x)$
добуток Гамахера	$\mu_{A \cap B}(x) = \frac{\mu_A(x) \cdot \mu_B(x)}{\mu_A(x) + \mu_B(x) - \mu_A(x) \cdot \mu_B(x)}$

Апробацію результатів застосування непараметризованих операторів t-норм та s-норм здійснено на нечіткій моделі для оцінки рівня збереженості вантажу (рисуюнок 1).

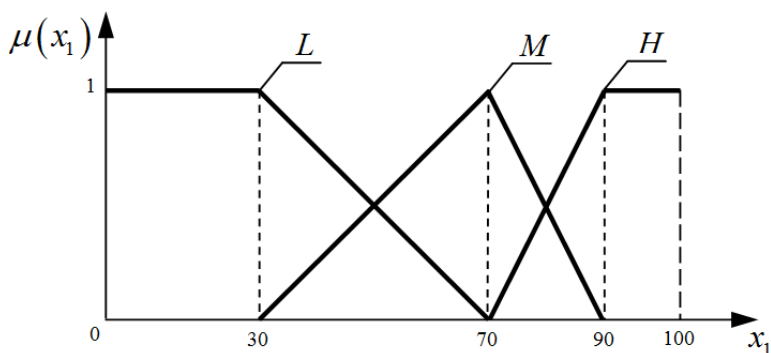

Рис. 1. ФН лінгвістичної змінної «Рівень збереженості вантажу»

Відповідності до чіткої логіки, рівень збереженості вантажу не може бути одночасно середнім (M) і високим (H), у той час як нечітка логіка допускає можливість існування відповідної множини. ФН множини *M & H* залежить від обраного оператора t-норми.

Результатами моделювання доведено, що логічні оператори t-норм та s-норм по-різному впливають на оцінку ефективності обробки інформації в нечітких моделях. При цьому зменшення кроку дискретності розбиття носіїв нечітких множин дозволяє підвищити точність моделі за рахунок зменшення інтегральної похибки або суми величин абсолютних похибок.

ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТИВНИХ МЕТОДІВ ПРОГНОЗУВАННЯ НЕСТАЦІОНАРНИХ ЧАСОВИХ РЯДІВ

Останнім часом бурхливого розвитку набули адаптивні методи короткострокового прогнозування. Перевага їх полягає в тому, що це саморегульовані моделі, у той час як економетрична модель із постійними параметрами буде екстраполювати істотно застарілі залежності. Проте інколи вони виявляються досить грубими при прогнозуванні на серію кроків уперед. Тому останнім часом ці методи отримують значний розвиток.

Метою роботи є вдосконалення та дослідження адаптивних методів прогнозування в задачах прогнозування нестационарних часових рядів зі стохастичним трендом.

У процесі дослідження застосовувались такі адаптивні моделі: узагальнена модель Брауна з постійними параметрами адаптації; модель адаптивного фільтру з дрейфуючими коефіцієнтами; модель Тригга-Ліча-Шоуна з адаптивними параметрами адаптації; метод Бокса-Дженкинса. Проведено дослідження адаптивних моделей прогнозування щодо реакцій на випадкові зміни в динаміці часового ряду (одинична сходинка, стрибок у тренді, імпульс).

Установлено, що для прогнозування нестационарних часових рядів зі стохастичним трендом найкраще використовувати адаптивні моделі прогнозування. Серед них найкращі результати показали моделі Тригга-Ліча-Шоуна (з адаптивними параметрами адаптації) та метод Бокса-Дженкинса. Але метод Бокса-Дженкинса набагато складніший у застосуванні.

Розроблено селективну модель, яка серед базових адаптивних моделей обирає найкращу та переключається на неї і показує ще кращі результати. Використання програми Meta-Trader (просте експоненційне згладжування) дає дуже велику похибку, усереднює прогноз та не вловлює швидких змін динаміки часового ряду.

ЕНЕРГОЕФЕКТИВНА СИСТЕМА КЕРУВАННЯ ЕЛЕКТРОПРИВОДУ З ВИСОКОІНЕРЦІЙНИМ НАВАНТАЖЕННЯМ

На даний час у техніці широко використовуються електроприводи з високоінерційним навантаженням. Системи керування даними електроприводами забезпечують достатньо високі показники якості керування.

Проте надлишок енергії, що з'являється під час процесів гальмування асинхронних двигунів автоматизованих електроприводів із високоінерційним навантаженням або в статичному режимі гальмування, втрачається через використання гальмівних реостатів. Це призводить до надмірних витрат енергії через розсіювання.

Усунути цей недолік можливо шляхом використання систем керування електроприводами з рекуперацією енергії в мережу на основі частотного керування.

На конкретному прикладі автоматизованого електроприводу промислової центрифуги розглянуто застосування модуля рекуперації італійської фірми SINUS PENTA, який заощаджує електроенергію та сприяє її раціональному використанню.

Розрахунки свідчать про доцільність застосування розглядуваної енергоефективної системи керування за умови, що потужність гальмування становить понад 60-70 % від потужності електродвигуна.

ЕДИНАЯ БАЗА ДАННЫХ ГРАЖДАН ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИЙ РЕГИОНА

Работу современных организаций трудно представить без автоматизированной обработки электронной информации, связанной с базой данных о персонале, клиентах, учениках, пациентах и т. п. К сожалению, в Украине организации, если и имеют базы данных персонала, то эти базы не взаимодействуют друг с другом. Такие организации тратят значительные финансовые и человеческие ресурсы на создание и поддержание данных об одних и тех же людях. Администрация регионов не имеет полной, достоверной и актуальной информации о своих гражданах. Очевидно, что процедура многократных повторяющихся регистраций и формирования однотипных закрытых баз организаций не только нерациональна, но и неразумна.

Создание единой регистрационной базы данных (ЕРБД) в Internet-пространстве с использованием сервис-ориентированных архитектур позволит заинтересованным организациям хранить, модифицировать и автоматизировано потреблять в реальном времени готовые актуальные регистрационные данные. При этом сами граждане смогут через Internet контролировать и дополнять свои данные, оставляя для организаций только функции проверки и подтверждения регистрационных данных. Сразу же отметим, что организации могут получить доступ к данным личности ЕРБД только после обращения гражданина лично в эту организацию и открытия им доступа для каждой организации посредством персональных настроек разрешений в своём разделе ЕРБД.

Можно выделить три уровня интеграции ведомственных баз с ЕРБД:

1. Низкий уровень интеграции. Ведомства (организации) в своих БД заполняют «Основные (паспортные)» и «Контактные» данные контингента копированием этих данных из ЕРБД.

2. Средний уровень интеграции. Ведомства (организации) заполняют только «Основные» данные контингента в своих БД через ЕРБД. «Контактные» данные получают автоматически в on-line режиме посредством вызова Web-сервиса ЕРБД из своих ИСО по мере необходимости.

3. Высокий уровень интеграции. Организации копируют в свои БД только идентификаторы ID (и м. б. ФИО) личностей ЕРБД. Все необходимые данные получают из ЕРБД («Основные», «Контактные», «Дополнительные (специализированные)») в on-line режиме из своих информационных систем при обращении к личным делам контингента посредством вызова Web-сервисов ЕРБД.

Для автоматизированного доступа из информационных систем организаций к данным ЕРБД предлагаются методы (операции) Web/WCF-сервисов. В сервис-ориентированной архитектуре ЕРБД любая информационная система, участвующая в проекте, может автоматически в on-line режиме через Internet подключаться к ЕРБД и получать любые необходимые данные своего контингента, проверять наличие обновлений и синхронизировать свои данные.

Доступ информационной системы организации к регистрационным данным контингента реализуется по идентификаторам личностей – ID. Это означает, что при первом копировании личности в локальную базу организации необходимо копировать и её ID. Далее информационная система на каком-либо этапе своего функционирования выбирает ID личности, формирует конкретный запрос, открывает авторизированный сеанс от имени робота информационной системы с Web-сервисом ЕРБД и вызывает необходимые методы сервиса. В каждом методе сервиса контролируется авторизация робота текущей организации для доступа к данным запрошенной ID-личности ЕРБД.

Централизованное хранение основных регистрационных данных граждан в ЕРБД позволит:

- всем организациям избавиться от необходимости рутинной ручной регистрации граждан, которые к ним поступают, что особенно актуально при массовых регистрациях школьников и абитуриентов;

- личностям ЕРБД самостоятельно вводить и контролировать свои данные и, что самое главное, – вводить однократно и далее разрешать копировать требуемые данные необходимым организациям;

- осуществлять множественный контроль данных ЕРБД различными организациями и самими личностями, что позволяет относительно экономично поддерживать данные в актуальном состоянии;

- делать массовые E-mail рассылки и публиковать объявления для целевых групп из ЕРБД. Например, вузы могут подбирать себе абитуриентов;

- быстро и с минимальными затратами проводить статистические и социологические исследования;

- всем организациям использовать в on-line режиме актуальные регистрационные данные граждан для автоматизации своей работы, т. е. работать с ЕРБД как с виртуальной корпоративной базой. Данная возможность может оказаться весьма актуальной для мобильных устройств.

ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ СИСТЕМ OLAP В ОБ'ЄКТНООРІЄНТОВАНИХ БАЗАХ ДАНИХ

На даний час у системах підтримки прийняття рішень (СППР) важливе місце займають технології оперативного (OLAP) та інтелектуального (DataMining) аналізу даних. Дані технології вже реалізовані в деяких комерційних системах управління базами даних (СКБД), таких як Microsoft SQL Server, Oracle й інших, які являють собою реляційні СКБД.

Реляційні бази даних (БД) отримали великий успіх і на даний момент є найпоширенішими. Це обґрунтовано тим, що дані в них зберігаються в табличному форматі і доступні для кожного, хто знайомий зі структурованою мовою запитів SQL. Проте з часом інформаційні системи ставлять такі вимоги до обробки даних, із якими реляційні БД уже нездатні впоратися. Прикладом цього може служити зберігання зображень, звукових файлів і відеозаписів, слабо структурованих та розсіяних даних. Істотним недоліком реляційних БД є те, що зберігання реальних структур даних у вигляді стовпців і рядків таблиць є достатньо непростим завданням, оскільки при декомпозиції даних може створитись достатньо велика кількість таблиць, відношення між якими складно використовувати і запам'ятати. Таким чином, традиційні методи управління даними, засновані на попередньому визначенні схеми даних і посилань між даними, уже не відповідають сучасним вимогам обробки й аналізу великих різнотипних слабо структурованих даних. Ці види СКБД називаються NoSQL. Вони не є повним запереченням мови SQL і реляційної моделі, підхід NoSQL виходить із того, що SQL – це важливий і дуже корисний інструмент, але при цьому він не може вважатися універсальним. Однією з проблем, на яку вказують для класичних реляційних БД, є проблема при роботі з

даними дуже великого об'єму, зі слабо структурованими або неструктурованими даними, особливо у системах з високим навантаженням. Основна мета підходів NoSQL – розширити можливості БД там, де SQL недостатньо гнучкий, і не витісняти його там, де він справляється зі своїми завданнями дуже ефективно.

У літературі частіше за все виділяють такі види нереляційних (NoSQL) СКБД:

- стовпчикоорієнтовані СКБД;
- СКБД типу «ключ-значення»;
- бази даних на основі графів;
- документоорієнтовані СКБД;
- багатовимірні бази даних;
- об'єктні СКБД.

У цих матеріалах розглядаються тільки останні два типи СКБД, взаємозв'язки між моделями даних цих СКБД та зв'язок із реляційними базами даних під кутом зору побудови OLAP-систем.

Основою будь-якої OLAP-системи є куб, який являє собою впорядкований багатовимірний масив і споруджуваний на фактичних даних, які можуть перебувати в кількох таблицях фактів і зазвичай мають кілька вимірів. Основними реалізаціями систем OLAP є MOLAP (багатовимірний OLAP), ROLAP (реляційний OLAP) і HOLAP (гібридний OLAP), що використовує як багатовимірні, так і реляційні БД. У MOLAP таблиця фактів містить усі комбінації значень усіх вимірювань і відповідні їм значення мір. На відміну від MOLAP, таблиця фактів у ROLAP не містить усіх можливих варіантів комбінацій вимірювань; вона містить унікальний складовий ключ, який об'єднує первинні ключі таблиць вимірів.

Основою будь-якої OLAP-системи є куб, який являє собою впорядкований багатовимірний масив і споруджуваний на фактичних даних, які можуть перебувати в кількох таблицях фактів і зазвичай мають кілька вимірів. Основними реалізаціями

систем OLAP є MOLAP (багатовимірний OLAP), ROLAP (реляційний OLAP) і HOLAP (гібридний OLAP), що використовує як багатовимірні, так і реляційні БД. У MOLAP таблиця фактів містить усі комбінації значень усіх вимірювань і відповідні їм значення мір. На відміну від MOLAP, таблиця фактів у ROLAP не містить усіх можливих варіантів комбінацій вимірювань; вона містить унікальний складовий ключ, який об'єднує первинні ключі таблиць вимірів.

На даний час зв'язки багатомірних баз даних (MOLAP) і реляційних баз даних досліджено достатньо добре. Нехай маємо множини (базові відношення):

$$D_1 = \{d_{11}, d_{12}, \dots, d_{1p}\}, D_2 = \{d_{21}, d_{22}, \dots, d_{2r}\}, \dots \\ , D_n = \{d_{n1}, d_{n2}, \dots, d_{ns}\}.$$

Відношенням R вказаних множин називають підмножину декартового добутку

$$R = \{ \langle d_{1i}, d_{2j}, \dots, d_{nk} \rangle \mid V(d_{1i}, d_{2j}, \dots, d_{nk}) = true \} \subset D_{11} \times D_{12} \times \dots \times D_{1n}$$

де

$$i = \overline{1..p}, \quad j = \overline{1..r}, \quad k = \overline{1..s};$$

$\langle d_{1i}, d_{2j}, \dots, d_{nk} \rangle$ – кортежі відношення R ;

$V(d_{1i}, d_{2j}, \dots, d_{nk})$ – висловлювання, визначене на кортежах відношення R .

Таке відношення можна представити n -мірною матрицею інцидентій $p \times r \times \dots \times s$. У базах даних, крім самого факту наявності «відношення» між значеннями складових кортежу ($V(d_{1i}, d_{2j}, \dots, d_{nk}) = true$), такому кортежу зіставляються певні властивості q_{ijk} . Для бінарних відношень у мовах реляційних баз даних QBE і SQL реалізовані процедури (оператори) їх перетворення в двовимірні таблиці, які називають перехресними. У QBE це запит дії CrossTab, в SQL – оператор Transform. Хоча зворотнє відображення в реляційних СКБД безпосередньо не реалізовано, але його можна реалізувати засобами навіть мови SQL. Саме завдяки ізоморфному відображенню між багатовимірною і реляційною моделями

даних OLAP-технології в промисловій реалізації з'явилися вперше саме в складі реляційних СКБД.

Як вже зазначалося, одним з альтернативних до реляційного підходу технологій баз даних є об'єктний підхід. Порівняно з реляційним, даний підхід з'явився дещо пізніше (приблизно середина 1980-х років). Об'єктний підхід дозволяє найбільш природним способом записати об'єкти в БД і забезпечити їх збереження і дії (процедури обробки) із ними. Крім того, можна встановити ізоморфне взаємне відображення між багатомірною та об'єктною моделями даних. Дійсно, будь який куб можна представити В-деревом із кількістю рівнів, рівних кількості вимірів. Хай, наприклад, маємо 3-мірний куб з вимірами i, j, k – M_{ijk} , де: $i = \overline{1..p}$, $j = \overline{1..r}$, $k = \overline{1..s}$. При представленні куба у вигляді дерева спочатку створюємо кореневу вершину, потім на 1-му рівні ієрархії дерева розміщуємо p вершин дерева, що відповідають індексу i , на 2-му рівні – $p \times r$ вершин дерева, що відповідають індексам (i, j) , на 3-му рівні – $p \times r \times s$ вершин дерева, що відповідають індексам (i, j, k) . Так, для $p=2$, $r=3$ і $s=2$ таке дерево буде виглядати так, як показано на рисунку.

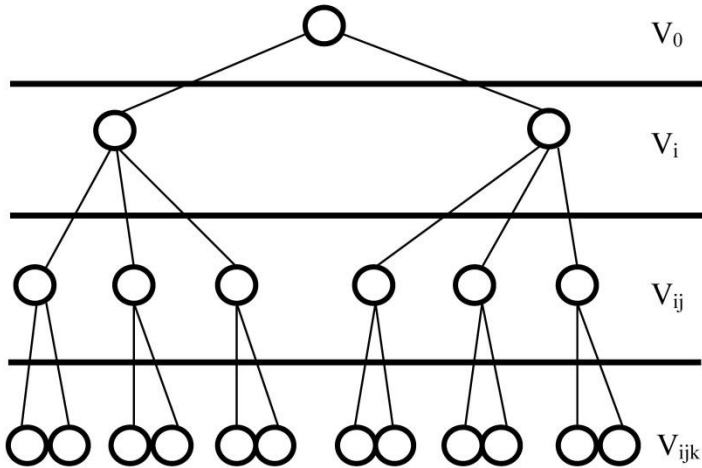

Рис. Представлення куба у вигляді дерева

У висячих вершинах V_{ijk} знаходяться значення комірок кубу M_{ijk} . Така ієрархічна структура добре вписується в ієрархічну модель даних, а також в ієрархічну діаграму класів об'єктної парадигми. На нижньому рівні розміщені змінні, над якими можна визначити певні дії, наприклад, класичні операції ведення даних: *insert*, *delete*, *update*, *select*. На верхніх рівнях ієрархії у ролі змінних можна визначити певні агреговані значення підлеглого нижчого рівня, наприклад класичні для баз даних агрегатні значення SUM, COUNT, AVERAGE тощо (узагальнено їх прийнято позначати через ALL), а діями – як функції обчислення агрегатних функцій, так і додаткові, що використовуються в OLAP.

Таким чином, між трьома типами моделей – реляційною, багатомірною й об'єктною – існують ізоморфні відображення одна в другу, що дозволяє, у принципі, реалізувати всі три названі моделі даних в рамках однієї СКБД. Такий підхід реалізовано в СКБД Caché. При цьому дві моделі – об'єктна і реляційна – мають широке суспільне визнання, що вилилося у створення відповідних стандартів. Третя модель даних – це модель більш низького рівня абстракції, і хоча в документації Caché її називають багатомірною, за своєю суттю вона є ієрархічною. Вона становить основу для реалізації як об'єктної, так і реляційної моделі даних у СКБД Caché і має вельми тривалу передісторію в розробках фірми Intersystems (розробник Caché), тому ця багатомірна модель даних є для цієї СКБД «рідною».

Оскільки ієрархічну структуру покладено в основу як об'єктної, так і багатомірної моделей даних, то представляється можливість створювати OLAP-системи в об'єктноорієнтованому середовищі. І хоча одним із компонентів СКБД Caché є система оперативного аналізу даних DeepSee, дослідження підходів до побудови OLAP-систем в об'єктних СКБД залишаються актуальними. Однією з основних проблем залишається обробка великих обсягів розріджених даних. Наведено низку алгоритмів збереження й обробки ієрархічних структур, що відображають куби розріджених даних. Авторами на продовження роботи

досліджено і реалізовано в середовищі СКБД Caché алгоритм багатопозиційного агрегування багатомірного масиву. Існує також інший алгоритм – DWARF, який можна віднести до синтаксичних алгоритмів зберігання OLAP-кубів. Даний алгоритм розпізнає надмірності збереження даних та усуває їх при створенні куба. При цьому куб має вигляд дерева, глибина якого дорівнює кількості вимірів у таблиці фактів.

В алгоритмі DWARF можна виділити такі етапи.

1. Формування кореня дерева. При цьому створюються екземпляри класу Root у кількості існуючих значень у вимірів першого рівня (наприклад, кількість місяців для виміру «Дата»), значеннями їх властивості dimvalue при цьому будуть відповідні значення виміру.

2. Створення відповідних вузлів на наступних рівнях дерева та їх зв'язування з коренем дерева або кореневим вузлом на попередньому рівні.

3. Створення на останньому рівні листя дерева, їх зв'язування з кореневими вузлами та заповнення їх значеннями та агрегування.

4. Для кожного з вузлів передостаннього рівня формування єдиного агрегатного листя.

Основною перевагою даного алгоритму є те, що він може використовуватись як для щільних, так і для розріджених кубів. Якщо куб розріджений, то алгоритм DWARF стискує його синтаксично. Ніяких порожніх комірок у кубі не буде. Також відносно простим є зберігання даних, тому що кожна вершина містить покажчик на свого нащадка. Але є в даного алгоритму і недоліки. Головним недоліком є неспроможність зробити обертання куба. Для того, щоб це зробити, необхідно заново створити інше дерево, маючи на його вершині вже інший вимір.

Куб, створений алгоритмом DWARF, являє собою ациклічний орієнтований граф з однією кореневою вершиною, який має n рівнів, де n – число вимірів.

Із точки зору об'єктно-орієнтованих СКБД алгоритм DWARF вбачається достатньо корисним, оскільки структури даних, описані в даному алгоритмі, легко представити у вигляді класів, а двосторонні зв'язки між класами (у даному випадку це означає можливість пересування деревом не тільки від вершини

до листа, а й навпаки) являються передумовою для виконання ефективних запитів даних до OLAP-кубу.

У доповіді представлено реалізацію алгоритму DWARF на прикладі бази даних деякої торговельної мережі, яка має магазини в різних регіонах країни, в які постачаються товари різних категорій.

ЗАСТОСУВАННЯ ПАКЕТІВ AUTODESK INVENTOR + AUTODESK SIMULATION MECHANICAL ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ ДИНАМІКИ ОБОЛОНОК

Вступ. На сучасному ринку САПР представлені різноманітні програмні продукти для розв'язування великої кількості проектних задач, у тому числі задач механіки. Достатньо відмітити відомі бренди *SolidWorks*, *Ansys MultiPhysics*, *Siemens PLM Femap+NX Nastran*, *Autodesk Simulation Mechanical* тощо. Означені програмні комплекси для розв'язування інженерних задач використовують *метод скінченних елементів* (МСЕ).

Процес розв'язання будь-якої механічної задачі за допомогою САПР вказаного типу можна поділити на три етапи:

- 1) створення 3D-моделі досліджуваного об'єкта;
- 2) надання моделі характерних властивостей (механічних, теплових тощо);
- 3) розрахунок та дослідження вибраних параметрів об'єкта МСЕ.

Різні САПР по-різному підходять до реалізації цієї схеми: або інтегрують в одному пакеті відповідні інструменти (*Ansys*, *SolidWorks*, *Femap*), або кожний етап проектування виконується спеціалізованими програмними комплексами.

Остання схема реалізована в програмних продуктах *Autodesk*. Для геометричного моделювання механічних об'єктів можна використовувати *AutoCAD* або *Inventor*, для аналізу – *Simulation Mechanical/Multiphysics*.

На відміну від конкурентів, *Autodesk* проводить досить гнучку ліцензійну політику: студентам, аспірантам та навчальним закладам доступні безкоштовні версії всіх продуктів *Autodesk*, для цього потрібно лише зареєструватися на офіційному сайті *Autodesk*.

У цій роботі засобами *Autodesk Inventor* було змодельовану замкнуту тонкостінну циліндричну оболонку з еліптичним перерізом. Параметри оболонки такі: велика піввісь $a = 0,044$ мм, мала піввісь $b = 3a/4$, довжина $L = 0,12$ мм, товщина $h = 0,002$ мм.

На наступному етапі засобами *Autodesk Simulation Mechanical* були знайдені резонансні частоти цієї оболонки, матеріал якої – сталь *AISI 1005 St* ($E = 2 \cdot 10^{11}$ Па, $\nu = 0,29$, $\rho = 7872$ кг/м³). Один із торців оболонки жорстко зацемлений, а інший – вільний (консольне закріплення).

Резонансні частоти розглядуваної оболонки становлять 1831,1 Гц, 1862,5 Гц, 2961,0 Гц, 3147,0 Гц, 3241,9 Гц.

Висновки. Таким чином, моделювання оболонкових конструкцій та їх аналіз за допомогою продуктів *Autodesk* є досить зручним із точки зору користувача процесом. Інтерфейс програмних продуктів інтуїтивно зрозумілий, а *MCE*-модуль *Autodesk Simulation Mechanical* дає можливість виконувати розрахунки швидко і з високою точністю.

АГЕНТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ЕНЕРГОРИНКУ УКРАЇНИ

Розглядається ринок опціонів. Є кілька моделей, які дозволяють розрахувати ціну опціону за ціною базового активу, найбільш використовуваними є модель Блека-Шоулза, біноміальна модель, модель Хестона, модель Монте-Карло, модель Б'єрксунда-Стенсленда.

В агентному моделюванні ми задаємо ціну базового активу як зовнішній фактор і моделюємо дію агентів згідно з однією з перелічених теорій при прийнятті рішень про купівлю чи продаж опціонів.

Подамо процес, що описує динаміку цін P_t на ОРЕ, на інтервалі як суму двох компонентів. Перший компонент – циклічна складова. У цьому дослідженні вивчався вплив сезонних циклів – пори року, зміни енергоспоживання протягом місяців року, тижневих – бо, наприклад, у вихідні дні споживання електроенергії нижче, ніж у робочі дні, а також циклів денної зміни цін на електроенергію на ОРЕ, зумовлених технологічними процесами вироблення електроенергії. Позначимо функцію циклів як детерміновану функцію часу $F = f(t)$. Друга складова процесу – стохастична X_t . Введення даної функції зумовлене тим, що випадкові процеси, що наявні в поведінці економічних систем, характеризуються непередбаченими змінами в часі.

Тоді запишемо:

$$P_t = f(t) + X_t$$

Розглянемо модель стохастичної складової ціни за 1 МВт-год електроенергії на оптовому ринку електроенергії у вигляді стохастичного диференціального рівняння:

$$dS_t = \mu S_t dt + \sigma S_t dW$$

$$\mu, \sigma, S_t \in R^1; B \in R^1,$$

де – стандартний віннерівський процес.

Точне рішення рівняння має вигляд:

$$S_t = S_0 e^{\sigma W_t + (\mu - \sigma^2 \cdot \hbar)t},$$

де $t \in [0; T], \hbar = 2 \cdot (1)$

Для моделювання введемо до розгляду дискретну сітку $\{t_j\}_{j=0}^N$, таку що $t_j = j\Delta, t_N = N \Delta = T$ Рішення рівняння (1)

може бути записане на сітці $\{t_j\}_{j=0}^N$ так:

$$S_{k+1} = S_k e^{\sigma \sqrt{\Delta} \zeta_{k+1, k} + (\mu - \sigma^2 \cdot \hbar) \Delta} \quad (2)$$

де $S_{tk} = S_k; \frac{1}{\sqrt{\Delta}} (f_{t_{k+1}} - f_{t_k}) = \zeta_{k+1, k}$ – гаусівська

випадкова величина з нульовим математичним очікуванням й одиничною дисперсією.

Розрахунок μ і σ виконується, виходячи з даних за минулий день про торги на оптовому ринку електроенергії (ОРЕ) за формулами:

$$\mu = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n-1} \frac{S_{i+1} - S_i}{S_i}, \quad \sigma = \frac{1}{(n-1)dt} \sum_{i=0}^{n-1} \left(\frac{S_{i+1} - S_i}{S_i} - \mu \right)^2 \quad (3)$$

де $n=24$, тому що ціни визначаються щогодини впродовж доби.

Новизною моделі є те, що вона побудована на основі процесу, а не послідовності, тому стає можливим прогнозування значення ціни з малим кроком.

Представимо процес, що описує динаміку оптових цін P , на інтервалі $t \in [0; \infty]$ як суму двох компонентів. Перший компонент – циклічна складова.

$$X_t = P_t - f(t)$$

Розглянемо поведінку стохастичної складової X у вигляді стохастичного диференціального рівняння моделі Блека-Шоулза, записавши і врахувавши, що функція $f(t)$ враховує циклічні зміни.

Коли P відхиляється від детермінованого тренду $f(t)$, P , повертається до μ пропорційно девіації.

$$dP_t - df(t) = \mu P_t dt - \mu f(t) dt + \sigma(P_t - f(t)) dW \quad (5)$$

Моделювання прогнозу оптових цін. Проведений аналіз показав можливість наявності циклічної й трендової складовій у наборі даних «оптові ціни на електроенергію». Модель застосована на основі даних ОРЕ. У ході дослідження встановлена циклічна залежність у вигляді полінома 6-го ступеня. Даний поліном $f(t)$ входить у рівняння (6) і є несучим рівнянням:

$$f(t) = a_0 + a_6 t^6 + a_5 t^5 + a_4 t^4 + a_3 t^3 + a_2 t^2 + a_1 t \quad (6)$$

Запропонований метод для прогнозування оптових цін на електроенергію в умовах ОРЕ України дає похибку, меншу 4 %. Це дозволяє формувати заявки на споживану електроенергію гірничо-металургійним холдингом.

ЗМІСТ

Секція: АКАДЕМІЧНІ СВОБОДИ, УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ, НАУКА Й ОСВІТА ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	1
---	----------

<i>Волошин В. С., Чейлях А. П., Войцеховский К.В., Чейлях Я.А.</i> Многовекторность и индивидуализация подготовки специалистов по заказам работодателей.....	1
<i>Гришкова Р. О.</i> Якість вітчизняної освіти в контексті державних освітніх стандартів.....	6
<i>Малихін О. В.</i> Компетентнісний підхід як методологічна основа досліджень із теорії навчання (у вищій школі)	9
<i>Шабанова Ю. О.</i> Духовний аспект управління сучасною наукою	12
<i>Колодяжная И. В.</i> Тенденции модернизации высшего образования как определяющий фактор трансформации системы обучения в ВУЗе.....	15
<i>Лебідь С. Г., Дмитрієв Д. О., Осадчук Н. І.</i> Розвиток професійної компетенції майбутніх екологів у процесі їх біологічної підготовки	18
<i>Денищич Т. А.</i> Засвоєння фахової термінологічної лексики у процесі вивчення дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням)»	22
<i>Малихіна С. В.</i> Дидактична інтенсифікація навчальної діяльності студентів (аспектне розуміння)	26
<i>Мелікова С. О.</i> Застосування інтерактивних методів як засіб удосконалення професійної підготовки студентів	29
<i>Останчук Т. П.</i> Перспективи інтеграції українських ВНЗ у західну систему підготовки перекладачів	32
<i>Стрельчук Я. В.</i> Мовна здогадка як складовий компонент потенційного англомовного словника студентів нефілологічних спеціальностей	37

Хмизова О. В. Методи підвищення ефективності навчання англійської мови за професійним спрямуванням	40
Шерстюк Л. В. Використання Інтернет-середовища в процесі іншомовної підготовки студентів ВНЗ	43
Сіягівська І. Ю. Актуальність розробки проблеми визначення змісту інтеграції навчальної діяльності студентів ВПНЗ	46
Герасименко Н. О. Програма навчання студентів педагогічного університету з перевірки системи дидактичних умов організації самостійної роботи студентів педагогічного університету в процесі вивчення іноземних мов.....	49
Удовіченко Г. М. Актуальність розробки проблеми формування дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів	52
Ромакін В. В. Міжкультурні дослідження академічної мотивації українських та американських студентів бакалаврату	55
Яблоков С. В. Інноваційні технології як засіб підготовки вчителів іноземних мов	58
Герасимова О. І. Різні підходи до трактування поняття «рефлексивні вміння» науковців у психолого-педагогічній літературі	63
Карпюк В. А. Організація навчально-пізнавальної діяльності як інтегративний об'єкт сучасного освітнього простору	66
Касіянець С. Е. Формування мотиваційної складової самоосвітньої компетентності майбутніх економістів.....	69
Малюченко І. О. Професійна підготовка екологів в університеті в контексті сталого розвитку суспільства	72
Рябова Ю. М. Професійна підготовка соціальних працівників до міжкультурної взаємодії	74
Устінова В. О. Дидактичні умови структурування навчального матеріалу дисциплін гуманітарного циклу	76

Чернюк Т. І. The Usage of Case Study Method in the Process of Financiers' Professional Training	78
Шуміліна І. П. Моделі дистанційного навчання у вищій школі.....	81
Леонтян М. А. Роль практичного компоненту курсу «Біогеохімія» у формуванні професійних компетенцій студентів-екологів	84
Сай Д. В. Діти-інваліди за часів Стародавньої Греції: освітній аспект.....	87
Полякова В. Я. Проблеми активізації самостійної навчальної діяльності учнів старшої школи	89
Кучеркова О. А. Институт эмиссаров в библиотечном деле советской России в начале XX века	92
Хоржевська І. М. Професіоналізм та професійний розвиток особистості: європейський досвід та Україна	97
Секція: СУЧАСНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ	99
Алиева Ш. Э. Уголовное преследование в Армении и Украине (сравнительно-правовой анализ)	99
Валецька О. В. Проблеми реалізації права на соціальні пільги в Україні	102
Гончарова О. В. Форми захисту суміжних прав виконавця	105
Джулай Г. Г. Ненормований робочий час: чи є законні межі?.....	108
Дмитриченко И. В. К вопросу делимитации морских пространств между Украиной и Россией	112
Єпур М. В. Покарання в українському звичаєвому праві XIV-XVII ст.....	117
Завітневич Р. Ю. Інститут покарання за законодавством США	120
Коваль А. А. Проблеми забезпечення конституційних прав громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій.....	124

Ковальова С. Г. Правовий режим майна подружжя за Статутом Великого князівства Литовського	128
Кучерков И. А. Цифровые доказательства – процессуальные проблемы использования.....	131
Котова Л. В. Тенденції удосконалення законодавства України щодо рівності трудових прав.....	136
Лісна І. С., Михайлів Т. Є. Руська правда – кодифікаційний збірник права.....	140
Лісна І. С., Василенко О. В. Організація судових і правоохоронних органів у період Гетьманату.....	145
Нерсесян А. С. До питання про визначення поняття «професійна діяльність, пов’язана з наданням публічних послуг»	149
Патlachук О. В. Злочини проти суду за Статутом Великого князівства Литовського	153
Патlachук В. Н. Роль Старшинських Рад у формуванні органів управління Гетьманщини	156
Питльована В. П. Реформи Австрійської імперії щодо діяльності органів державного управління Галичиною в ХІХ ст.	159
Розуменко І. В. Суб’єкти права власності на нерухоме майно за правом Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.	162
Селезнева Н. А. Роль поліції в протидії правопорушенням невідповідаючих	165
Федоренко Т. Н. Демографические процессы и социальный аспект государства	170
Шведова Г. Л. Антикорупційна культура як ефективний чинник протидії корупції в Україні	174

Секція: РЕСУРСИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ 179

Анисенко О. В. Розвиток екологічно безпечного землекористування в кризових умовах	179
--	-----

Белінська С. М. Інституціональні чинники формування ринку земельних відносин.....	185
Васильєв А. А. Зовнішньоторговельна безпека Польщі та Чеської Республіки.....	189
Верланов Ю. Ю., Матушко А. Є. Державне стимулювання роботодавців до інвестицій у навчання персоналу	193
Горлачук В. В. Щоб нагодувати народ, не обов'язково продавати землю.....	200
Іванчикова А. С. Проблеми конкурентоздатності сільськогосподарських підприємств.....	206
Іщенко Н. М. Використання ускладнених задач транспортного типу в міжнародній логістиці.....	209
Казарєзов А. Я. Вплив економічної нестабільності на фінансову стратегію банку	212
Кравицова А. О. Теоретичні аспекти розвитку виробничо-лікувальних комплексних підприємств для інвалідів.....	217
Кузьменко О. Б. Класифікація ризиків у землекористуванні аграрних підприємств та критерії їх оцінки.....	219
Ляховець О. О. Особливості вищої економічної освіти в країнах ЄС та імплементація їх досвіду в Україні	222
Мельничук Л. С. Інвестиції в людський капітал: необхідність та перешкоди	225
Міцкевич Н. В., Міцкевич Д. І. Економіко-правові основи працевлаштування молоді в країнах ЄС.....	228
Семенчук А. В. Накопичення нітратів в сільськогосподарській продукції	230
Семенчук І. М. Процес кайдзен в українській моделі менеджменту	235
Фертікова Т. М. Класична економічна проблема в світлі сучасної інституційної теорії.....	240
Яненкова І. Г., Зельдіс В. В. Державне регулювання діяльності об'єднань підприємств	243

Секція: ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ОСВІТІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА 246

Приходько С. Б., Макарова Л. Н. Определение доверительных интервалов статистических моментов времени наработки между отказами устройств терминальной сети на основе преобразование Джонсона.....	246
---	-----

Мусієнко М. П., Савінов В. Ю. Розроблення способу пошуку інформаційних об'єктів у дворівневій пошуковій машині	250
Висоцька В., Чирун Л. Б., Чирун Л. В. Комплексний метод супроводу комерційного контенту в системах електронного бізнесу	253
Гожий А. П., Калинина И. А., Назаренко Д. О. Підхід к построению системных динамических моделей на основе цветных сетей Петри	257
Дудар А. Ю. Архітектура автоматизованою веб-системи підтримки планування розвитку університету	261
Сіденко Є. В. Особливості застосування різнотипних логічних операторів t-норм та s-норм для оцінки інформації в нечітких моделях.....	266
Кравець І. О., Коргут Ю. А. Дослідження адаптивних методів прогнозування нестационарних часових рядів.....	269
Кириченко О. С. Енергоефективна система керування електроприводу з високоінерційним навантаженням.....	270
Толстых В. К., Киселева Л. Н. Единая база данных граждан для организаций региона	271
Фісун М. Т., Горбань Г. В. Підходи до створення систем OLAP в об'єктноорієнтованих базах даних	274
Пузирьов С. В. Застосування пакетів Autodesk Inventor + Autodesk Simulation Mechanical для розв'язання задач динаміки оболонок	281
Жиров О. Л. Агентне моделювання ціноутворення на енергоринку України.....	283

Редактори *С. Куришко, К. Сільман, Ю. Рябова.*
Технічні редактори *С. Куришко, К. Сільман, Ю. Рябова.*
Друк *О. Поліщова.* Фальцовально-палітурні роботи *Ю. Шаповалова.*

Підп. до друку 27.05.2013 р.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 16,97. Обл.-вид. арк. 11,31.
Тираж 95 пр. Зам. № 4198.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: vrector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.